ՊԱՐՏԻԶՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵԱՑ

Հ· ՄԱՆՈՒԷԼ Վ· ՔԱՋՈՒՆԻ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՒԽՏԷՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԲԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1899

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԵԱՑ

ՀՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԱՋՈՒՆԻ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՍ

1899

od/5475 7088

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Թէպէտ 1889ին հրատարակած Երկրագործութեան գրքին մէջ խօսած եմք ընդեղինաց և կանաչեղինաց վրայ, որք յետ արմտեաց կարևորք են ի սնունդ մարդկան, բայց ըստ խնդրանաց ոմանց ուզեցինք նաև առանձինն խօսել, աւելի ընդարձակ և մանրամասն տեղեկութեամբք, և կը հրատարակեմք Պարտիզպանութիւն անուամբ։

Եւ ինչպէս ընդեղէնք և կանաչեղէնք օգտակար են և հարկաւոր մարդկան, այսպէս և զանազան պտուղներն զորս երկիրս կը բուսցնէ աստուածադիր օրինօք, մարդոյս քմացն ախորժելի և դիւրամարս ընելու համար կերած մսեղէն և ընդեղէն կերակուրները։ Անոր համար կը փափաքիմք այս գրքուկէն ետքը հրատարակել առանձին գրքոյկ մը, Մշակութիւն պտղատու ծառոց կամ Պտղաբանութիւն անուամբ։ Եւ յուսամք թէ այս երկու գրքուկներն ալ հաճելի և ընդունելի կ՚ըլլան ազգին, որում վիճակեալ է Արևելքի բարեբեր և ջրարբի երկիրը,

յարմար ի մշակութիւն ընդեղինաց և պտղատու ծառոց։ Այլ աւա՛ղ որ հիմայ Հայաստանի մէջ երեսի վրայ թողուած է ասոնց մշակութիւնն՝ այլևայլ պատճառաց համար, որոց վրայ խօսելն աւելորդ կը համարիմք։

Եւ որպէս զի մեր աշխատութիւնը դիւրամատոյց ընենք մեր ազգին և առանձինն թրքահայոց, ուզեցինք դնել գործոյս մէջ գաղղիական և իտալական անուանց հետ նաև թրքերէն անուննները դժուարին անուանց և ամէն բուսոց և ծառոց առջև՝ որոց վրայ պիտի խօսիմք առանձինն Պարտիզպանութեան և Պտղաբանութեան մէջ։

Ալեւնորդ գործոյս առած եմք եւրոպացի ընտիր մատենագիրները, որք այս նիւթոց վրայ խօսած են, և առանձինն Տամարոյ իտալացւոյն և Բրեւանս գաղղիացւոյն գրուածները։

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԱՐՏԻԶԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄՇԱԿՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՑ

ԳԼՈՒԽ Ա

ԴԻՐՔ, ՀՈՂ ԵՒ ՋՈՒՐ

1. Դիրք. — *Բանջարեղինաց պարտէզը պէտք չէ ըլլալ տան մօտ, վասն զի աղբին հոտը կրնայ վնասակար ըլլալ։ Զգուշանալու է պարտիզին դիրքը հիւսիսային, հիւսիսային արեւելեան կամ հիւսիսային արեւմտեան կողմ ընելէն։ Հարաւային կողմն աղէկ է կանխահաս բանջարեղինաց համար, կամ այն բանջարեղինաց զորս բանի կ'ուզեմք հասցնել. իսկ առհասարակ ուրիշ բանջարեղինաց համար հարաւային կողմն չատ յարմար չերեւիր, որովհետեւ չարաչար տաքութեամբ գետնին թացութիւնը կ'երթայ, որ կարեւոր է կանաչեղինաց համար։*

2. Հող. — *Պարտիզի հողը պիտի ըլլայ պարարտ և քիչ մը զառ ի վայր, և ջրոյ մօտ, որով կարենայ ոռոգիլ. անոր համար պիտի ունենայ կորիներ՝ անձրեւային և ոռոգիչ ջրերը վազցնելու համար։*

3. *Անյարմար է պարտիզի այն հողն՝ որոյ մշակելի երեսը խոր չէ, այն հողն՝ որ կարծր է և չոր, կավեայ ըստ մեծի մասին կաւէ և կրէ։ Ցարմարագոյն հողն է կա-*

կուզ և զով հողը, որ խոնաւութիւնը կը պահէ իր մէջ, առանց չափազանց թացութեան։ Պէտք չէ երբէք անձրեւէ եաքը երկիրը փորել, վասն զի կը կարծրանայ հողը։

4. Ջուր. — Ջուրը կենսական կարեւորութիւն ունի պարտիզի համար, առանց ջրոյ անկարելի է մշակել կանաչեղէնները կամ բանջարեղէնները։ Անոր համար պէտք է նայիլ որ պարտէզը ջրոյ հոսանքի մը մօտ ըլլայ, կամ գետնին տակ առատ ջուր ըլլայ, որ ջրհորի մը ձեռքով կարենայ դիւրաւ մատակարարիլ։

Այն վազուկ ջրերը յարմար են ոռոգելու, որ քիչ հանային նիւթեր բովանդակեն։ Բայց կրնամք ջուրը լաւցնել, գնելով քանի մը օր արեւու տակ մեծամեծ ընդունարաններու մէջ, կամ արուեստաւ լաւցնել՝ խառնելով հետը աղրաջուր։

5. Պարտէզը պէտք է ոռոգել առաւօտը՝ գարնան և աշնան ժամանակ, իսկ ամառն արեւուն մտնելու ժամանակ կամ եաքը։ Եւ ոռոգել առատապէս երբ օդը չոր է։

Կրնամք զանց առնել ոռոգելը՝ երբ վախ կայ որ փոթորիկ պիտի ելնէ, կամ երբ երկինքն ամպամած է։ Գարնան և աշնան ժամանակ աւելի ուշադրութիւն պէտք է ընել օդոյ փոփոխութեանց՝ պարտէզն ոռոգելու համար, քան թէ ամառը, վասն զի ամառուան ժամանակ հողն աւելի չոր կ'ըլլայ։

Յանաձ հունտերը՝ որ սովորաբար թեթև և հարաւային կողմ պատսպարեալ հողերու մէջ կ'ըլլան, ամէն օր կարօտ են ոռոգելու, որպէս զի ամէն և չվատուժանան։

Ոռոգելու լաւ կերպն այն է, որ անձրեւի նման մանր կաթիլներով իյնայ հողին երեսը, որպէս զի հողը կարենայ ծծել։ Կաթիլներով ոռոգելը կ'ըլլայ այն պարտէզներուն մէջ՝ ուր ջրոյ առատութիւն կայ։

ԳԼՈՒԽ Բ

ՁԵՒ ԵՒ ՁԱՓ ՊԱՐՏԻԶԻ

6. Ձեւ եւ չափ պարտիզի. — *Պարտիզի մը լաւագոյն ձեւն է ուղղանկիւնի ըլլալը. իսկ չափը կրնայ բաւական համարուիլ 15 կամ 20 կլ* մէկ ընտանեաց համար, որ բաղկանայ վեց հոգիէ, և ուզէ կերակրիլ բովանդակ տարւոյն մէջ նոյն պարտիզին բերքով: Պարտէզն այնպէս կարգադրած պիտի ըլլայ, որ մարդ կարենայ ամէն կողմ համարձակ երթալ, և հոգ կարենայ վայելել լաւագոյն կերպով բարեբերութեան երկու ամենահաւոր ազդակները, որք են ջերմութիւն և ջուր:*

7. *Պարտէզն ուղղանկիւնի ըլլալով, ճանապարհ մը պէտք է ընել ճիշդ մէջ տեղէն դէպ յերկայնութիւն, և ուրիշ մը ճիշդ մէջ տեղէն դէպ ի լայնութիւն, որով պարտէզը չորս հաւասար մասն բաժնուած կ'ըլլայ: Այս երկու գլխաւոր ճանապարհներուն լայնութիւնը գէթ պիտի ըլլայ 1,50 մետր, որպէս զի սայլակով կարենայ մարդ համարձակ երթալ գալ, և փոխադրել աղբ և բերք: Երկու ճանապարհներուն մէջ տեղ ամենէն յարմարն է ջրոյ ընդունարան մի ընել, որպէս զի չորս մասերէն ալ հաւասարապէս հեռի գտնուի: Այս երկու մեծ ճանապարհներն ընելէն ետև բաժնել պարտէզն այլևայլ ածուներ՝ որոց լայնութիւնը 1,50 մետրէն աւելի պիտի չըլլայ, որպէս զի պարտիզպանը կարենայ լաւ աշխատիլ. և իւրաքանչիւր բաժնուած պիտի ըլլան նեղ չափերով՝ որք կ'ըսուին կտաւեր, որոց վրայէն կ'անցնի պարտիզպանն՝ ածուներուն վրայ աշխատելու համար:*

Գլխաւոր ճանապարհները և կտաւները ածուներէն ցած պիտի ըլլան, որոց հողը չտկելու ժամանակ ածուներուն վրայ պէտք է թափել. և այսպէս ջրերուն անցքը կը դիւրանայ, և չմնար ջուր ածուներուն վրայ:

* *Մի կուէ* (are) *է 100 մետր քառակուսի երկիր: Իսկ մի հէքտուէ* (hectare) *որ է հարիւր կայ, է չափ տարածութեան 10,000 մետր քառակուսւոյ:*

8. Ճանապարհներուն ցածութիւնը համեմատ է հողին բնութեան։ Թէ որ հողը կակուղ է, ճանապարհները քիչ ցածութիւն կ'ունենան ածուներէն. իսկ եթէ կրաւոտ եւ կաւեղէն, ճանապարհները 20 հարիւրորդամետրէն աւելի ցած կ'ըլլան, և երբեմն ճանապարհին երկու կողմէն փոսեր կը բացուին, որպէս զի ջրերը համարձակ վազեն։

Ոմանք կարծեն թէ ճանապարհներուն և կածաններուն պատճառաւ հողին մէկ մասը պակսելով, կը պակսի բերքին քանակը։ Ճան զայս աւելի վրիպակ կարծիք չկրնար ըլլալ. կորուստը լիովին կը փոխարինի մնացած հողին լաւ մշակութեամբ, և պարտիզպանին աշխատութիւնը դիւրանալով։

9. Ածուներն արեգդէմ ըլլալու համար, պէտք է հիւսիսէն դէպ ի հարաւ զառ ի վայր ընել, որպէս զի կարենան երկար ժամանակ արև տեսնել և ազատ ըլլալ հիւսիսային հովերէ։ Երբեմն ածուներուն ասոր հակառակ դիրք կու տան այն բերքերուն համար՝ որ շատ տաքութիւն չեն ուզեր։

10. Պարտէզը պէտք է չորս կողմէն պատսպարեալ ըլլայ պատով կամ ցանկով, որպէս զի գողերը և անասունները ներս չկարենան մտնել, հովերը չկարենան հաժարձակ փչել, և պատերուն ներքև կարենամք կանխահաս բերք հասցնել։ Լաւագոյն է քարուկիր պատը, թէպէտ սուղ կ'ըլլայ, բայց իր ծախքը կը հանէ իր օգտակարութեամբ։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԳՈՐԾԻՔ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԻ

11. Կարեւոր գործիք պարտիզպանի. — **Պարտիզպանի** մը ամենէն հարկաւոր գործին է բահ (տճ. Պէլ, Քիւրէք. գղ. Bèche. իտ. Vanga, Badile) որ կրնայ զանազան ձեւերով ըլլալ (Ձև 1–5), և ըստ պատշաճի

Ձև. 1. 2. 3. 4. 5.

Ձանազան տեսակ բահեր.

գործածուիլ այս կամ այն: Բայց ամենէն աւելի գործածականն է կլորաձև ծայր ունեցողը (Ձև 4), որ հողը փորելու և քրքրելու յարմար է. իսկ սրածայրը (Ձև 5) կը գործածուի կարծր հողերու: Մնացած երեք ձև բա-

հերը (Զև 1, 2, 3) կը գործածուին ակօսները մաքրե-լու, ճանապարհները չտկելու, հող փոխադրելու, և այլն։

Երկրորդ կարևոր գործին է ֆրքրիչ կամ փշտոց (տճ. Զափա. գղ. Binette. իտ. Zappa) ըսուածը (Զև 6), որով երեսանց կը քրքրեմք պարտիզին հողը, ճանա-պարհներուն վրայ բուսած խոտը քերելով կը հանեմք և կը մաքրեմք, բուսոց արմատին հող կու տամք, և այլն։

Զև 6. Ֆրքրիչ.

Զև 7. Փոցխ.

Երրորդ կարևոր գործին է փոցխ (տճ. թարագ. գղ. Rateau. իտ. Rastrello) (Զև 7), որ կը գործածուի խոտը ժողվելու, հողին մէջէն քարի մանրուքը զատե-լու, գետինը չտկելու, ցանած հունտերը ծածկելու, և ուրիշ ասոնց նման գործերու։

Չորրորդ կարևոր գործին է քերիչ (գղ. Grattoir. իտ. Rastiatojo, Grametto) որ է 1,50 մետր երկայնու-թեամբ փայտէ ձողակի մը ծայրը հաստատուած ուղղան-կիւնի երկաթէ թիթեղ, 3 կամ 4 մատ լայնքով և իբր 20 հարիւրորդամետր երկայնութեամբ, որով ճանապարհ-ները քերելով կը մաքրեն, և ածուներուն միջի մանր խոտերը կը հանեն։

12. *Ուրիշ կարևոր գործիներն են Գայլիկոն (տճ. Չիվի. գղ. Plantoir. իտ. Piuolo, Foraterra), որ սրածայր փոքրիկ փայտի կտոր մի է, որով ծակ մը կը բանան հողին մէջ, և այն ծակին մէջ կը տնկեն մատաղատունկ բոյս մը։*

Տնկագործի (գղ. Manette. իտ. Traspiantatojo), որ է տարգալաձև գործի մը սրածայր, որ հողին մէջ կը մտնէ, և կը հանէ տեղէն բոյս մը հողով մէկտեղ, ուրիշ տեղ տնկելու համար։

Ցատոց (տճ. Պուտայրձր պուչաղը. գղ. Serpette. իտ. Potatojo), որ է տեսակ մը կտրոց, յարմար յօտելու (Չև 8)։

Չև 8. Ցատոց.

Գերանդի կամ Մանգաղ (տճ. Բըլգը. գղ. Faux. իտ. Falce), որ խոտ կտրելու կը գործածուի։ Ցնցուղ (գղ. Arrosoir. իտ. Inaffiatojo), բոյսերուն ջուր տալու համար, որոյ քովնտի բերնին վրայ հաստատուած պիտի ըլլայ ծակոտկէն ընդունարան մը, ուսկից ջուրը վազէ մանր կաթիլներով անձրևանման։

Պարտիզպանի հարկաւոր են նաև Սապատ, կողով, մեծ և փոքր, երկրին բերքը ժողվելու և տանելու համար։

ԳԼՈՒԽ Դ

ՊԱՐԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

13. Պարարտութիւն. — *Որովհետև պարտէզը տա-
րուան մէջ այլևայլ բերք պիտի բուսցնէ, և այն առա-
տապէս, ուստի կարօտ է պարարտութեան, որ կրնայ
ըլլալ աղբ անասնոց կամ արուեստական պարարտու-
թիւն: Բայց պարարտութիւնը պիտի ըլլայ ըստ բնու-
թեան տնկոյն որ տնկուի պարտիզին մէջ, և այդ դիւրին
բան չէ որոշելը:*

*Թեթև և կակուղ հողը քիչ կարօտ է լուսածնական
թթուուտի, և կը պահանջէ առաւելապէս կալի և բո-
րակածին. մինչդեռ թաց և կաւային հողը կը պահանջէ
թթուուտ լուսածնական, նմանապէս և այն հողը որ
կրային է և խառն բուսահողով:*

14. Ա*ահմանելու համար՝ թէ որչափ և ինչ տեսակ
պարարտութիւն դնելու է, պէտք է գիտնալ երկրին բա-
րեբերութեան աստիճանը, մշակութեան կերպը, և թէ
անցեալ տարի ինչ տեսակ պարարտութիւն դրուեր է:
Թէ որ անցեալ տարւոյն դրուած պարարտութիւնը հա-
րուստ է բորակածնով, հարկաւ յաջորդ տարւոյն մէջ
պէտք է գործածել այնպիսի պարարտութիւն՝ որ հա-
րուստ ըլլայ լուսածնական թթուուտով և կալւով: Լու-
սածնական թթուուտի համար կը գործածուի լուսածնատ
կամ վերալուսածնատ կրոյ, իսկ բորակածնի և կալւոյ
համար կը գործածուի բորակատ նատրոնի կամ կալւոյ
և կամ քլորուկ կալւոյ:*

15. Պ*աստարութիւն կանաչեղէնաց՝ նկատմամբ պա-
րարտութեանց. — Կանաչեղէնները որք և կ'ընտրին
Բանջարեղէնք, խառարտք, կրնամք բաժնել երեք դաս
ըստ իրենց պահանջելուն դայա կամ զայն պարարտու-
թիւն, զոր պէտք չէ կարծել իրրև անհրաժեշտ և ան-
փոփոխելի:*

Ա. *Խառարտք որոց տերևները կամ խոտեղէն մասը*

կ'ուտուի, ինչպէս են կաղամբ, կարոս, հազար, պրաս, սամիթ, կոտիմն, եղերդ, անմեռուկ, չոմին, թրթնջուկ, և այլն, որք կ'ուզեն առատապէս ջալար աղբ կենդանական, յորում տիրող պտղաբերիչ մասն է բորակածին:

Բ. Խաւարտք որոց արմատները կ'ուտուին, ինչպէս են ճակնդեղ, չաղգամ, ստեպղին, բողկ, գազի կամ քօչմորուք, բատատ, գետնախնձոր, սոխ, սխտոր, և այլն, որք կը սիրեն այն հողը որ նախընթաց տարւոյն մէջ պարարտացած ըլլայ աղբով, և սերման ժամանակ՝ լուսածնական թթուուտի և կալւոյ պարարտութեամբ:

Գ. Խաւարտք որոց սերմը կամ պտուղը կ'ուտուի, ինչպէս են լուբիա, բակլայ, ոլոռն, ոսպ, սիսեռն, ևայլն, որք և կ'ըսուին Ընդեղէնք, կ'ընդունին բորակածինն ադէն և հողէն, և չեն այնչափ պահանջող պարարտութեան, ինչպէս են միւս երկու դասերը. և սակայն ասոնց ալ հարկ է քիչ մը պարարտութիւն տալ, որ խառն ըլլայ կալւով և լուսածնական թթուուտով:

Ուստի, բովանդակ պարտիզին անառնոց աղբ տալ ամէն տեսակ բանջարեղինաց համար, չատ սխալ կարծիք է և դրամոյ կորուստ: Անասնոց աղբով խոտեղէնները միայն կը սնանին, իսկ միւսերը կը սնուցանեն աղբով իրենց օդոյ մէջ եղած մասերն՝ ի վեր սրմատոց և ընդոց:

16. Շրջան պարարտութեան պարտիզի. — Վերն ըսածնէս կը հետևի, թէ անհրաժեշտ հարկ է շրջան մը տալ պարտէզը պարարտացնելու համար, ինչպէս կ'ընեն արտերէ ից: Եւ լաւագոյն շրջանն է չորեքամեայ:

Առաջին տարի. Սփռել պարտիզին վրայ առատ աղբ կենդանական, իբր 25 հարիւրարդաւոր բարձրութեամբ, և մշակել տերևային խաւարտներ: Եւ կամ սեխ, ձմերուկ, դդում, վարունգ, ոսկեխնձոր և այլն:

Երկրորդ տարի. Դնել բուսասէզ, կրային հող, չէնքի աւերակ, և մշակել չաղգամ, ստեպղին, սխտոր և այլն:

Երրորդ տարի. Դնել կալւոյ և լուսածնական թթուուտի հարուստ պարարտութիւն: Լաւագոյնն է մոխիր, և մշակել լուբիա, բակլայ, ոլոռն և այլն:

Չորրորդ տարի. Չգնել ամենևին պարարտութիւն. և ցանել այնպիսի կանաչեղէններ որոց սերմը կ'ուզեմք

պահել սերմանելու համար, և կամ ցանել համեմային բոյսեր։

17. Այս բանիս համար լաւ կ'ըլլայ որ պարտիզպանը չորս մաս բաժնէ իր պարտէզը, որպէս զի ծախքին և բերքին մէջ կարենայ հաւասարակշռութիւն պահել. այնպէս որ ամէն տարի չորսին մէկ մասն աղբել, մէկ մասն աւերակային հողով պարարտացնել, և մէկ մասը մոխրով կամ վերլուսածննատով կրոյ, որ խառն ըլլայ քլուսուկով կալուոյ։

Այսպէս ընելով կ'ունենանք հետագայ օգուտները.

Ա. Կարօտ չեմք ըլլար ամէն տարի աղբելու բովանդակ պարտէզը, ուստի և խնայութիւն կ'ըլլայ աղբի։

Բ. Չորս տարուան մէջ պարտէզը կատարեալ բարեբեր վիճակի վերածուած կ'ըլլայ։

Գ. Երկիրը պարարտացնելու և մշակելու ծախքը միօրինակ կ'ըլլայ ամէն տարի, որով և պարտիզպանը կը տիպի բերոց չրջանը կատարել, զոր չատ անգամ անհոգ կ'ըլլայ կատարելու։

Դ. Մի և նոյն երկրի վրայ չորս տարուան չրջանի մէջ այս կամ այն մշակութիւնը կատարելով, կ'աւելնայ երկրին բարեբերութիւնը, փոխոխելով բերոց տեսակը։

Ե. Պահելով մշակութեան վերոյիչեալ քառամեայ կարգը, կ'արգելուին բուսանելու կամ քիչ կը բուսնին իւրաքանչիւր տեսակ խաւարտին պատուաստոյծ բոյսերը։

18. Բանջարեղէնները գրեթէ առհասարակ կը սիրեն բորակածնային պարարտութիւն, անոր համար պարտիզի մէջ բաց ի անասնոց աղբէ՝ կը գործածուի ևս հաւի և աղաւնոյ աղբ, բուսահող և ծծմբատ աւշակի։ Ընտիր պարարտութիւն են փողոցներու և տան աւելուքը, որք բաց ի բորակածնէ կը բովանդակեն նաև չատ հանային նիւթեր։

19. Կարեւորութիւն աղբի եւ զանազան տեսակք նորա. — Ամէն տեսակ պարարտութեանց մէջ առաջին տեղը կը բռնէ անասնոց կամ թէ ըսել արջառոց աղբը՝ որ խառն ըլլայ իրենց չեռով։ Աղբն ամէն տեղ կը գտնուի, և հին ժամանակէ ի վեր այն համարուած է պարարտացուցիչ նիւթ հողոյ։ Նորահնար են տարբրբանական պարարտութիւնները։

Աղբով կակուղ հողերը կը պնդանան, և պինդ հողերը կը կակղնան։ Առաջիններուն համար լաւ է գործածել աղբ՝ որ աւելի փտեալ և տարրաբաշխեալ ըլլայ, քան թէ երկրորդներուն համար։

Իսկ աղբին տեսակներուն մէջ ձիոց թարմ աղբն օգտակար է պինդ և կաւեղէն հողի, և կէս տարրաբաշխեալը՝ թաց գետիններու. և եթէ բոլորովին տարրաբաշխեալ և փտեալ է, օգտակար չէ բանջարեղինաց, որովհետև կորուսած է իր սննդարար նիւթոց մեծագոյն մասը։

Ոչխարներու աղբը քանի մը տեսակ բանջարեղինաց միայն օգտակար է. և ունի այս անդիպուելիքը՝ որ որդանց և միջատաց բոյն կ'ըլլայ։

Խոզերու աղբը կը գործածուի նոյնպէս քանի մը տեսակ բանջարեղինաց, կամ կը խառնուի բուսահողոյ հետ։

Մարդոյս քակորը կրնայ գործածուիլ թէ առանձինն և թէ խառն ուրիշ աղբերու հետ։ Շատ մեծ գօրութիւն ունի բանջարեղինաց համար։

20. Դիտողութիւն աղբի տեսակաց վրայ. — Փորձով իմացուած է որ բանջարեղէններէն ոմանք այս քան թէ ուրիշ տեսակ աղբ կը սիրեն, և կ'առնուն չսիրած աղբով անախորժ համ։

Պարտիզպանն այս բանիս ուշադիր պիտի ըլլայ, և ըստ այնմ գործէ։ Օրինակ իմն, կաղամբ կը սիրէ ոչխարենու աղբը, և յետոյ եղներու։ Այս աղբերով համեղ և փափուկ կ'ըլլայ և շուտով կ'ահի։ Իւ ընդ հակառակն ձիոյ աղբով չափաւոր համեղ կ'ըլլայ, և խոզի աղբով և մարդոյ քակորով կ'ըլլայ բոլորովին անհամ։

Վայրի բողկ, սամպղին, ճակնդեղ, ոչխարի աղբով դառնահամ կ'ըլլան։

Սխտոր և պրաս լաւ կը յաջողին մարդոյ քակորով և ձիոյ աղբով, և կ'ըլլան փափուկ, հիւթեղ և հաճոյական։ Ընդ հակառակն, կովու աղբով կ'ըլլան կորդ և դառնահամ, և խոզի աղբով՝ դաժան, և ոչխարի աղբով կ'առնուն աղբին հոտը և համը։

Մանր ուտելի բողկը կ'ըլլայ համեղ և հիւթեղ կովու աղբով և մարդոյ քակորով. խոզի աղբով կ'ըլլայ չափաւոր, իսկ ձիոյ աղբով՝ անհաճոյ։

Սոխը ձիոյ և եզին աղբով և մարդոյ քակորով կ'ըլլայ ի սկզբան քաղցր, այլ յետոյ անախորժ և կծու. ոչխարի աղբով կ'ըլլայ չափաւոր, և խոզի աղբով ի սկըզբան կ'ըլլայ քաղցր, հիւթեղ և համեղ։

Ճերմակ չաղգամը խոզի աղբով կ'ըլլայ համեղ և հիւթեղ, մարդոյ քակորով մեծ աճումն կ'առնու, բայց կ'ըլլայ կարծր և կծուահամ։ Ձիոյ և ոչխարի աղբով կ'ըլլայ կակուղ, հիւթեղ, բայց ոչ այնչափ ախորժահամ։

Կարմիր չաղգամն ոչխարի աղբով կ'ըլլայ անոյշ և համեղ, բայց կարծր, ձիոյ աղբով աւելի ընտիր կ'ըլլայ. իսկ մարդոյ քակորով կ'ըլլայ դառնահամ, բայց ոչ այնչափ անհաճոյ։

Ընտանի կարոսը (մաղտանոս) ձիոյ աղբով այնչափ համեմային չըլլա՛ր, կովու աղբով՝ աղբին հոտը կ'առնու, խոզի աղբով անհամ և կարծր կ'ըլլայ, ոչխարի աղբով անուշահոտ կ'ըլլայ, իսկ մարդոյ քակորով կ'ըլլայ անախորժ և անհամ։

Կարոսը (քէրէվիզ) կը սիրէ ձիոյ աղբ, անով շուտով կ'աճի և կ'ըլլայ համեղ. մարդոյ քակորով այնչափ չաճիր, և կ'ըլլայ կարծր և ոչ այնչափ համեղ. խոզի և կովու աղբով կ'ըլլայ անհամ։

Ծաղկաքեր կաղամբը (գառնապիթ) մարդոյ քակորով կ'ըլլայ հիւթեղ բայց դառնահամ, եզի, ձիոյ և ոչխարի աղբով ոչ այնչափ հիւթեղ։

Կանաչ կաղամբը (լաստառխա) կ'ըլլայ անոյշ՝ խոզի աղբով, բայց վերջը տտիպ համ կ'առնու։ Մարդոյ քակորով և ձիոյ աղբով կ'ըլլայ դառնահամ։ Սովորաբար կանաչ կաղամբը գործածուած աղբին հոտը կ'առնու։

21. Ծիրտ հաւու, աղաւնոյ, Թռչնոց. — *Կենդանական աղբի կարգ կը համարուին ծիրտ հաւու և աղաւնոյ, և Գուանոյ* (Guano), *որ է ծովային թռչնոց ծիրտը՝ որ կը գտնուի ամբաւ տարածութեամբ Պերուի ծովեզերքն Ամերիկայի մէջ։ Այս հաւեղէն պարարտութիւնները խիստ յարմար են բանջարեղինաց համար։*

Հաւու և աղաւնոյ ծիրտը կը դրուի պարտիզի մէջ 4 *հազարագրամ առ մի կալ տարածութիւն, և գուանոյէն կը դրուի* 2 *հազարագրամ առ մի կալ։ Պէտք է տարածել այս պարարտութիւը երբ գետինըն թաց է, կամ*

գետնոյն մէջ բաւական թացութիւն կայ, և կամ երբ օդն անձրևային է, ապա թէ ոչ՝ կը գոլորշանայ մէջի աւշակը։

22. Գաճ եւ բուսահող. — Գաճը կ'աւելցնէ երկրին բուսականութիւնը, նմանցնելով իր բնութեան հողին մէջ գտնուած զանազան նիւթերը, և ձգելով առ ինքն հողին և օդոյ մէջ գտնուած բորակածինը։ Մասնաւորապէս օգտակար է կաղամբի, որուն սաստիկ աճումն կու տայ։ Գաճը պէտք է մանրամաղ փոշիացեալ ըլլայ, և գնել 2 հազարագրամ առ մի կալ։

Օգտակար են պարտիզի մշակութեան համար աւերակաց մանրուք և զինչ և է աւելուք և բուսահող, որոց զօրութիւնն առժամանակեայ է։

23. Ալիւր եղջեր եւ ոսկեր. — Կենդանեաց եղջիւրներու, կճղակներու և ոսկրներու մանրուքն՝ ալիւր դարձած, օգտակար են պարտիզի մշակութեան համար, ունելով շատ բորակածին. բայց իրենց ազդեցութիւնը երագ չէ, և յարմար են չոր հողի։ Դնելու է 2 հազարագրամ առ մի կալ, և խառնել երեսի հողին հետ։

24. Տիղմ եւ փոսերու նիւթ. — Ճանապարհներու տիղմը և փոսերու մէջէն փորուած և հանուած հողը շատ օգտակար պարարտութիւն կրնայ ըլլալ։ Բայց որպէս զի անով չփոխադրի պարտիզի մէջ միջատներու թրթուրներ և ձուեր, պէտք է թողուլ այդպիսի հողերը որ չորնան և հիննան, և յետոյ փոխադրել։

25. Հեղուկ պարարտութիւններ. — Անասնոց շեռը և աղբաջուրը շատ օգտակար պարարտութիւն են։ Ասոնցմով կրնամք դարմանել ուրիշ պարարտութեանց պակասութիւնը կամ անկատարութիւնը, ջրելով բոյսերն ասոնցմով և տալով միանգամայն ջուր։ Կակուղ և թափանցիկ հողն աւելի օգուտ կը տեսնէ ասոնցմէ, ոչ այնչափ կաւեղէն, կորդ և թաց երկիր։ Գիտնալով որ բանջարեղինաց արմատն 30 հարիւրորդամետրէ աւելի խոր չերթար, պարտիզի համար շատ օգտակար կը համարուին հեղուկ պարարտութիւններ։ Բայց այս ալ պէտք

է գիտնալ որ 10 լիտր աղբաջուր տալով մի մետր քառակուսի հողոյ վրայ, կը թափանցէ հողին մէջ մի հարիւրորդամետր խոր. ուստի 29–30 հարիւրորդամետր խոր թափանցելու համար՝ պէտք է տալ 25 լիտր առ մի քառակուսի մետր։

Բայց ասով պէտք չէ հասկանալ որ հեղուկ պարարտութիւնները պէտք է թափանցին հողին մէջ մինչև 30 հարիւրորդամետր, ապա թէ ոչ շատ ծախքի պատճառ կ'ըլլան։ Բաւական է քանի մի հարիւրորդամետր հողի մէջ թափանցելը, վերի արմատները անուցանելու համար, վասն զի հեղուկ պարարտութիւնները լրացուցիչ կը համարուին։

26. Հեղուկ պարարտութիւնները պէտք է տալ՝ երբ հարկաւոր տեսնուի, և միշտ պէտք է տալ երեկոյի դէմ, նախ հողը քրքրելով, որպէս զի բոյսերը չայրին։

Հեղուկ պարարտութեան համար կրնամք գործածել անասնոց չեռը, խառնելով 1 մասը 25 մաս ջրով. եզի աղբը 1 մաս 30 ջրով, ոչխարի աղբը 1 մաս 40 ջրով, մոխիր 1 մաս 30 ջրով, կալի 1 մաս 800 ջրով, ալիւր ոսկեր 1 մաս 400 ջրով, ալիւր արեան 1 մաս 400 ջրով, ծիրտ հաւու և աղաւնոյ 1 մաս 100 ջրով։

27. Զանազան բանջարեղէնաց մէջ ընդհանրապէս այնչափ չեն ախորժիր հեղուկ պարարտութիւններ, նմանապէս սոխ, բողկ, ատեպղին. և ընդ հակառակն ձմերուկ, սեխ, դդում, և պոլտիկ՝ որ և կ'ըսուի ոսկեխնձոր (տօմաթէս), կ'ախորժին. բայց ամենէն աւելի կ'ախորժի կաղամբ։

ԳԼՈՒԽ Ե

ՓՈԽԱՑԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶՈՒԳԱՑԱՆՈՒԹԻՒՆ

28. **Փոխացանութիւն** (գ. Assolement. ի. Avvicendamento). — *Երևելի պարտիզպան մը պիտի ջանայ որ պարտիզին մէջ չկորսնցնէ տեղ մը բովանդակ տարւոյն մէջ, այլ ամէն կողմ պաղաբեր ընէ, և այս կ'ըլլայ փոխացանութեամբ։*

Այս բանիս համար պէտք է գիտնալ իւրաքանչիւր խաւարտի սերմանելու, բուսնելու և ժողվելու ժամանակը, և ըստ այնմ եռւէ եռւ ցանել և բուսցնել։

Կան ցուցակներ որոց մէջ նշանակուած են՝ թէ ամէն ամիս պարտիզպանն ինչ պիտի ընէ և ինչ պիտի սերմանէ։ Բայց այս ցուցակներն հարևանցի կերպով կըրնան ծառայել, և չեն կրնար օգտակար ըլլալ ամէն տեղւոյ. վասն զի իւրաքանչիւր տեղւոյ օդը, կլիմայն և հողը կը տարբերի։ Ուստի, երևելի պարտիզպան մը ինքնին իսկ փորձով պիտի ուսանի իր պարտիզին համեմատ ցանելու կանաչեղէնները բովանդակ տարւոյն մէջ։

Պարտիզպանութիւնը չնմանիր ուրիշ հողային մշակութեանց։ Պարտիզպանը պիտի ջանայ քիչ տեղւոյ մէջ շատ բան բուսցնել, ամէն խնամքով և փութով։ Այս բանիս համար պէտք չէ որ երկիրը վայրկեան մը պարապ թողու կամ ի հանգիստ, այլ հողը պարարտացնելով և ուրիշ ամէն միջոցներով աճեցնել եռւէ եռւ կանաչեղինաց տեսակները։ Կրնայ երևելի պարտիզպան մը տարւոյն մէջ չորս, հինգ և մինչև վեց տեսակ բերք ուռնեցնել նոյն հողին վրայէն։ Եւ կ'ուռնեցնայ պարարտութեամբ, ջրոյ առատութեամբ և իր անխոնջ ջանքով, և գիտնալով կանաչեղինաց փոխացանութեան կարգը, այս ինքն իւրաքանչիւրին ցանելու և բուսցնելու ժամանակը։

29. **Զուգացանութիւն** (գ. Association. ի. Associazione). — *Հինները շատ տեսակ կանաչեղէն միասին տնկել կը պատուիրէին, շատ չահ ունենալու հա-*

մար։ Բայց այս օգուտն առերևոյթ է քան թէ իսկական. որովհետև չատ տեսակ բոյսեր միասին տնկելով, և իրենց պահանջն իրարմէ տարբեր ըլլալով, չեն յաջողիր. միոյն սաստիկ ոյժը և կորովը կը ճնաչէ միւսոյն, միոյն այս ինչ խնամքը՝ օգտակար չըլլար միւսոյն։ Թող զի կարծեցեալ տեղւոյ խնայութիւնն առերևոյթ է. որովհետև, եթէ օրինակ իմն կարոսին հետ սերմանեմք ուրիշ կանաչեղէն ալ, հարկաւ կարոսին գրաւած տեղը փոքր կ'ըլլայ, քան թէ առանձին սերմանած ըլլայինք, որով և կարոսին բերքն համեմատաբար կ'ըլլայ քիչ։ Պէտք է նաև աւելցնել և զայս, թէ հողը մեծապէս կը ճնաչէ գուգացանութեամբ, գէշ խոտերուն բուսնելով, և չկարենալով հողին յատկացնել պարարտութեան տեսակը։

Ուստի, կը հետևցնեմք թէ ի բաց թողուլ է պարտիզի մէջ գուգացանութիւնը, այլ մաս մաս բաժնել պարտէզը, և իւրաքանչիւր մասին մէջ առանձին տեսակ խաւարտ ցանել իրեն յատկացեալ պարարտութեամբ, և փոխանակել ցանածն ուրիշ տեսակ կանաչեղինով, որով և երկրին ոյժը չերթար, ստէպ նոյն բանը ցանելով նոյն հողին մէջ։

30. Բաժնել պարտէզը մաս մաս. — Բաւական չէ գիտնալ միայն թէ ինչ չորան պէտք է տալ կանաչեղինաց, և ինչպէս մշակել գիրենք, այլ և պէտք է գիտնալ թէ ինչ կը պահանջեն իրենք նկատմամբ հողին և նկատմամբ գանազան տեսակ պարարտութեանց։ Ուստի, ինչպէս վերն ըսինք (17), պարտէզը չորս մաս բաժնելէն ետքը, և իւրաքանչիւր մասը գանազան ածուներ, տընկել գանազան կանաչեղէններ իրենց յատկացեալ պարարտութեանց համեմատ։ Եւ հետևաբար, այն ածուները որոց վրայ դրուած են կենդանական աղբ, ցանել առաջին կարգի կանաչեղէնները (15). ուր որ դրուած են բուսահող և աւերակային հող, հոն ցանել երկրորդ կարգի կանաչեղէնները, և այսպէս հետագայք։

Եւ որովհետև կանաչեղինաց չատերուն բուսականութիւնը տարի մը ամբողջ չտևեր, ուստի պարտիզպանին ճարտարութիւնն յայնմ պիտի ըլլայ, որ կարենայ նոյն տարւոյն մէջ ցանել ուրիշ կանաչեղէններ ալ նոյն հո-

ղին պատշաճեալ, նոյն կարգի կանաչեղէններէն, որով շարունակ կը փորուի հողը և կը սերմանուի։

31. Օրինակ իմն, պարտիզին առաջին բաժնին մէջ որ աղբով պարարտացած է, պէտք է տնկել աշնան հազար (մառուլ), և գարնան սկիզբը բողկ, որ հազարին հետ կը քաղուի։ Ապրիլի մէջ տնկել ակօսներուն մէջ նորաբոյս կարոսներ, որոց ծղօտը ծածկելու է հողով յունիսի մէջ, և ասով կը ճերմկի ծղօտը, և քաղել ամսէ մը ետքը։ Յետոյ փորել երկիրը և սերմանել սպանախ, և քաղել աշնան ետքերը, և յետոյ տնկել գլխանի կաղամբ։

Դնեմք ուրիշ օրինակ նոյն առաջին բաժնին համար։ Սերմանել փետրուարի մէջ եղերդ, և ժողվել ամսէ մը ետքը. յետոյ ցանել վաղահաս հազար, և ուտել ամսէ մը ետքը. մայիսի մէջ ցանել ծաղկաբեր կաղամբ, և ժողվել սեպտեմբերի մէջ, յետոյ ցանել սպանախ։

Պարտիզին երկրորդ բաժնին մէջ որ բուսահողով պարարտացած է, տնկել յունուարի մէջ ճերմակ սոխ, և անոր ետևէն պրաս։ Փետրուարի մէջ վաղահաս ստեպղին, և անոր ետևէն հազար կամ եղերդ. և ասոնց ետևէն սպանախ։ Կամ, մարտի մէջ սերմանել հազար և բողկ վաղահաս, և ասոնք ժողվելէն ետքը ցանել ոսկեխնձոր կամ ստեպղին, և ժողվել սեպտեմբերի մէջ։

Պարտիզին երրորդ բաժնին վրայ պէտք է ցանել մարտի մէջ ոլոռն կամ ոսպ, յետոյ լուբիա, և անկէ ետքը բողկ։

Կամ սերմանել փետրուարի մէջ բակլայ, և անկէ ետքը լուբիա, և յետոյ հաւաղցան։

Պարտիզին չորրորդ բաժնին մէջ որ պարարտացած չէ, կրնամք սերմանել այնպիսի կանաչեղէններ, որ երկու կամ երեք տարի կը մնան նոյն տեղ, ինչպէս են կանկար, ելակ, ծնեբեկ, և այլն։

ԳԼՈՒԽ Զ

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐՏԻԶԻ

32. **Մշակութիւն հողոյ.** — *Երկիրը բարւոքելու համար պէտք է լաւ մշակել։ Մշակութեամբ հողը կը կազդնայ, որով թացութիւնը և օդը կը թափանցեն ի խոր, որք են կարևոր տարերք բարեբերութեան։ Մշակութեամբ երեսին հողը տակը երթալով, կը հաղորդէ բուսոց արմատներուն իր տաքութիւնը և միանգամայն ուրիշ կարևոր աննգական տարրներ։ Եւ ընդ հակառակն՝ այն տարրները որ հողին տակ անազդակ մնացած էին, ելնելով հողին երեսը, արևու և օդոյ ազդեցութեամբ կը դառնան բնանման, կամ թէ ըսել, բնութենակից նիւթեր բուսոց։ Ի վախճանի, մշակութեամբ գէշ խոտերն անհետ կ'ըլլան։*

33. **Աժին հող նոյն եղանակին մէջ պէտք չէ մշակել։** *Կակուղ հողը պէտք է մշակել աշնան, որպէս զի կարենայ ամբարել իր մէջ անձրևոյ և ձեան ջուրը։ Այս երկիրները եթէ ամառը բանիմք, պէտք է չուտով մանկեւել և սերմանել, որպէս զի թացութիւնը չերթայ գոլորշացմամբ։ Կարծր հողը պէտք է աշնան հարևանցի փորել, գէշ խոտերը ջնջելու համար. և գարնան փորել կատարեալ կերպով, մէջի թացութիւնը հալածելու համար։*

34. **Պարտէզ մը լաւ մշակելու համար կարևոր են հետագայ գործողութիւնք. Հողաշրջուիլ, Պեղուիլ քանիով, Քրքրուիլ հողոյ և Քաղհանուիլ։**

35. **Հողաշրջումն** (գ. Défoncement. *իտ.* Dissodamento). — *Երկիրը հողաշրջելու համար պէտք է փորել գէթ կէս մետր խորութեամբ, և երեսին հողը տակը դնել, և միանգամայն մաքրել հողը, հանելով մէջը գըտնուած արմատները և քարերը, և ընել թափանցիկ թաղութեան։ Այս աշխատութիւնը կ'ըլլուի բահով, երբ նոր պարտէզ մը կազմեմք. և բաւական կը համարուի*

կրկնել 12 կամ 15 տարին անգամ մը։ Այս գործողութիւնը պէտք է յարմար ժամանակի մէջ ընել, գիտելով որ հողը ոչ սաստիկ չոր և ոչ սաստիկ թաց ըլլայ, և միանգամայն հարթել և կոկել երկրին երեսը և մանրել կոշտ հողերը։

36. Պեղումն բահով (*իտ.* Vangatura). — *Իւրաքանչիւր բուսոյ մշակութեան ժամանակ պէտք է բահով փորել պարտիզին հողը. ուստի և այս գործը կը կրկնուի տարւոյն մէջ երկու երեք անգամ։ Բահին տեսակը գետնոյն համեմատ է. որչափ գետինը կարծր և քարուտ ըլլայ, այնչափ և սրածայր բահ պէտք է գործածել. մինչդեռ կակուղ հողի համար կրնամք գործածել ուղղանկիւնի բահ։*

Բահը պէտք չէ պարտիզի համար շատ մեծ ըլլալ, և սովորաբար 20 հարիւրորդամետրէ աւելի խոր երթալ հարկաւոր չէ։ Պարտիզպանը բահով փորելու ժամանակ պէտք է մանրել հողը և մաքրել գէշ խոտերէ և արմատներէ. և եթէ նոյն գործողութեամբ ուզէ նաև ալբել, պէտք չէ ալբը շատ խոր դնել։

37. Քրքրումն հողոյ (*գղ.* Binage. *իտ.* Zappatura). — *Քրքրիչ կամ քչուոց ըսուած գործին կրնայ բահին տեղ բռնել, հողը փորելու համար, բայց իր աշխատութիւնը միշտ անկատար է բահէն։ Քրքրիչը կը գործածուի հաւարակօրէն հողին երեսը չակելու և մաքրելու համար, կամ երեսանց փորելու համար։*

Հողին և բուսոց տեսակին համեմատ կը գործածուին քրքրիչները։ Սերմը ծածկելու և բուսոց չորս կողմ աշխատելու համար օրպէս զի արմատները չվնասուին, պէտք է գործածել թեթև քչուոցներ։ Հողին երեսը չակելու համար լաւագոյն է գործածել փոցխ, որ իր ակռաներով ոչ միայն կը ժողվէ գէշ խոտերը և քարի մնրուքը, այլ և կը մանրէ հողը և կը տափարակէ, և մանրելու ու տափարակելու համար շատ անգամ կը գործածուի փոցխին տափարակ կողմը։ Հողը մանրելու և տափարակելու համար կրնայ գործածուիլ նաև Լողքար (*գղ.* Cylindre. *իտ.* Cilindro).

38. Քաղհանումն (գղ. Sarclage. իտ. Sarchiatura). — *Քաղհանումն կ'ըսուի պարտիզին երեսին վրայէն անօգուտ խոտերը ժողվելը, որով հողին երեսը կը կակըղնայ, և օդ ու ջուր դիւրաւ կրնան թափանցել։ Երբեմն սաստիկ անձրևէ ետքը հողին երեսը կեղև մը կը կապէ, մանաւանդ թէ որ կրային ըլլայ հողը, և յայնժամ քաղհան գործելով պէտք է այս կեղևը մանրել։ Վրիպակ կարծիք է ոմանց՝ թէ չորութեան ժամանակ պէտք չէ քաղհանել, որպէս զի գետնին թացութիւնը գոլորշանալով վնաս մը չբերէ բուսոց։ Նա մանաւանդ անոր հակառակ որչափ հողին երեսը քըքրի ու մանրի, թէպէտ երեսանց արևու ժամանակ կը տաքնայ և կը չորնայ, բայց գիշերը շուտով կը պաղի և դիւրաւ կը ծծէ գիշերային ցօղը։*

Քաղհան գործիները (գղ. Sarcloir. իտ. Sarchiello) *զանազան տեսակ են. ոմանք նման են քերչի, և ոմանց մէկ կողմը բրիչ և միւս կողմը երկմատնի կ'ըլլայ, խոտերը արմատաքի խլելու հանելու համար։*

39. Տաքութիւն բուսոց համար. — *Տաքութիւնը խիստ կարևոր է պարտիզի բանջարեղինաց աճման համար։ Անոր համար պարտիզպանը պէտք է արուեստական տաքութիւն տայ բանջարեղինաց, որպէս զի վաղահաս ըլլան, որով և իրենց գինն աւելի կ'ըլլայ՝ ժամանակէ դուրս բուսնելուն համար։*

Պարտիզպանն այս բանիս համար կը ջանայ հողին կամ օդին տաքութիւնն աւելցնել, կամ երկուքին ալ միանգամայն։ Հողին տաքութիւնն աւելցնելու համար պէտք է ածուները դարձած ըլլան դէպ ի հարաւ և զառ ի վայր, որպէս զի արևուն ճառագայթները շիտակ զարնեն։ Կամ բոյսերն աղբալից գուբերու մէջ տնկել, որ տաք կը պահեն։ Իսկ օդը տաքցնելու համար կը դրուին բուսոց վրայ ապակի զանգակներ, որ կը պահեն միանգամայն գիշերային ցրտէն և շաղէն։ Պարտիզպանը կըրնայ նաև ծածկել բոյսերը յարդով կամ փսիաթով, դնելով փսիաթը քիչ մը բարձրկեկ, որ ցերեկը կրնայ բացուիլ՝ գլանի մը վրայ ոլորելով, և գիշերը գոցուիլ։

Պարտիզպանը կրնայ գործածել նաև ջերոցներ, այսինքն ապակւով ծածկած սնդուկներ, որոց հողն աղբա-

խառն ըլլայ. և ասոնց մէջ կրնան հասնիլ բանջարեղէնք ժամանակէ դուրս:

40. Ըստ տեսակի բուսոց պէտք է կազմել տաք գու-բերը: Ուստի այն գուբերը որոց տաքութիւնը քանի մը ամիս անփոփոխ պիտի պահուի, հոն պէտք է դնել ձիոյ աղբ 70–80 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ: Իսկ այն բոյսերը որ դժուարաւ կը բուսնին, և որոց այնչափ տաքութիւն հարկաւոր չէ, բաւական է դնել աղբ 50 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ: Կան բոյսեր որոց համար բաւական է դնել գուբին մէջ 30–40 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ աղբ տերևախառն:

41. Ձիոյ թարմ աղբն աւելի տաքցուցիչ է քան ուրիշ անասնոց. անկէ եռքը կու գայ իշոյ աղբը: Կըրնամք գործածել նաև ծառոց տերևներ, բուրգի խեչերանք, թաց խոտ և յարդ: Թաց յարդը և խոտը սաստիկ տաքութիւն կը ծնանին, բայց երկար չեւեր: Իսկ բուրգի խեչերանքը զգուշութեամբ պէտք է գործածել, որովհետև սաստիկ տաքութիւն կը ծնանին և երկար ատեն ալ կը պահեն տաքութիւնը: Ծառոց մանր ճիւղերը վրայէ վրայ դրած և աղբով լցած, թէպէտ շատ չեն տաքցներ, բայց երկար ժամանակ կը պահեն տաքութիւնը:

42. Տաք գուբ կամ հոր կազմելու համար պէտք է ընտրել հարաւային դիրք, և պատսպարեալ հիւսիսային կողմէն պատով կամ տնով, և նայիլ որ գետնին տակէն չանցնի ջուր, կամ ենթահողը չըլլայ թաց: Փորել գետինն ըստ արժանւոյն 30 հարիւրորդամետրէ մինչև 60 հարիւրորդամետր խորութեամբ, և 40–50 հարիւրորդամետր լայնութեամբ, և լնուլ տերևով և աղբով և կոխել վրան, և վերջը դնել գուբին վրայ փայտեայ սընդուկ մը, վրան ապակի պատուհանով ծածկած: Այսպէս քովէ քով կրնամք այլևայլ սնդուկներ դնել իրարու կից կամ բաժանեալ: Պատուհանները այնպէս չինուած պիտի ըլլան, որ քամի և անձրև ներս չկարենան մանել: Գէշ օդի ժամանակ պատուհաններուն վրայ կը ծածկեն երբեմն փսխաթով:

43. Այսպէս գուբերը պատրաստելէն ու վրանին գոցելէն եռքը, երեք չորս օրէն երթալ նայիլ թէ սկսեր է տաքութիւնը. և այս բանս իմանալու համար լաւ է աղ-

բին մէջ փայտէ գաւազան մը խոթել, և քանի մը ժամէ ետքը հանել. և երբ տեսնեմք որ ծայրը տաքցած է, ժամանակը հասած կը համարուի ադբին վրայ հողով ծածկելու, որոյ բարձրութիւնը կրնայ ըլլալ 25–30 սանտիմեթր: Հողը ոչ սաստիկ թաց և ոչ սաստիկ չոր, ոչ շատ պարարտ և ոչ վտիտ պիտի ըլլայ: Լաւագոյն հողն է բուսահող, խառնած հաւասարաչափ աղտաւոր հողով: Մի անգամ գործածելէն ետքը կրնամք նոյնը գործածել շատ տարիներ, միայն թէ ամէն տարի պէտք է նորոգել ադբին վրայի կարգը:

Հողը դնելէն երեք չորս օր ետքը պէտք է ջերմաչափով դիտել հողին տաքութեան աստիճանը: Թէ որ ըլլայ տաքութիւնը 38° հարիւրամասն ջերմաչափի, կըրնամք սերմանել, ընտրելով հանդարտ և պարզ օր մը: Բայց սերմանելէն առաջ պէտք է հողին երեսը չոկել, որ ամէն կողմ հաւասարապէս թաց և տաք ըլլայ. և յետոյ բաժնել մաս մաս, և իւրաքանչիւրին մէջ սերմանել զանազան կանաչեղէններ: Իւրաքովի սերմանելու է այն սերմերը որ դրեթէ ի նմին ժամանակի կը ծլին: Յանելէն ետև պէտք է ճմլել հողին երեսը թեթեւ կերպով և դնել բարակ խաւ մը բուսահողայ ½ սանտիմեթր թանձրութեամբ: Թէ որ թաց է գետինը, հարկ չէ ջրել: Երբ սերմերը սկսին ծլիլ, պէտք է ապակի պատուհաններուն վրայի ծածկոյթը վերցնել, որպէս զի աւելի լոյս տեսնեն. և միանգամայն քիչ մը հովահրել: Անոր համար առաջին օրերուն մէջ պէտք է պատուհանները քիչ մը բանալ օրուան տաք ժամերուն մէջ, բարձրացնելով իբր 1 սանտիմեթր, և զգուշանալ որ ցուրտ օդը չկարնէ բոյսերուն վրայ: Բայց օդը պարզ ալ չըլլայ, պէտք է դարձեալ քիչ մը օդ տալ ներսին մէջ քանի մը ժամ: Մարտին մէջ պատուհանները բոլորովին բանալու է. բայց թէ վախ ըլլայ եղեման, գիշերը գոցելու է:

Ջրելու է երբեմն երբեմն պարզ օդով երբ գետինը չոր է, և ջրելը պէտք է ընել արեւու ժամանակ, որպէս զի չորնայ տերևներուն թացութիւնը: Ջուրն ալ պաղ պիտի չըլլայ:

ԳԼՈՒԽ Է

ՍԵՐՄՆ, ՍԵՐՄԱՆՈՒՄՆ ԵՒ ՓՈԽԱՏՆԿՈՒԹԻՒՆ

44. Սերմն. — *Բանջարեղէններէն ամէնք ուր ցանուին հոն կը մնան մինչև քաղցի ժամանակ, և ամէնք ցանած տեղէն կը փոխադրին ուրիշ տեղ քիչ մը մեծնալէն ետքը: Առաջին տեսակին կարգէն են ատեպղէն, գազար, կարոտ Մակեդոնի, եղերդ, գոզի սև կամ քօշմորուք, ճակնդեղ, բազուկ, սոխ, ճարճրուկ, բողկ, ըսպանախ, վարունգ, ոլոռն, լուբիա, բակլայ, ոսպ, և այլն: Երկրորդ տեսակին կարգէն են ամէն տեսակ կաղամբները, դառնիճ որ և կ'ըսուի եղէգ (հինտիպա), հազար, ոսկեխնձոր կամ պոլտիկ, պատինճան, և այլն:*

45. Ընտրութիւն սերմանց. — *Սերմանց ընտրութիւնը խիստ կարևոր բաներէն մէկն է, վասն զի անկէ կախումն ունի մեծագոյն բանջարեղինաց յաջողութիւնը: Պէտք է սերմը ժողվել այն բոյսերէն որ իր տեսակին մէջ աւելի ընտիր, առողջ և լաւ հանգամանք ունին: Պէտք չէ ժողվել սերմ այն կանաչեղէններէն՝ որ շատ ոռոգած են և շատ պարարտ հողի մէջ բուսած. վասն զի ասոնց սերմը թէպէտ ի սկզբան առատ կ'երևի, բայց ջրալից ըլլալով, երբ չորնայ կը վատնայ, և շատ անգամ վնաս կը հասնի նաև իր սաղմին:*

Բոյսերն ընտրելէն վերջ պէտք է թողուլ որ սերմը լաւ հասուննայ: Սերմը ժողվելէն ետքը պատել իր վրայի փաթոյթէն և հատագործել, չորցնել արևուս մէջ, և դնել թղթէ կամ լաթէ փոքրիկ քսակներու մէջ, և պահել չոր տեղ:

Թէ որ պարտիզպան մը ուզէ սերմն գնել, պէտք է նայիլ որ լաւ պահուած ըլլան, հատիկները միօրինակ մեծութեամբ, համագոյն, ամբողջ և ոչ կոտրատած, մէկը լեցուն և ոչ կիսկատար:

46. *Սերմերը կը պահեն իրենց ծլելու կարողութիւնն առաւել կամ նուազ երկար ժամանակ. Եւ եթէ ժա-*

մանակն անցած ըլլայ ծլելու կարողութեան, չեն կրնար ծլիլ։ Ուստի, հարկ կը համարիմ դնել հոս գլխաւոր բանջարեղինաց ցուցակ մը, նշանակելով իւրաքանչիւրին սերման բեղնաւորիչ կարողութեան ժամանակը, և թէ իւրաքանչիւրը քանի օրուան մէջ կրնայ ծլիլ։ Իւրաքանչիւր անուան հետ կը յարեմ տաճկական, գաղղիական և իտալական անուններն ի դիւրութիւն և ի գիտութիւն։

Անուանք գլխաւոր բանջարեղինաց։	Քանի տարի կը բեղնաւորէ սերմանն։	Քանի օրուան մէջ կը ծլի։
Ախրիկան. տես Կոտիմն հնդիկ։		
Անմեռուկ, Փրփրեմ. տճ. սէմիզ օթու. գղ. Pourpier. իտ. Porcellana.	2–3	15
Ասորեակ. տճ. ռոքքա սալաթա. գղ. Roquette. իտ. Ruchetta.	1–2	6
Բազուկ. տճ. բազը. գղ. Bette. իտ. Bietola.	3–4	10
Բակլայ. տճ. պակլա. գղ. Fève. իտ. Fava.	5–6	10
Բաղրջուկ, Մալոշ. տճ. Էպէմկիւմէճի. գղ. Mauve. իտ. Malva.	3–4	12
Բանջար. տես Ճակնդեղ։		
Բոխնի. տես Խմի։		
Բողկ ընտանի. տճ. թուրփ. գղ. Radis. իտ. Ravanello.	4–5	8
Բողկ վայրի. տճ. պայըր թուրփու. գղ. Raifort. իտ. Rafano, Ramolaccio.	5–6	6
Գաբծիլ, Խաւարծիլ. տճ. ռավէնտ. գղ. Rhubarbe. իտ. Rabarbaro.	1–2	15
Գազար. տճ. ճէզէր, փասթինա. գղ. Panais. իտ. Pastinaca.	1–2	24
Գաղտիկուր, Եղնալեզու. տճ. լիսանի		

սէլվի. գղ. Bourrache. *իտ.* Borrana.	3–4	12
Գառնականջ. տես Թրթնջուկ:		
Գանգեղ. տճ. պայըր չալկամ. գղ. Rave. *իտ.* Rapa.	2–4	5
Գազի, Քօչմօրուք. գղ. Salsifis. *իտ.* Salsefrica, Barba di becco bianca.	1–2	12
Գազի սեաւ. տճ. ըզգուռչինա. գղ. Scorzonère. *իտ.* Scorzonera.	2–3	15
Գառնիճ. տես Եղէգ:		
Գարապղպեղ. տճ. պաճ պիպէր. գղ. Piment. *իտ.* Pimento, Peperone.	3–4	15
Գդում. տճ. գապագ. գղ. Courge. *իտ.* Zucca.	4–5	8
Գկուղ, Պօրտիկ. տճ. պէօյրիւճէ. գղ. Dolic. *իտ.* Fagiolo dall' occhio.	2–3	8
Եղնալեզու. տես. Գաղտիկուր:		
Ելակենի. տճ. չիլէկ. գղ. Fraise. *իտ.* Fragola.	2–3	10
Եղէգ, Գառնիճ. տճ. հինտիպա. գղ. Endive. *իտ.* Indivia.	5–6	6
Եղերդ, Եղերդակ, Հազար վայրի. տճ. ռատիքիա. գղ. Chicorée. *իտ.* Cicorea, Radichio.	6–8	8
Թաղթ, Հոռոմ սպանախ. գղ. Arroche. *իտ.* Atrepice.	2	10
Թրթնջուկ, Գառնականջ. տճ. գուզու գուլաղը. գղ. Oseille. *իտ.* Acetosa.	2–4	15
Ժախ. տճ. պուչալագ. գղ. Chervi. *իտ.* Sesaro.	2–3	8
Լախուր, Նեխուր. տճ. եապան քէրեվիզ. գղ. Ache. *իտ.* Appio.	3–5	10
Լուբիա, Լովիա. տճ. ֆասուլիա. գղ. Haricot. *իտ.* Fagiolo.	2–3	7
Խաւարծիլ. տես Գաբծիլ:		
Խմէլ, Բոխնի. տճ. մէլայիք օթու. գղ. Angélique, Archangélique. *իտ.* Angelica, Arcangelica.	1–2	8
Խատոր. տես Սխատոր:		

Ծիթրայ. տճ. գազ այաղը քէօքիւ. գղ. Raiponce. իտ. Raperonzolo.	2–3	10
Ծնեբեկ. տճ. գուշ գոնմազ. գղ. Asperge. իտ. Asparago.	3–4	20
Ծօթոր, Ծօթրին. տճ. քէքլիկ օթու. գղ. Thym. իտ. Timo.	2	6
Կաղամբ. տճ. լահանա. գղ. Chou. իտ. Cavolo.	6–7	8
Կանկար. տճ. էնկինար. գղ. Artichaut. իտ. Carciofo.	3–6	20
Կանկար վայրի. տճ. եապան էնկինար. գղ. Cardon. իտ. Cardone.	4–5	30
Կարոս. տճ. քէրեվիզ. գղ. Céleri. իտ. Sedano.	3–4	10–15
Կարոս Մակեդոնի. տճ. մաղտանոս. գղ. Persil. իտ. Prezzemolo.	2–3	20
Կոտիմն, Կոտեմ. տճ. թերէ օթու. գղ. Cresson alénois, Nasturtium. իտ. Agretto.	4–5	10
Կոտիմն հնդիկ, Ա.խրիզան. տճ. հինտ թէրէսի. գղ. Capucine. իտ. Astuzia.	3–4	12
Կորդիւն. տճ. կէյիք օթու. գղ. Sarriette. իտ. Sartoreggia.	2–3	14
Կռաբանջար. տես Ճարմիր։		
Հազար. տճ. մառուլ. գղ. Laitue. իտ. Lattuga.	3–5	7
Հազար վայրի. տես Եղերդ։		
Հաւաղցան. տճ. գուզու կէվրէյի. գղ. Mâche, Valérianelle, Doûcette. իտ. Valeriana domestica, Dolcetta.	5–6	8
Հոռոմ սպանախ. տես Թաղեղ։		
Ձմերուկ. տճ. գարփուզ. գղ. Melon d' eau, Pastèque. իտ. Cocomero.	4–5	8
Ճակնդեղ, Բանջար. տճ. փանճար. գղ. Betterave. իտ. Barbabietola.	5–6	10
Ճարմիր, Ճարմրուկ. տճ. ռատիքիա. գղ. Pissenlit. իտ. Radichiella.	6–9	3
Մանանեխ. տճ. հարտալ. գղ. Moutarde. իտ. Senapa.	3–4	10

Մաշ. տես Ոլոռն։		
Նեխուր. տես Լախուր։		
Շողգամ, Շաղգամ. տ. չալկամ. գղ. Navet. իտ. Navone.	2–4	5
Շաքին, Սպանախ. տ. խփէնախ. գղ. Epinard. իտ. Spinace.	3–4	5
Ոլոռն, Մաշ. տ. պիզէլիա. գղ. Pois. իտ. Pisello.	4–5	5
Ոսկեխնձոր, Պոլտիկ. տ. թօմաթէս. գղ. Tomate. իտ. Pomodoro.	3–4	11
Ոսպն. տ. մէրճիմէք. գղ. Lentille. իտ. Lenticchia.	2–3	10
Պատինձան. տ. փաթլիճան. գղ. Melongène. իտ. Melanzana, Petronciana.	3–4	12
Պոլտիկ. տես Ոսկեխնձոր։		
Պօրտիկ. տես Դկուզ։		
Պրաս. տ. փրասա. գղ. Poireau. իտ. Porro.	2–3	7
Ջերմատակ. տ. մէսխէ. գղ. Pimprenelle. իտ. Pempinella.	1–2	10
Ջրկոտիճն, տ. սու թէրէսի. գղ. Cresson de fontaine. իտ. Nasturzio.	4–5	14
Ռահան. տ. ֆէսլիյէն. գղ. Basilic. իտ. Basilico.	4–5	12
Սամիթ. տ. ռէզէնէ. գղ. Fenouil. իտ. Finocchio.	4–5	14
Սեխ. տ. գավուն. գղ. Melon. իտ. Popone.	7–8	6
Սիսեռն. տ. նուհուտ. գղ. Pois chiche. իտ. Cece.	3–5	5
Վխտոր, Խտոր. տ. սարմուսագ. գղ. Ail. իտ. Aglio.	2	10
Վկղիմ. գղ. Scolyme. իտ. Scolimo.	2–3	14
Վռխ. տ. սօղան. գղ. Oignon. իտ. Cipolla.	2–3	15
Սպանախ. տես Շաքին։		

Ստեպղին. տճ. հավուճ. գղ. Carotte. իտ. Carota.	3–4	16
Վարունգ. տճ. խըյար. գղ. Concombre. իտ. Cetriolo.	5–6	6
Փրփրեմ. տես Անմեռուկ։		
Քեղակարոս. տճ. ֆրէնկ մաղտանոսու. գղ. Cerfeuil. իտ. Cerfoglio.	3–4	10
Քուռաթ. տես Պրաս։		
Քօշմօրուք. տես Գազր։		

47. Սերմանումն. — Երեք կերպ կայ սերմանելոյ. Սերմանումն յօդս, Սերմանումն ի տողս և Սերմանումն ի խումբս։ Երեք կերպն ալ ունի իր օգտակարութիւններն ըստ տեսակի բանջարեղինաց։ Եւ յառաջ քան խօսել իւրաքանչիւր տեսակին վրայ, հարկ կը համարիմք յետագայ դիտողութիւններն ընել. այս ինքն

Ա. Թէ ամէն բոյս ունենայ բաւական տեղ աճելու համար։

Բ. Հողը միշտ կակուղ պահուի և մաքուր վնասակար խոտերէ։

Գ. Բովանդակ երկիրն օգտակար ընել առանց պարապ տեղ թողլու, և չտնկել սաստիկ խիտ։

48. Սերմանումն յօդս. (գղ. Semaille à la volée. իտ. Semina a spaglio). — Կ'ըլլայ ձեռքով օդոյ մէջ սերմը նետելով։ Այս կերպը հնուց ի վեր գործածական է, թէպէտ ունի իր անյարմարութիւնները։ Վասն զի այս կերպով չեմք կրնար երկիրն ըստ արժանւոյն կակուղ պահել, դէշ խոտերը ձեռքով միայն կրնամք հանել, և թէ շատ տեղ պարապ կը մնայ առանց սերման։ Թող զի անկանոն կերպով կը բուսնին տունկերը, և երբեմն կը կորսուին նաև ոմանք, մանաւանդ անոնք որ ուշ կը ծլին, ինչպէս է ստեպղին, սոխ և այլն։ Բաց ասկէ, սերմանելոյ համար շատ սերմ կ'երթայ։

49. Սերմանումն ի տողս. (գղ. Semaille en ligne. իտ. Semina in linea). — Կ'ըլլայ մէկ գծի վրայ սերմանելով, զոր կրնամք թէ ձեռքով և թէ գործւով ընել։

Շատերն օգտակար կը համարին տողանի սերմանելը, որովհետեւ դիւրին կ'ըլլայ գէշ խոտերն հանելը, հողը կակուղ կը պահուի, եւ բոյսերն ալ կ'ըլլան կանոնաւոր կերպով բուսած, եւ իրենց յաջողութիւնն ալ աւելի ապահով։ Ջրելու ժամանակ թացութիւնն աւելի երկար կը պահուի հողին մէջ, եւ բուսոց արմատներն ալ երկու կողմէն միջոց կ'ունենան տարածելու եւ ուռճանալու։ Եթէ տողի վրայ ցանած տունկերը խիտ ըլլան, կրնամք հանել զոմանս եւ ուրիշ տեղ տնկել։

Տողանի սերմանելը կրնայ ըլլալ ընդ երկայնութիւն կամ ընդ լայնութիւն ածուներուն։ Ընդ լայնութիւն սերմանելը լաւագոյն է, որովհետեւ դիւրաւ կրնամք գէշ խոտերը մաքրել, մինչդեռ ընդ երկայնութիւն ցանուած ժամանակ պէտք է խոտերը մաքրելու համար կոխել ոտքով ածուին մէջ։

Տողերուն իրարմէ հեռաւորութիւնը կ'ըլլայ 20–30 հարիւրորդամետր, որով դիւրաւ կրնամք խլել գէշ խոտերը եւ կատարել ուրիշ աշխատութիւնները։

50. Սերմանումն ի խումբս. (*իտ.* Semina a cespi). — Կ'ըլլայ 2 կամ 3 սերմ միասին խումբ խումբ ցանել, իրարմէ հեռի եւ մէկ գծի վրայ։ Այս կերպը կը գործածուի ոլոռն, բակլայ, լուբիա, սեխ եւ այլն ցանելու համար։

51. Գործողութիւնք յետ սերմանելոյ. — Սերմանելէն ետքը պէտք է սերմը ծածկել հողով 1 կամ 2 հարիւրորդամետր թանձրութեամբ, կամ թէ ըսել՝ սերման կրկնապատիկ թանձրութեամբ, գործածելով փոցխ՝ զոր պէտք է մեղմով շարժել դէպ յառաջ, եւ ոչ ետեւ առաջ, ինչպէս կ'ընեն գետինը չտկելու համար։ Սերմը ծլելու համար հարկաւոր է օդ եւ թացութիւն. ուստի եթէ սերմը շատ խոր երթայ կամ հողին երեսին վրայ մնայ, չկրնար ծլիլ։

52. Սերմը պարզաբար հողով ծածկելու տեղ լաւ կ'ըլլայ ծածկել 1 կամ 2 հարիւրորդամետր թանձրութեամբ կակուղ նիւթով մը, ինչպէս է բուսահող, աղացուք փայտի, ծանծ ցորենոյ եւ այլն. որպէս զի հողին երեսը ջրելով կեղեւ չկապէ, գէշ խոտերը չկարենան

բուսնիլ, գետնին թացութիւնն յարատեւ և կանոնաւոր պահուի, երագէ սերմանց ծլելը և գետնին հիւթը ծծելու կարողութիւնը։ Այս բանս հարկաւոր է ընել մանաւանդ այն սերմանց համար, որ բուսնելէն ետքն ուրիշ տեղ պիտի փոխադրին։

53. Ոռոգումն ջրով. — *Սերմանց ծլելուն համար կարեւոր է ջրել, որ պիտի ըլլայ ըստ պատշաճի, որպէս զի գետնին թացութիւնը պահուի միօրինակ։ Վնասակար է չափազանց ջրելը, որով կը փտին արմատները, և տակար կ'ըլլայ ցօղունն, ու երկայն բարակ։*

Այն սերմերն որ ուշ կը ծլին, լաւ կ'ըլլայ զանոնք ածխոյ մանրուքի, աւազոյ և կամ թաց հողոյ մէջ դնել, մինչև որ ծլին և արմատ արձակեն, և յետոյ տնկել կարգաւ հողին մէջ։

54. Կան խաւարտներ, ինչպէս են կաղամբ աւտոնեան (պրոքոլի), կաղամբ ծաղկաբեր (գառնապիթ), գառնիճ, հազար, որոց արմատը կիսով չափ կը կտրեն, որպէս զի քովնտի մանր արմատներ արձակեն, և անոնցմով կարող ըլլան գետնէն աւելի հիւթ ծծել։ Զայս կ'ընեն երբ բոյսերն առաջին տերևները կ'արձակեն, և յետոյ չուտով նորէն կը տնկեն, բայց աւելի խոր։

55. Փոխատնկութիւն. (գլ. Transplantation. իտ. Trapianto). — *Շատ անգամ բուսոց սերմերը մասնաւոր տեղ մը կը ցանուին՝ որ կ'ըսուի Սերմնարան, ուր բուսնելէն և ըստ բաւականի մեծնալէն ետքը կը փոխադրին ուրիշ տեղ. այդ գործը կ'ըսուի փոխատնկոտքիւն։*

Որպէս զի յաջող ելք ունենայ փոխատնկութիւնը, պէտք է ընտրել այն բոյսերն որ առողջ են, արմատնին զօրաւոր, և իրենք ոչ այնչափ ուռճացած։ Մեծ խնամք պէտք է բոյսերը սերմնարանէն փոխադրելու համար։ Պէտք չէ խլելով հանել զիրենք հողին մէջէն, ինչպէս շատերը կ'ընեն, որով արմատները կը փրթին և հողին մէջ կը մնան. այլ տարգալաձև գործւով քրքրել հողը և հանել բոյսն անվնաս. բայց հանելէն առաջ լաւ մը ջրելու է գետինը։

56. *Բոյսերն հողէն հանելէն ետքը պէտք է զգուշանալ որ չչորնան. անոր համար լաւ կ'ըլլայ ընկղմել ի-*

բենց արմատը ջրոյ մէջ՝ որ խառն ըլլայ կաւով և աղբով, որով հարկ չըլլար ստէպ ոռոգել զիրենք: ՓոխատնկուԹիւնը լաւ կը յաջողի՝ երբ կատարուի ամպամած օր մը և անձրևէ ետքը:

57. Բոյսը տնկելու համար պէտք է գայլիկոնով (12) հողին մէջ ծակ մը բանալ այնչափ խոր, որ բոյսին արմատը չիտակ կենայ և չծռի, և հողով ծածկել: Ամանք գայլիկոնի տեղ մատով կ'ընեն այդ ծակը հողին մէջ, որ դատապարտելի է: Տունկերը փոխադրելէն վերջ պէտք է լաւ մը ոռոգել գետինը: Ալելորդ պէտք չէ համարել ոռոգումը, նաև եԹէ անձրևէ ետքն ըլլայ փոխատնկուԹիւնը, որովհետև ջրելուն նպատակն է հողը արմատին չորս կողմ նստեցնել, որ դատարկ տեղ չմնայ:

ԵԹէ հարկ ըլլայ կատարել փոխատնկուԹիւնը չոր և պարզ օդով, լաւ է նախ ծակերը բանալ և գետինը ջրել, որպէս զի հողը ծծէ ըստ բաւականին ջուր այս ինչ խորուԹեամբ:

Հարկաւ փոխատնկուԹեան ժամանակը կը տարբերի՝ բուսոց տեսակին համեմատ:

ԳԼՈՒԽ Ը

ՁԱԽՈՐԴՈՒԹԻՒՆՔ, ՀԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՎՆԱՍԱԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆԻՔ ԲԱՆՁԱՐԵԼԻՆԱՑ

58. Ձախորդութիւնք. — *Ինչպէս ամէն տեսակ մըշակութեանց մէջ, նոյնպէս և պարտիզպանութեան մէջ բոյսերն ենթակայ են զանազան ձախորդութեանց, որք յառաջ գան հետագայ չորս պատճառներէն.*

Ա. Գէշ մշակութիւնէ.

Բ. Օդոյ գէշութենէ.

Գ. Հիւանդութիւններէ.

Դ. Վնասակար կենդանիներէ։

Սակայն պարտիզպանութեան մէջ պատահած ձախորդութիւնները այնչափ մեծ չեն, որ կարող ըլլան վհատեցնել քալ պարտիզպան մը իր աշխատութեանց մէջ յարատևելու գործունէութեամբ և գիտութեամբ։ Կըրնայ ամէն միասները դարմանել՝ եթէ յօժար կամք և յարատևութիւն ունենայ։

59. Վնասակարութիւնք գէշ մշակութենէ առաջ եկած. — *Պարտիզի զանազան գործոց մէջ ամենէն աւելի ուշադրութեան արժանի է սերմը, որոյ համար պէտք է դիտել հողը, ժամանակը և ընտրել տեսակը։*

Ձկայ վնասակար բան մը, ինչպէս սերմանել կանխահաս տեսակ մը սերման՝ ուշ հասնող տեսակի մը տեղ, կամ անոր հակառակը։ Սովորաբար անհոգութիւն կ'ըլլայ յուլիսի և օգոստոսի մէջ եղած սերմանց վրայ, որք աւելի կարևորք են. վասն զի ըստ մեծի մասին տարեկան կանաչեղէններն այս ամիսներուն մէջ կը ցանուին։

60. Վնասակարութիւնք օդին գէշութենէն. — *Թաց ցութիւն, սառոյց, եղեամն, ձիւն, քամի կրնան մեծամեծ միասներ հասցնել, բայց մեր հսկողութեամբ կրնամք զասոնք պակսեցնել։*

61. *Թացոտքիւրը վնասակար է գլխաւորապէս բանի մշակութեանց, որ կ'ըլլան ջերօցներու եւ զանգակներու տակ, փտեցնելով բոյսերը։ Երբ արև չտեսնեն բոյսերն երկար ժամանակ, պէտք է կրկնապատկել մեր զգուշութիւնները։ Պէտք է ջերօցին պատուհանները բանալ այն օր, որպէս զի դուրս ելնեն շրեղէն գոլորշիք, և բուսոց տերևներուն թացութիւնն անցնելէն ետքը չուտով գոցել։*

Պատուհաններուն ապակիները և ապակի զանգակները միշտ մաքուր և չոր պահել, որպէս զի լոյսը համարձակ ներս մտնէ։ Պէտք է նոյնպես օդ տալ բուսոց՝ երբ արևուն տաքութիւնը սաստիկ է, և զգուշանալ որ արևուն ճառագայթները չզարնեն ուղղակի մանր անկոց վրայ, ապա թէ ոչ կ'այրին տերևներուն ծայրերը։ Թէ որ անձրևներն երկարատև ըլլան, պէտք է ջերօցներուն քով ակօսներ բանալ և ջուրը վազցնել փոսերու մէջ։

62. *Սառոյցը և եղեամն կը փճացնեն կանաչեղէնները մանաւանդ գարնան սկիզբն, և կը թողուն նշաններ արևու այրածի պէս, բայց աւելի գէշ կերպով, վասն զի բոյսերը դժուարաւ կրնան վրայ գալ։ Անոր համար պէտք է հոկտեմբերի կէսէն սկսեալ պատրաստել պատսպարութեան միջոցները, որպէս զի սառուցէ ազատ մնան տունկերը։ Այս ինքն, պատրաստել ջերօցները, զանգակները որք պիտի ըլլան մաքուր. նմանապէս յարդ և փսխաթ, բոյսերը ծածկելու համար՝ երբ սառուցի նշան մը տեսնուի։*

Աղցան և ուշ հասնող լուբիա կրնան մնալ բացօթեայ, միայն թէ գիշերները ծածկուին փսխաթով։

63. *Ջիւնն այնչափ վնաս չկրնար ընել բուսոց, բայց լաւ կ'ըլլայ ջերօցներուն պատուհանները և ապակի զանգակները ծածկել յարգով ձեան ժամանակ։ Զգուշանալ ըստ կարի որ բուսոց վրայ ձիւն չգայ։ Ջիւնը դադրելուն պէս պէտք է թօթափել յարդին վրայէն. և ընդհակառակն թողուլ հողին վրայ, վասն զի ձիւնը կը ջնջէ միջատները և օգտակար է բուսոց ոմանց պահպանութեան։*

64. *Սաստիկ քամիներն ալ վնասակար են պարտիզին. անոր համար նեցուկով պէտք է հաստատել այն բոյսերն որ տկար են, ինչպէս են ոլոռն, լուբիա, պոլտիկ և այլն։*

Ի վախճանի, փոթորկէն ալ պէտք է զգուշանալ որ

շատ անգամ կարկուտ կը բերէ. ուստի պէտք է փոթորկի ժամանակ ծածկել ջերոցներուն պատուհանները և գետնին վրայ դրուած ապակի զանգակները։

65. Հիւանդութիւնք. — *Կան բուսոց զանազան հիւանդութիւնք վնասակարք, որոց շատերը պարտիզպանին անհոգութենէն յառաջ կու գան. վասն զի շատ անգամ տկար և գէշ դարմանուած բոյսերն են որ ենթակայ կ'ըլլան հիւանդութեանց։ Ո՞րչափ հիւանդութիւնք յառաջ գան անկատար սերմերէ, անկանոն սերմանելէ, չափազանց աղբելէ և ջրելէ։*

Հոս դնեմք կանաչեղինաց քանի մը գլխաւոր հիւանդութիւնները։

66. Դալուկ (*տճ. Սարըլըգ. գղ.* Chlorose. *իտ.* Clorosi). — *Այս հիւանդութիւնն յառաջ գայ բուսոց տըկարութենէն, որով չեն կրնար իրենց սննդեան համար հարկաւոր եղած պաշտօնը կատարել։ Կը դեղնին ըստ մասին կամ բովանդակ իրենց կանաչ մասերը, և շատ անգամ կը մեռնին ևս։*

Դալուկը կը պատահի սովորաբար՝ երբ օդոյ բարեխառնութիւնն անհաստատ է, կամ երբ օդը չարունակ անձրևային է։ Գետնին չափազանց թացութիւնը մեծ պատճառ է դալկան։ Ուստի խելացի պարտիզպան մը օդոյ անբարեխառնութենէ և անձրևներէ ազատ պահելու համար իր տունկերը, պէտք է այնպիսի դրից մէջ դնել՝ որ արև տեսնեն և պատսպարին։

67. Փտութիւն (*գղ.* Pourriture. *իտ.* Marciume). — *Թացութենէ յառաջ կու գայ փտութիւնն՝ որ կը պատահի տերևոց։ Ի սկզբան տերևոց վրայ կ'երևին փոքրիկ կէտեր թխագոյն, որք քանի մը օրուան մէջ կը տարածուին և կը սևնան, և կը փտեցնեն բովանդակ տերևը։ Այս հիւանդութիւնը կը տեսնուի մանաւանդ ջերոցներու և զանգակներու տակ, ուր օդը փակուած կը մնայ։ Դարմանելու համար պէտք է ծածքը բանալ և հովահրել, անօսրացնել բոյսերն, և կտրել հիւանդ տերևները։*

68. Մանրասունկ (*գղ.* Oïdium. *իտ.* Oidio, Critto-

gama, Nebbia). — *Այս հիւանդութիւնն յայտնի կ՚ըլլայ տերևոց վրայ, ի սկզբան տժգոյն և կարմրորակ և երբեմն դեղնագոյն բիծերով, և յետոյ սևագոյն. և երբեմն ճերմակ և յետոյ կարմիր բիծերով։ Այս հիւանդութիւնն ոչ միայն տերևներուն կազմուածքը կը փըճացնէ, այլ և կը վնասէ ցօղունին և պտղոյն. այնպէս որ շատ անգամ պատճառ կ՚ըլլայ նաև կորստեան տընկոյն։*

Այս հիւանդութիւնն յառաջ գայ երկար անձրևէ՝ որուն յաջորդէ սաստիկ տաքութիւն, և կը պատահի յունիս և յուլիս ամսոց մէջ. և առաւելապէս կը տեսնուի այն պարտէզներուն մէջ որ հովահարեալ չեն, ուր շատ կ՚ոռոգեն կամ սաստիկ կ՚աղբեն դալար աղբով։

Կը դարմանեն այս հիւանդութիւնը՝ ցանելով բուսոց վրայ ծծըմբոյ փոշի, կամ լաւ ևս՝ հեռացնելով պատճառները, և չմշակելով հողը թաց և միանգամայն տաք ժամանակ կամ անձրևէ ետքը։

69. Քաղցկեղ (*տճ. Աքիլէ. գղ.* Gangrène. *իտ.* Cancrena, Cancro, Moria). — *Այս հիւանդութիւնը կը պատահի առաւելապէս դդումի ցեղին բուսոց պտուղներուն կոթին վրայ, և երբեմն կը տարածուի նաև բովանդակ տնկոյն վրայ. և յառաջ գայ անոնց ճիւղերը կտրելէն և վիրաւորելէն, և կը սկսի փտիլ վիրաւորուած տեղէն։*

70. Չորութիւն (*գղ.* Sécheresse. *իտ.* Secchereccio). — *Կը պատահի ամէն կանաչեղինաց որք ըստ ժամանակին չոռոգանին ջրով, մանաւանդ սաստիկ չորութեան ժամանակ։ Կը վնասին մեծապէս կաղամբի տեսակները և կոճղիզային բոյսերը, թէպէտ և վերջիններն աւելի չոր հող կը սիրեն։ Կաղամբներու վրայ դիւրաւ յայտնի կ՚ըլլայ, և կրնամք շուտով դարմանել։ Ոչ այսպէս են կոճղիզային բոյսերն, որոց երբ տերևները չորնան, արդէն իրենց կոճղէզը ցամքած է և թոռմած։*

71. Վնասակար անասուններ. — *Պարտիզպանն ունի շատ թշնամի անասնոց մէջ, որոց դէմ պէտք է միշտ պատերազմիլ. թէպէտ և կան նաև ոմանք՝ որք կրնան*

անուղղակի կերպով օգտակար համարուիլ, որովհետեւ կը ջնջեն շատ միջատներ։ Ինչպէս է

Գօդօշ (*տճ. Գարա գուրպաղը. գղ.* Crapaud. *իտ.* Rospo). *զոր օգտակար անասնոց կարգ պէտք է համարել, եւ պահել պարտէզներու մէջ, որովհետեւ կը սընանի ուտելով գետնին ճճիները, խլրդածղրիթները, խըզունջները, շղամները, եւ այլն։*

Աքիս (*տճ. Կէլինճիք. գղ.* Belette. *իտ.* Donnola). *զայս ալ պէտք չէ համարել այնչափ վնասակար անասուն, որ թէպէտ կը ջնջէ թռչնոց բոյները, բայց կը ջնջէ միանգամայն մկները։*

Ի վախճանի, Թռչունները՝ որք թէպէտ վնաս ալ կը բերեն, բայց պարտիզպանի մը օգտակար կը համարուին՝ ուտելով շատ ճճիներ։

72. *Իսկ բուն վնասակար անասուններն են.*

Ա. Նապաստակ (*տճ. Թավշան. գղ.* Lièvre. *իտ.* Lepre), *որ պարտիզին մէջ ինչ որ գտնէ կը փճացնէ. ուստի պէտք է սպաննել որսալով։*

Բ. Խլուրդ (*տճ. Քէօսթէպէք. գղ.* Taupe. *իտ.* Talpa), *զոր ոմանք թէպէտ օգտակար կը համարին՝ գետնին տակի որդերը ուտելուն համար, բայց գետնին տակ բացած փողերով կ'ապականէ բոյսերը, կը բարձրացնէ հողը, կը չորցնէ նորաբողբոջ բոյսերուն արմատները, եւ կը վնասէ սերմանց։ Թէպէտ զասոնք ջնջելը դժուարին է, սակայն ջանալու է գարնան երկաթի ակնատներով որսալ եւ ջնջել, եւ կամ թունաւորել իրենց բունին մէջ։*

Գ. Մուկն (*գղ.* Rat. *իտ.* Topo). *որոյ տեսակները շատ են եւ ամէնքն ալ վնասակար։ Զասոնք ջնջելու համար թոյն գործածելն այնչափ օգտակար չհամարուիր, որովհետեւ թոյնը կրնայ բոյսերուն ալ վնաս բերել։ Լաւ է գետնին մէջ իբր կէս մետր լայնութեամբ եւ* 75 *հարիւրորդամետր խորութեամբ փոս մը բանալ, եւ չորս կողմ ողորկ քար դնել, որպէս զի մկները միանգամ մէջ իյնալէն ետքը չկարենան մագլել եւ ազատիլ։ Փոսին յատակին վրայ ալ դնել ճարպ, պանիր եւ ուրիշ ուտելիք, որով յորդորուին մկները փոսին մէջ իջնելու։*

Դ. Շղոտ կամ Լորտնուկ (*տճ. Միւմիւքլիւ պէօճէք. գղ.* Limace. *իտ.* Lambrico). — *Շղոտ է փափկամորթ կենդանին որ խեփոր չունի, և կը վնասէ պարտի-*

զաց իր գետնափոր ճամբայներով զոր կը փորէ կերա-
կուր գտնելու համար. և կը կրծէ նաև երբեմն բուսոց
արմատները. և փորած հողը կը դնէ գետնին երեսը,
որով խորտաբորտ կ'ըլլայ գետինը, նորաբոյս տունկերը
կը փճանան, և կ'արգելուի նաև բուսոց աճումը: Թէ որ
բազմանան պարտիզի մը մէջ, մեծ հարուած կը համա-
րուի պարտիզին: Ջատնք սպաննելու համար օգտակար
կը համարուի ջրել հողը ընկուզի տերևի թրջոցով կամ
խոզի աղբաջրով:

Ե. Խղուճ (տճ. Սայրանկօզ. գղ. Limaçon. իտ. Lumaca). ունի վրան խեցի, անոր համար կ'ըսուի խեցե-
մորթ, և վնասակար է թէ սերմանց և թէ բուսոց:
Զերծնք ընդելու համար պէտք է որսալ առաւօտը կանուխ
կամ գիշերը ճրագի լուսով, երբ կ'ելնեն իրենց կերա-
կուրը ճարելու համար: Կամ դնել ցորենի թեփը կոյտ
կոյտ զոր չատ կը սիրեն, և անոր տակ ժողվածները
առաւօտուն տալ կերակուր հաւերնոց կամ սպաննել:
Շողոմներն ու խղուճները սպաննելու համար օգտա-
կար կը համարուին դօդոչները:

73. Վնասակար միջատներ. — Բուսոց կան չատ տեսակ վնասակար միջատներ, որոց մէջ գլխաւորներն են.

Ա. Ալտիկ (գղ. Altique. իտ. Altica). – Է թռչագոյն կամ կապտագոյն փոքրիկ միջատ մը, դիւրաշարժ և ոս-
տոստող և փայլուն պատեանով (Զև 9), որ կը վնասէ առաւելապէս խա-
չակերպ բուսոց: Կը փճացնէ նախ կա-
զամբի սերմը, և յետոյ բոյսը՝ կպչելով
տերևին, ծաղկին և պտղին վրայ: Ա-
սոնցմէ ազատելու համար լաւ է ցանել
գետնոյն վրայ աւազ կամ գաճ, և
կամ հող որ թրջած ըլլայ կպրանաւթով:

Զև 9. Ալտիկ (չատ մեծցուցած)

74. Բ. Ջորեակ (տճ. Ճէրատ. գղ. Bruche. իտ. Bruco). – Երեք գլխաւոր տեսակ կը բաժնուի, և է պատենաթև փոքրիկ միջատ մը, վնասակար ոլոռան, ոսպի և բակլայի: Էգն իր ձուերը կը ձգէ վերոյիշեալ ընդոց պատեանին վրայ, և անոնցմէ ելած թրթուրները կը մտնեն ընդոց

կամ սերմանց մէջ, և կը անանկին անոնց ալերային նիւ-
թով, և կը մնան անոնց մէջ մինչև յաջորդ գարուն: Շատ
անգամ սերման մէջ բաց ի թըր-
թուրէն կը գտնուի նաև նոյն իսկ
կատարեալ միջատը:

Բարեբաղդաբար ոլոռները չեն կո-
րսուանոր իրենց բողբոջելու կարո-
ղութիւնը, որովհետև ջրեակին
թրթուրը չվնասեր սերման աննկար
սաղմին: Բայց պէտք է զգուշանալ
ցանելու այն ոլոռան հատերը՝ որ
ծակուած են ջրեակի թրթուրէ. և
եթէ հարկ ըլլայ սերմանել նաև
վնասուած ոլոռները, պէտք է նախ
ձգել 50 աստիճան տաք ջրոյ մէջ:

75. Գ. Խոյեղջիւր (գղ. Criocère. իտ. Criocera). – Երկայնաձև փոքրիկ միջատ մի է պատճառելով (Ձև 10), կուրծքը կարմրագոյն: Վնասակար են իրեն թրթուրները պրասի, ծնեբեկի, սխտորի: Հողի տակ կը դառնան ի հարսնեակ. և երբ սկսին թևածել բուսոց վրայ, կրնամք զի-
րենք ջնջել, ցնցելով բոյսերն ա-
ռաւօտուն և սպաննելով գետին ին-
կածները:

Ձև 10. Խոյեղջիւր (թրթուր և կատարեալ միջատ):

76. Դ. Բնդեռն բուսոց (գղ. Mélolonte, Hanneton. իտ. Melolonta, Maggiolino). – Կարմրորակ և մեծ-
կակ միջատ մի է պատճառելով՝ կարծր պոչով, որմոց չատ վնասակար (Ձև 11): Ասոր թրթուրներն որք են ճեր-
մակ որդեր, կը վնասեն կանաչեղի-
նաց, ուտելով անոնց արմատները և տերևները, և կրնան երեք չորս տարի ապրիլ հողին տակ: Չատնք չջնջելն աւելի դիւրին կ'ըլլայ՝ երբ կատարեալ միջատ դարձած են. ցընդցելով գետին կ'իյնան և դիւրաւ կը բռնուին, և են խա-
ղալիկ տղայոց:

77. **Ե. Ականջառուտ** (տճ. *Մագգասոլը պիօձիք*. գղ. Forficule. իտ. Forfecchia). — Է թիթագոյն և երկայնաձև տափարակ միջատ, որոյ պոչը կը վերջանայ աքցանաձև։ Եւ է շատ ընտանեկար միջատ պարտիզաց և պտղատու ծառոց, փճացնելով ծաղիկները և ուտելով բողբոջները (Ձև 12)։

Ձև 11. Բնդեղեն բուսոց. — 1. Կատարեալ միջատ։ 2. ձու։ 3. Սկսեալ թրթուր։ 4. երկսեալ թրթուր։ 5. եռասեալ թրթուր։

Որովհետև ականջամուտները կը խորչին լուսէ, զանոնք ընդելու համար, պէտք է դնել պարտիզին մէջ աստ անդ քարտէ սնամէջ գլանաձև ներ, եղէւրներ, եղէգներ և այլն, որոց մէջ կը պատսպարին՝ փախչելով լուսէ։ Պէտք է երբեմն երբեմն այդ ելնել և սպաննել մէջը ժողված ականջամուտները։

Ձև 12. Ականջամուտ.

78. **Զ. Խրդաժղրիք** (տճ. *Քէօսրէնգէք չըրլաղը*. գղ. Courtilière. իտ. Grillo talpa). — Է թիթագոյն միջատ՝ մատի հաստութեամբ, որոյ առաջակողմեան երկու ոտքերը խլուրդի ոտքերուն կը նմանին, որով

կը փորէ գետինը. սուլելու ձայնն ալ կը նմանի ծղրիթի. ունի երկու եղջիւր գլխին կողմ և երկու եղջիւր պոչին կողմ (Զև 13)։ Եւ չատ ընտանեկան միջատ մի է պարտիզաց և արտորէից. կը փորէ գետնին տակ նեղ փողոցներ, և կ'ուտէ բուսոց արմատները և բողբոջները։

Զև 13. Խլրտածղրիթ.

Զատնիք ընդելու համար լաւ է իրենց բոյնը գտնել, կամ տատ անդ կովու աղբի թաց կոյտեր դնել, որոց տակ կը ժողվին, և ատեպ այդ ելնել և սպաննել։

79. Է. Մրհիայ (տճ. Զախրէ գուրտուռ. գղ. Calandre. իտ. Gorgoglione, Afide). — Է բազմատեսակ միջատ մը ամենափոքրիկ, և գրեթէ ամէն բոյս ունի իրեն յատուկ տեսակ մը, անթև կամ թևաւոր, և զանազան գունով, և չատ անգամ բոյսին կամ անոր մի մասին գունով։ Եւ կ'ապրի բոյսին վրայ բազմութեամբ, ծծելով անոր հիւթը։ Փորին տակէն չաքարային հիւթ մը դուրս կու տայ՝ որ չատ սիրելի է մրջնոց, ուստի և անոր ետևէն կ'երթան։

Մրնիայից ամումն խիստ երագ է. էգերն աշնան ատուց հետ միանալէն ետքը կը ձգեն իրենց ձուերը բուսոց բողբոջներուն քով, և գարնան կը ծնանին թրթուրներ, որք ուրթ տատն օրուան մէջ կը զառնան մայր կենդանածին, և այսպէս հետ զհետէ մինչև քսան ծնունդ. որով և իրենց ամումն անհուն կ'ըլլայ։ Իրենք կ'ապրին միատին ընկերաբար, և են ծայլ. և չատ անդամ կը մեռնին ուր ծնած են, եթէ կերակուր փնտռելու հարկը չատիլէ զիրենք ուրիշ տեղ գաղթելու։ Իրենց արտաքին կերպարանաց համար կոչին նաև Ոջիլ բոյսոց։

Զատնիք ընդելու համար օգտակար կը համարուի քըթախոտոյ փոշի, զոր պէտք է տալ փքով, և կամ տալ

փոքրիկ լրհանով ծխախոտոյ հիւթ 2 կամ 3 % խառնած լրով։

80. Ը. Ցայգահիջաւ (գղ. Noctue. իս. Pieride, Nottola cavolaia, կամ պարզ Cavolaia). — Ը թիթեռն գիշերային, որ իր թևերուն բացուածքով 5 հարիւրորդամետր տարածութիւն կ'ունենայ (Զև 14)։ Իր թրթուրն է թխագոյն կանաչ, կամ կանաչ դեղնորակ։ Կ'ապրի կաղամբի և անոր նման բուսոց վրայ, տոխի, բողկի, և այլն. և տունկին անուամբ կ'ըսուի Ցայգահիջաւ կաղամբի, Ցայգահիջաւ շաղգամի, Ցայգահիջաւ բողկի. և քանի մը տարուան մէջ շատ մեծաս կը հասցնէ։ Իր հարսանեակը կերպարանափոխ կ'ըլլայ հողոյ տակ։

Զև 14. Ցայգահիջաւ կաղամբի.

Այսոնց թրթուրները սպաննելու համար, պէտք է ցանել վրանին չմարած կրոյ փոշի, և քանի մը ժամէ ետքը լուր սրսկել վրանին։ Վառեակներն այս թրթուրները շատ կը սիրեն, ուստի և կը չնչեն զանոնք փիչ մեծաւով, եթէ աղատ թողուին պարտիզի մէջ։

81. Թ. Մրջիւն (գղ. Fourmi. իս. Formica). — Ը անօսրաթև միջատ մը, ամենուն ծանօթ, որ շատ անգամ մեծ մեծաս կը հասցնէ պարտէզներու իրեն անհուն բազմութեամբ, ուտելով սերմերը. և բուսած տունկերուն ալ մեծաս կը հասցնեն իրենց բացած գետնափոր փողոցներով։ Զասոնք սպաննելու համար պէտք է իրենց բոյնին մէջ եռացեալ լուր թափել, կամ լաւ եռ կպրաշաւթ՝ լրով և օճառով խառնած։

ԳԼՈՒԽ Թ

ՔԱՂՈՑ ԵՒ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆ ԲԵՐՈՑ

82. Քաղոց. — *Պարտիզպանը գարունէն սկսեալ մինչև աշուն չարունակ կը քաղէ երկրին բերքը. ուստի հարկ կը համարիմք խօսել՝ թէ ինչպէս պէտք է բանջարեղէնները ժողվել և պահել։*

83. *Գարնան առաջին բերքն է ստեպղին, բատատ, ճակնդեղ, կաղամբ, բողկ, և այլն ըստ կարգին։ Այս բերքերը սովորաբար իրենց կատարեալ հասուննալէն յառաջ պէտք է ժողվել, վասն զի որչափ կանուխ վաճառուին՝ այնչափ աւելի շահաբեր կ'ըլլան։ Գարնան կրնան վաճառուիլ այն ամէն բանջարեղէնները, որ պատըսպարեցան ձմերային ցուրտէն պարտիզպանին խնամքով։ Պէտք է քաղել բանջարեղէններն ըստ կարի չոր օդով. վասն զի թէ որ կուտուին անոնց տերևները, ասոնք չաղախով թաթաղուն ըլլալով՝ չուտով կ'ապականին։*

Այն արմատներն որ վիրաւորեալ են, անոնք ձմեռն աւելի կը կրեն. ուստի հարկ է քաղելու ժամանակ աղէկ ընտրութիւն ընել։

84. *Ամբան մէջ առատ են ամէն կանաչեղէնք, և ամէն օր կրնայ պարտիզպանը ղրկել ի վաճառ քանի մը բան։ Բայց ուզելով պահել, պէտք է դնել զով տեղ, ինչպէս է սառնատուն, կամ գետնափոր նկուղներ, որոց տաքութիւնը չըլլայ 4 աստիճանէ վեր և ոչ սրոյնէն վար։ Այսպիսի տեղ կրնան պահուիլ աղցան, կաղամբ, բողկ, ծնեբեկ, և այլն։ Եւ պահելու համար պէտք է գիտնալ, թէ որչափ տակաւ ըլլայ քաղելու ժամանակ տունկին ածումն, այնչափ աւելի երկար կրնայ պահուիլ։ Եւ ամառը պէտք է ժողվել առաւօտեան կանուխ կամ երեկոյի ուշ ատեն. միայն թէ թրջած չըլլան անձրևով կամ ցօղով։ Իսկ աշնան և ձմերան մէջ պէտք է ժողվել կէս օրն։*

85. *Աշնան չկարենալով պարտիզպանը վաճառել իր կանաչեղէնները, և գիտնալով որ ձմեռն աւելի գին կ'ը-*

նեն, պէտք է աւելի խնամք ունենալ անոնց պահպանութեան։ Եթէ գետնափոր նկուղ ունի, պէտք է նկուղին յատակին վրայ դնել աւազ, և կանաչեղէններն արմատով հանած դնել աւազին մէջ քովէ քով, բայց այնպէս որ իրարու չդպչին, և կարել փտած տերևները։

86. Այսպէս կը պահուին նկուղին մէջ բողկ, ստեպղին, ճակնդեղ և ուրիշ ասոնց նման ելընդային ուտելի արմատներ, կարգ կարգ դնելով վրայէ վրայ աւազի մէջ։ Այսպիսի արմատները պահելու համար պէտք է կարել բովանդակ իրենց տերևները, անվնաս թողլով իրենց մայրանը։ Սոխը և սխտորը չոր տեղ պահելու է. իսկ սերմի համար եղած սոխն ու սխտորը չոր և տաք տեղ պահելու է, ապա թէ ոչ կը ծլին, և կամ տնկելէն վերջ շատ տերև կ'արձակեն, առանց մեծ սոխ ունենալու։

87. Բայց եթէ պարտիզպանը նկուղ չունենայ, կըրնայ պարտիզին մէջ չոր տեղ փոսեր բանալ, լայն իբր 2 մետր և խոր 50 հարիւրորդամետր, և հանած հողը դնել փոսին քովերն, իբր պատուար, և վերջը կաղամբները գլխիվայր դնել անոր մէջ իրարու քով, բայց առանց իրարու դպչելու, և պարապ մնացողները հողով լեցնել, նոյնպէս և իրենց վրայ։ Եւ երբ սառոյց ըլլայ, ծածկել վրան եղէգով և փախաթով. բայց աղէկ օդ եղած ժամանակ վերցնել վրայի ծածկոյթը։

88. Այսպէս կը պահուին փոսերու մէջ կարոս, պրաս, և ուրիշ կանաչեղէններ։ Կարոսը պէտք է չիտակ տընկել հողին մէջ քովէ քով, կտրելով ամէն տերևները և թողլով միայն միջավայրի տերևները. նոյնպէս կտրատել նաև արմատները. և հողով ծածկել բովանդակ իրենց երկայնութիւնը, դուրս թողլով միայն իրենց տերևներուն ծայրերը։ Եւ սառուցի ժամանակ ծածկել վրանին ծածկութով։

Աւելի դժուարին է պահել դառնիճը, վասն զի չուտով կը վնասի թացութենէ։ Լաւ է իրարու հետ կապած ծածկել հողով՝ կարոսի պէս, դուրս թողլով միայն իրենց տերևներուն ծայրը։ Հողին տակ կը ճերմկնայ դառնիճը և կ'ըլլայ քաղցրաճաշակ։

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԽԱՒԱՐՏՔ ՈՐՈՑ ԱՐՄԱՏՆԵՐՆ ԿԱՄ ԵԼՈՒՆԴՆԵՐՆ

ԿՈՒՏՈՒԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԲԱՏԱՏ. (*տճ. փաթաթ. գղ.* Patate. *իտ.* Batata).

89. Նկարագիր. — *Բատատ է բոյս չատակեաց, որ եկած է Ամերիկայի հարաւային կողմերէն նախ ի Սպանիա, և հիմայ տարածուած է աշխարհիս ամէն կողմ, Հնդկաստան, Ճենաստան, Աֆրիկէ, Հիւսիսային Ամերիկա և Եւրոպայի հարաւային կողմ։ Ասոր տնկոյն ճիւղերն են գետնանախանձ, և հանգոյցներէն արմատ կ'արձակեն. տերևներն սրտաձև, մուխ կանաչ. ծաղիկներն ճերմակ, զանգակաձև, երեք կամ չորս հատ իրարու հետ միացած. սերմն է սև և եռանկիւնի. արմատներն են բազմաթիւ և բազմաձիւղ, որք կու տան մեծ հլունդներ, ձևով և գունով իրարմէ տարբեր ըստ զանազան տեսակաց, և են աննգարար կերակուր։*

Դնեմք հոս քանի մի գլխաւոր տեսակները։

Կարմիր բատատ. Է երկայն, գլանաձև, ողորկ և կարմիր կեղևով. միսն է փափուկ, անոյշ և ալերային։ Ասոր տեսակն ամենէն աւելի չաքարային է և կը բովանդակէ 17 % օսլայ և 4 % շաքար։

Դեղին բատատ. Կը նմանի վերնոյն ըստ հանգամանաց, բաց ի գունէն, որ է բաց դեղին։

Վարդագոյն բատատ (Ձև 15). Է ձուաձև և վրան

խազեալ ակօսաձև, գոյնը կարմիր չագանակենի. չատ կը մեծնայ և կը բազմանայ, և է համեղ։

Մանուշակագոյն բատատ. Է անկանոն ձևով, կեղևն ի գոյն մանուշակի, և միսը չհասնիր կարմիր բատատին փափկութեան։

Խատրակեան բատատ (գր. Batate igname). — Է կարճ և լայն եղունդներ, վրան խազեալ, և կեղևը գորշ կամ ճերմակ։ Այս տեսակը չատ կը մշակուի Իտալիա։

90. Մշակութիւն. — Բատատը կը բուսնի տաք երկիրներու մէջ, անոր համար Եւրոպայի մէջ քիչ է իր մշակութիւնը։ Կը սիրէ գայլախազային և կրային պարարտ հող. իսկ կաւային պինդ հողերու մէջ չեն կրնար արմատները մեծնալ։

Նկ. 15. Վարդագոյն բատատ.

Պարարտութեան համար գործածելու է աղբ փտեալ, որոյ մէջ երթէ քիչ գտնուի կալի, պէտք է աւելցնել կալի կամ կալւոյ աղ մը։ Հողը պատրաստելու է գարնան սկիզբը, փորելով կէս մետր խորութեամբ, և ապրիլի մէջ բողբոջել տալ բատատի եղունդները ջերոցի կամ տաք գուբի մէջ։ Եւ երբ բողբոջները զօրանան, բաժնել եղունդէն և տնկել գետինը տողի վրայ, իրարմէ կէս մետր հեռաւորութեամբ, և տողերն իրարմէ մի մետր հեռաւորութեամբ։

Այս գործը կ'ըլլուի սովորաբար մայիսի առաջին կիսոյն, և երկրորդ կիսոյն մէջ պէտք է քրքրել հողը, և գնոյն կրկնել յունիսի մէջ, և յուլիսին մէջ արմատներուն հող տալ։ Բողբոջները շատ զգուշութեամբ պէտք է տընկել, և վրան քիչ հող դնել. և առաջին տասնևհինգ օրուան մէջ եթէ օդը չոր երթայ, ջրել։

91. *Բողբոջներն երբ սկսին մեծնալ, չուտով կ'արձակեն հողին վրայ իրենց երկայն չառաւիղները, և իրենց ամէն հանգուցին վրայ արմատներ կ'արձակեն, որք կը մտնեն հողին մէջ։ Կտրելով այս ճիւղերը, կ'ըլլան այնչափ նոր բոյսեր, և այսպէս կրնան բազմանալ յանհունս։ Բայց մեր կլիմային տակ՝ որ այնչափ տաք չէ, պէտք չէ շատ բազմացնել, որպէս զի կարող ըլլան իրենց այժն արմատին տալ և ելունդը մեծցնել։ Ուստի, թողլով չառաւիղներն ամբողջ, պէտք է խռիւներ դնել իրենց քով, որպէս զի կարող ըլլան մագլել անոնց վրայ։*

92. *Քաղող. — Հոկտեմբերի սկիզբը կ'ըլլայ բատատներուն քաղցը, կարելով նախ իրենց վրայի ճիւղերը, որք կրնան կերակուր ըլլալ անասնոց, և յետոյ բահով հանել ելունդները, որք դժուարաւ կրնան պահուիլ. վասն զի 15 աստիճանէ վեր և 5 աստիճանէ վար կը սկսին այլայլիլ և փտիլ։ Նոյնպէս խոնաւութիւնն ու չորութիւնը վնասակար է իրենց։*

Զիրենք պահելու համար պէտք է նախ զատել խնամով այն ելունդներն՝ որ խոցուած կամ կտրած ըլլան. և ընտիրները դնել արևու մէջ և չորցնել, և յետոյ ըզգուշութեամբ և առանց իրարու վրայ դիզելու՝ տանել չոր տեղ մը հարաւային կողմ, որոյ միջին տաքութեան աստիճանն ըլլայ 10, և չանցնի տաքութեան այդ սահմանն։ Աւանց այսպիսի զգուշութեան անկարելի է պահել։

Բերքը 20էն մինչև 50 տակառաչափ կրնայ ըլլալ առ մի հարիւրակալ ըստ դրից տեղւոյն։ Մի տակառաչափն է 1000 հազարագրամ կամ 10 կենդինար։

Բատատը կերակուր է մարդոյ և անասնոց, իրեն համեղ և անոյշ մսին համար, և ունի մասնաւոր հոտ մը, որով աւելի հաճոյական կ'երևի ոմանց քան զգետնախնձոր։ Բայց պէտք չէ ուտել կամ տալ անասնոց ոչ բատատը և ոչ գետնախնձորն՝ երբ սկսին բողբոջել, վասն զի վնասակար են յայնժամ, մանաւանդ իրենց բողբոջը։

ԳԼՈՒԽ Բ

ԳԵՏՆԱԽՆՁՈՐ (*տճ. Երր հրմասր. գղ.* Pomme de terre. *իտ.* Patata).

93. Նկարագիր. — *Գետնախնձորն Ամերիկայի Պերու և Քիլի աշխարհին բնիկ բերքն է, որ Սպանիացւոց և Անգղիացւոց ձեռքով եկաւ Եւրոպա 1585ին, և 1789ին մտաւ Գաղղիա։*

Ձև. 16. Գետնախնձոր.

Գետնախնձորը կարևոր բոյսերէն մէկն է, իբր կէս մետր բարձրութեամբ. ծղօտն է ուղղորդ և անամէջ. տերևները փետրաձև և անղոյդ. ծաղիկները ճերմակ, վարդագոյն կամ մանուշակագոյն ըստ զանազան տեսակաց,

և ի փունջս. պտուղն է կակուղ, բազմասերմ, ըստ մեծութեան կեռասի: Բայց իր ուտելի մասն է իր ելունդներն՝ որ կ՚ելնեն իր երկայն արմատներուն ծայրերը (Զև. 16). և կան ելունդներուն վրայ պտուղներ կամ աչքեր, ուսկից կ՚արձակեն ծիլ կամ բողբոջ:

Գետնախնձորին տեսակները խիստ շատ են, և 200էն աւելի կը համրուին, և տարածուած են հիմա Եւրոպայի ամէն կողմ: Չկայ խաւարտ մը որ այնպէս չուտով խորթանայ ինչպէս գետնախնձոր. և այս բանիս կ՚օգնեն տեղւոյն կլիմային, հողը և պարարտութիւնը:

94. Կրնամք գետնախնձորոյ զանազան տեսակները բաժնել երկու ցեղի, այս ինքն, կաւիահաւաս և ցաւիրահաւաս: Առաջին ցեղին տակ կ՚իյնան պարէդներու մէջ մշակուած գետնախնձորներուն մեծագոյն մասը, և երկրորդին տակ արտերու մէջ մշակուածները:

Առաջին ցեղը կրնամք բաժնել երեք դաս.

Ա. Կլոր ելընդով.

Բ. Ձուաձև ելընդով.

Գ. Երկայն ելընդով:

Զև 17. Բլանչար.

95. Գետնախնձոր կլոր ելընդով. — Կլոր ելընդով եղած գետնախնձորն ունի զանազան տեսակներ, որոց մէջ գլխաւորն է Բլանչար (Blanchard) ըսուածը (Զև 17), որոյ տերևներն են մեծ, ծաղիկները ճերմակ, ելունդները կլոր, ողորկ, դեղին, ունելով մանուշակագոյն գըծեր. աչքերը ոչ այնչափ խոր, և բողբոջներն են մանուշակագոյն: Միսն է դեղին, ալերային, ոչ այնչափ փափուկ, բայց ընտիր. և է շատ կանխահաս և բարեբեր:

Երկրորդն է Ժովախիմ Ռիգոյ (Joseph Rigault) ըսուածն, որ է գօրաւոր տունկ, մեծամեծ տերևներով, հաստ և եռանկիւնի ծղօտով, և մեծամեծ եղևանի ծաղիկներով, որոց ծայրերն են ճերմակ: Ելունդները մեծ, կլոր, անկանոն. բողբոջները մանուշակագոյն, ծայրերնին

կանաչ։ Ելունդներուն միսն է ճերմակ, փափուկ, հաւմեղ, վաղահաս և բարեբեր։

Երրորդն է *թագաւոր գետնախնձորոյ* (Roi de pomme de terre) *բոյսածն, որ շատ զօրաւոր տունկ է, մեծաւմեծ տերևներով, և եղրևանի ծաղիկներով։ Ելունդներն են կլոր, երկայնկեկ և տափկած, բարակ և ողորկ կեղևով՝ ի գոյն դեղին ոսկւոյ։ Միսը դեղին, փափուկ և շատ ազնիւ։ Այս տեսակը շատ բարեբեր է։*

Չորրորդն է *Մանուշակագոյն կլոր գետնախնձոր* (Pomme de terre violette ronde) *բոյսածն, որ է կլոր և մանուշակագոյն ելունդներով, ունելով սև գիծեր. միսն է դեղին, բողբոջներն և ծաղիկները մանուշակագոյն։ Եւ է ընտիր տեսակ, կանխահասին և յամրահասին մէջ տեղ։*

96. Գետնախնձոր ծուռաձեւ ելլնդով. — *Այս դասուն մէջ գլխաւորներն են, նախ Յառաջապահ* (Avant-garde) *բոյսածն, որոյ տունկը ցած է, յօդուններն հաստ, կանաչ և քիչ մը խազեալ, տերևները մեծ և ողորկ.*

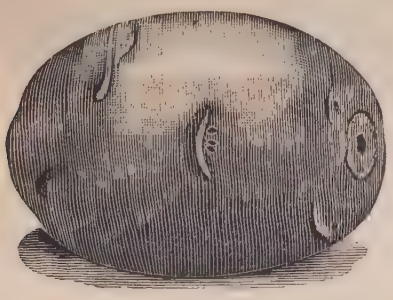

Չև 18. Տարափ ձեան.

ելունդներն ստուար, ձուաձև և երկու ծայրերը տափկած, վրան ողորկ և մսագոյն. բողբոջները ճերմակ. միսն ալերայինն, ճերմակ, համեղ և փափուկ։ Կանխահաս է շատերէն և բարեբեր։

Երկրորդն է, *Տարափ ձեան* (Flocon de neige) *բոյսածը* (Չև 18), *որ է բոյս չափաւոր մեծութեամբ,*

մեծ տերևներով և ճերմակ ծաղիկներով։ Ելունդներն են կանոնաւոր ձուաձև, պայծառ դեղին կամ գորշագոյն ճերմակ կեղևով, և խորտաբորտ. բողբոջներն են վարդագոյն։ Բարեբեր է և չափաւոր վաղահաս. միսն է ալերային և համեղ։

97. Գետնախնձոր երկայնաձեւ ելունդով։ — *Այս դասուն մէջ գլխաւորներն են, նախ Գաղղիական ըսուածը, որ է փոքրիկ բոյս մը, բարակ ճիւղերով, անկանոն և դեղնագոյն ելունդով, որոյ միսը չատ համով է, և է գլխաւոր կանխահասներէն մին, և չատ բարեբեր։*

Երկրորդն է Բարելաւ (Magnum Bonum) *ըսուածը* (Զև 19), *որ է զօրաւոր և բարձր տունկ, բացագոյն*

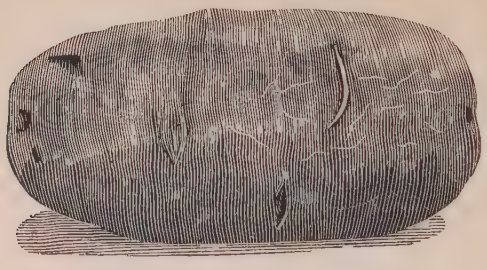

Զև 19. Բարելաւ.

կանաչ կամ գրեթէ գորշագոյն տերևներով և վարդագոյն ծաղիկներով։ Ելունդներն են մեծ, երկայնաձև, և ծայրերնին քիչ մը տափարակ. դեղին և ողորկ կեղևով, որ երբեմն կ'ըլլայ նաև խորտաբորտ. բողբոջներն են վարդագոյն։ Շատ բարեբեր է այս տեսակը և չահաւոր. միսն է դեղին, ալերային և համով։

Երրորդն է Մարգանոն (Marjolin) *ըսուածն, որ է զօրաւոր բոյս, հաստ կլոր և ողորկ ցօղնով, և մեծամեծ մուխ կանաչ և փայլուն տերևներով, մեծ և ճերմակ ծաղիկներով։ Ելունդներն են մանր, անկանոն, ողորկ, դեղին և մէկ ծայրն աւելի դուրս ցցուած. բողբոջներն են մանուշակագոյն։ Միսն է դեղնագոյն և չատ համով. և արժանի մշակութեան* (Զև 20)։

Չորրորդն է իշխան Գալլէսի (Prince de Galles) *ըսուածն, որոյ տերևները են կարճ և խորչոմեալ, ելունդները զանազան ձևով, բայց ընդհանրապէս երկայն, մեծ, և ծայրերնին տափակ։ Շատ բարեբեր է այս տեսակը, և բաւական կանխահաս։*

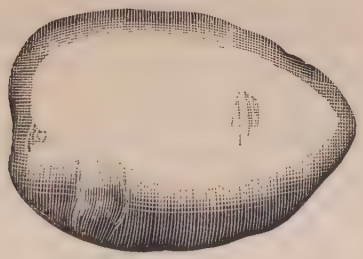

Չև 20· Մարզանոն·

Հինգերորդն է իշխանուհիի (Princesse) *ըսուածն, որ ցած և զօրաւոր տունկ մի է, տերևները մեծ, ծաղիկները վարդագոյն։ Ելունդները չատ երկայն են, կոր և քիչ մը անկանոն. կեղևը դեղին, ողորկ. բողբոջները վարդագոյն. միսն է դեղին, հոծ, և չատ բարեբեր* (Չև 21)։

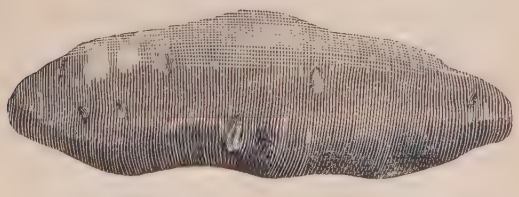

Չև 21· Իշխանուհի·

Վեցերորդն է Արքունական (Royale) *ըսուածն, որ է բարակ, քառակուսի և մանուշակագոյն ցօղնով, մեծ, սրածայր և մոտի կանաչ տերևներով, և եղևանի մեծ ծաղիկներով։ Ելունդներն են երկայն, ողորկ և դեղին. բողբոջները մանուշակագոյն. միսը դեղին, ալերային և*

չատ փափուկ. և է ընտիր տեսակներէն մէկը, վաղահաս և բարեբեր (Չև 22)։

Եօթներորդն է Վարդ վաղահաս (Rose précoce) ըսուածն, որ է փոքրիկ բոյս մը, քառակուսի և չափաւոր ցօղնով, մեծ և ողորկ տերևներով, մեծ և ճերմակ ծաղիկներով։ Ելունդներն են երկայն կանոնաւոր, ողորկ և տափարակ. կեղևն և բողբոջները վարդագոյն. միսն է ճերմակ որ վարդագունի կը զարնէ, ալերային և փափուկ։ Այս տեսակը չատ բարեբեր է և կանխահաս։

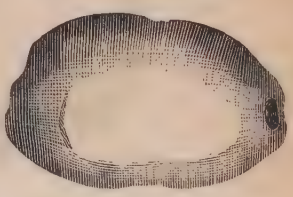

Չև 22. Արքունական.

98. Մշակութիւն գետնախնձորոյ. — Գետնախնձորը կրնայ ամէն հողի մէջ բուսնիլ, բայց կը սիրէ աւելի կակուղ և աւազուտ հող, և կրնայ մշակուիլ ընդարձակ արտերու մէջ։ Բայց մեք հոս պիտի խօսիմք պարտէզներու մէջ եղած մշակութեան վրայ, որով կարող ըլլամք ունենալ կանխահաս գետնախնձոր։

Գետնախնձորը պարտիզին առաջին պտուղն է. անոր համար չկայ պարտիզպան մը՝ որ խնամ չտանի տնկելու այս տունկը և ունենալու ասոր պտուղը, որ և կը վաճառի ի սկզբան չահաւոր կերպով, որչափ աւելի կանխահաս ըլլայ։ Անոր համար չանալու է աւելի կանխահաս տեսակներէն տնկել, և քանի մը տեսակը միանգամայն։

Պէտք չէ տնկել ցուրտ և խոնաւ հողերու մէջ կանխահաս գետնախնձոր, որ կ'ուզէ կակուղ, խոր, պարարտ և լաւ մշակուած հող։ Նոյնպէս անյարմար են գոց, չուք, հողմոտ և սառուցի ենթակայ եղած տեղը։

99. Պէտք չէ գետնախնձորը դալար աղբով պարարտացնել, որ թէպէտ առատ բերք կու տայ, բայց կ'առնու տեսակ մը անախորժ համ։ Անոնք պատրաստելու է հողն աղբով, և գարնան տնկելու ժամանակ պէտք է տալ տարրաբանական պարարտութիւն, և մանաւանդ վերլուսածնատ կրոյ և մոխիր, որով թէ առատ և թէ համով ելունդներ կ'ունենամք։

Տնկելու համար պէտք է ընտրել արմատներուն ծայրի

ելունդներն՝ որ մանր և կլոր կ'ըլլան, և անոնց մէջ ալ ընտրելու է զանոնք որ ամենէն արատ կամ խոց չու-նենան, և կրած չըլլան սառոյց։ Ի բաց թողլու է զա-նոնք որոց բողբոջը վար ինկած է անհոգութեամբ կամ փտելով։ Իսկ անոնք որոց բողբոջն անարատ մնացած է, կընամք խնամով հողոյ մէջ տնկել։

100. *Պարտիզպաններէն չատերը բողբոջումն երագե-լու համար՝ կը դնեն ելունդները դեկտեմբերի կիսոյն կողովի մէջ կարգ կարգ, թաց աւազով լցուած, և կը տանին խոհանոց կամ ախոռ, և կը թողուն հոն, մին-չև որ բողբոջներն առնուն 5 հարիւրորդամետր երկայ-նութիւն։ Եւ յայնժամ կը հանեն կողովէն ամէն զգու-շութեամբ, և կը դնեն հողի մէջ փետրուարի կիսոյն ժա-մանակ։*

Պէտք է տնկել 30 կամ 40 հարիւրորդամետր հեռա-ւորութեամբ ամէն կողմէն, և ծածկել բողբոջները 4 հա-րիւրորդամետր բարձր հողով, և հողին վրայ տարածել յարդ կամ սէզ չոր։ Տասնեհինգ օրէն ետքը կը տես-նուին հողին երեսն առաջին տերևները, զորս նոյնպէս պէտք է պատսպարել ուրիշ կարգ մը յարդով։

101. *Երբ չկայ այլ ևս վախ եղեման, վերցնել յար-դը, քրքրել հողը, զոր պէտք է միւս անգամ քրքրել ծաղ-կելու ժամանակ։ Ելունդները չուտով հասցնելու համար լաւ է կտրել ծաղիկներն հետ գրեթէ՝ երբ սկսին ծաղ-կիլ, կամ կտրել ամէնքը միասին տպրիլի առաջին կի-սոյն մէջ. որոյ վերջին կիսոյն մէջ կրնամք սկսիլ քաղո-ցը, և չարունակել մինչև մայիսի վերջ. և յայնժամ երկիրը բոլորովին ազատ կը մնայ։*

Այն տունկերն՝ որոց ելունդները սերման համար պիտի պահուին, պէտք է թողուլ հողին մէջ՝ մինչև որ ցօղուն-ները սկսին չորնալ, և յայնժամ հանել հողէն չոր օր մը, և թողուլ արևու մէջ քանի մը ժամ, և յետոյ դնել կողովներու մէջ և տանել չոր և զով տեղ պահել, զգուշանալով սառուցէ։

102. *Հիւանդութիւնք գետնախնձորոյ. — Գլխաւոր և շատ վնաս բերող հիւանդութիւնն է պիտակ (Peronospora), որ կը գարմանի որթոյ պիտակին պէս, դնելով գետնախնձորոյ ելունդներն, որ պիտի գործածուին սեր-*

ման համար, ծծմբատի պղընձոյ և կրոյ լուծման մէջ, խառնելով ջրոյ հետ 2 առ $^0/_0$ ծծմբատ պղընձոյ և 2 $^0/_0$ կիր մարած. և յետոյ բոյսը մեծնալէն ետքը թրջել նոյն լուծմամբ իրեն տերևներն որթոյ ջրհանով։

Եւ որովհետև պարտիզին գետնախնձորներն իսկոյն ուտելու կը գործածուին, ուստի այն գետնախնձորի տունկն՝ որ պիտակացեալ է, պէտք չէ պահել սերման համար։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԳԵՏՆԱՏԱՆՁ. (*տ. Երլտզլ քհօքիւ. գղ.* Topinambour. *իտ.* Tartufo di canna).

103. Նկարագիր. — *Գետնատանձն է բնիկ հարաւային Ամերիկայի, որոյ տունկը կը բարձրանայ մինչև երեք մետր. ցօղունն է մազոտ, տերևները ձուաձև, մեծ, խորտաբորտ, հակադիր և դէպ ի վեր երկնցած. բայց եթէ եղանակը չոր երթայ, կը ծռին դէպ ի վայր. ծաղիկներն են պարզ, դեղին, ճառագայթաձև և ծայրաբոյս։*

Այս տնկոյն գլխաւոր մասն է իր արմատներուն եւ լուծդներն, որ կոչին Գետնատանձ, Ատղատակ (Ձև 23), և են երկարակեաց, անկանոն ձևով, ալերային, և ուրնին սալայակերպ նիւթ մը որ կը լուծուի եռացեալ ջրոյ մէջ։ Կ'ուտուին այս ելունդներն եփելով, և են անոյշ, համեղ և փափուկ, և կը տրուին նաև ի անուեղ անասնոց։ Ուտելու համար պէտք է հետ զհետէ հանել հողէն և ուտել. երկար պահուելով կ'աւրուին։

Գետնատանձը կրնայ բուսնիլ նաև անբեր և խոնաւ երկիր։ Կը տնկուին ելունդներն գարնան, և կարօտ չեն ամենևին խնամքի մինչև քաղոցի ժամանակ, որ կ'ըլլայ սեպտեմբերի վերջ։ Բայց կրնայ մնալ հողի տակ մինչև ձմեռ, և հանել հետ զհետէ և ուտել։ Կրնամք ևս քաղցրելէն եռքը տնկել նոյն հողին մէջ մանր ելունդներն,

իրարմէ քիչ մը հեռի, ձմեռն ամենևին վնաս մը չեն կրեր հողին տակ։

Նկ. 23. Գետնատանձ, Ատղատակ.

Գետնատանձն այնպիսի բոյս մի է, որ ուր տնկուի մի անգամ՝ ինքնին կը բուսանի ամէն տարի։

ԳԼՈՒԽ Դ

ԽՍՏՈՐԱԿ ԿԱՄ ԽՍՏՈՐՈՒԿ. (*տճ. Չիլտ եէր էրևասը. ա֊բաբ. իղնամ. գղ.* Dioscorée, Igname. *իտ.* Ignamo).

104. Նկարագիր. — *Խտորակն* է բոյս չատակեաց և պատաղիճ, բնիկ ճենաստանի և հարաւային կողմանց*

Ձև. 24. Մալկաքեր ճիւղ խտորակի ճենաստանի.

* Արուեստից և գիտութեանց բառգրքիս մէջ դրած եմ Դիոսկորէ, լատին անուան տառադարձութեամբ. բայց Հայքուսակին մէջ գըտնելով խոպոպ, ուղեցի հոս նոյնը գործածել։

Ասիոյ, և կը մշակուի նաև ի հարաւային Ամերիկա։ Տերևները են հակադիր, սրտաձև և մութ կանաչ, և տերևոց անթին մէջ կը բուսնին երկրորդ տարին ողկուզաձև, մանր և ճերմակ ծաղիկները (Զև 24)։ Ծղօտն

Զև 25։ Ելունդք խաւորակի ձենաստանի։

է բարակ, բազմաճիւղ, և կը բարձրանայ մինչև 3 մետր։ Արմատն է երկայն, մսոտ, ալերային, և ունի մասնաւոր համ մը ախորժելի (Զև 25)։ Խաւորակի ալիւրէն կը շինեն պաքսիմատ։

105. **Մշակութիւն.** — *Այս բոյսը կը սիրէ տաք, պարարտ և խոր երկիր, որոյ մէջ կալի չատ չըլլայ, և կու տայ ըստ բաւականին առատ բերք։ Կը տնկեն մարտի կամ ապրիլի մէջ ելունդներն՝ ամբողջ կամ մաս մաս բաժնած, լաւ պատրաստած հողի մէջ, որ գէթ 40 հրմ. խորութեամբ փորուած ըլլայ։ Եւ երբ արմատներէն բողբոջները դուրս ելնեն և բարձրանան թզաչափ, տընկել քովերնին ուղղայ խեչակներ, որպէս զի ծղօտները կարենան պատսպարիլ վրան։ Պէտք է երբեմն երբեմն քրքրել հողը և մաքրել վնասակար խոտերէ, և նայիլ որ ծղօտները պատսպին դիւրաւ խեչակներուն վրայ։*

106. **Քաղող.** — *Քաղօցը կ'ըլլայ նոյեմբերի մէջ, բայց չատ դժուարութեամբ և ծախքով. որովհետև ելընդային արմատները կէս մետրէն մինչև մի մետր երկայնութիւն կ'ունենան։ Եւ պէտք է ընել քաղօցն երկրորդ տարին, և կրնայ տալ 40,000 հազարագրամ առ մի հարիւրակալ։ Լաւ է արմատներն չուտով ուտել, և մանրերն աւազի մէջ պահել տնկելու համար։*

Միսն է ճերմակ, փափուկ, դիւրաբեկ և առանց ներդի, կաթնեղէն և հուզեղէն հիւթով լցուած։ Կրնայ ուտուիլ նաև հում, բայց խաշելով աւելի դիւրամարս կ'ըլլայ։ Մանր կտրելով, չորցնելով և աղալով կը դառնայ ալիւր։ Թէպէտ չունի այնչափ փեկուղ գետնախնձորի պէս, բայց առատ է սննդարար նիւթով, և ունի բուսակածնային նիւթ մը որ կը պակսի գետնախնձորոյ մէջ։

ԳԼՈՒԽ Ե

ՃԱԿՆԴԵՂ, ԿԱՄ ԲԱՆՋԱՐ. (ռուս. *Свекла*, *Сахарная свекла*. գղ. Betterave. իտ. Barbabietola).

107. Նկարագիր. — Բոյս երկտարեւոր, իլաձեւ արմատով (Ձև 26), բազմաճիւղ և խազեալ ցօղուններով, որք կ'ըլլան բարձր իբր մի մետր։ Տերևներն են մեծ, համադիր, երկայն և ամբողջ. ծաղիկները փնջաձև։

Ձև 27. Դեղին ճակնդեղ.

Ձև 26. Կարմիր ճակնդեղ.

Ճակնդեղին տեսակները չատ են, որոց ամենուն ալ արմատներն են թանձր, մսոտ և անոյշ, և կ'ուտուին եփած կամ խաշած իբր աղցան. և կ'ըլլան մինչև 30 հարիւրորդամետր երկայնութեամբ և 15 հարիւրորդամետր թանձրութեամբ, կէս մասն հողէն դուրս ելնելով։ Բանջարին արմատները չատ անգամ կարմիր ըլլալուն համար, մեր մէջ ըսուած է նաև կարմիր տակ, որոյ թէ կեղևը և թէ միսն է կարմիր։ Բայց կ'ըլլայ նաև դեղին (Ձև 27), և ճերմակ (Ձև 28), թէ կեղևը և թէ միսը, որք սովորաբար երկայնաձև են, բայց կ'ըլլան նաև կլոր և ձուաձև, մանաւանդ դեղինը. և

չեն այնչափ մեծ՝ կարմիր բանջարին պէս, բայց աւելի շաքարոտ են անոր. համար ասոնցմէ և մանաւանդ ճեր-

Չև 28. Ճերմակ ճակնդեղ.

մակ տեսակէն կը հանեն չաքար, որ Գաղղիոյ մեծ խռովութեան ժամանակին գիւտն է, և կ'ելնէ չաքար 10–12 առ 100։ Կը հանեն նաև ալքոհլ։

Կայ տեսակ մը վայրի բանջար, որ կը տրուի անասնոց ուտելու համար, և այս տեսակը կ'ըսուի ճակընդեղուկ։

108. Մշակութիւն. — Բանջարը թէպէտ ամէն հողի մէջ կը բուսնի, բայց կը սիրէ կակուղ և խոր փորուածհող։ Կաւային և թաց հողի մէջ արմատները շատ չեն մեծնար, և այնչափ լաւ չեն ըլլար։ Հողը պարարտացնելու համար պէտք չէ գործածել աղբ, որովհետև աղբով արմատները չրոտ և անհամ կ'ըլլան, և չեն կրնար երկար ժամանակ պահուիլ։ Պէտք է պարարտացնել բուսահողով և տարբերանական պարարտութեամբ. թէպէտ ընդհանրապէս ճակնդեղները շատ պարարտութիւն չեն սիրեր։ Կրնայ գործածուիլ օգտակարութեամբ բոլակատ նատրոնի։

109. Պէտք է սերմանել բանջարն ապրիլի կէսէն մինչև մայիսի կէսը։ Անոնք որ մայիսի վերջերը կը ցանուին, կը գործածուին սերմ առնելու, և կամ աչնան վերջերը քաղելու և ձմեռան պահելու համար։

Կը ցանուին սերմերը տողի վրայ, տողերն իրարմէ 25–30 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, արմատներուն մեծութեան համեմատ։ Ի սկզբան խիտ կ'ըլլան, բայց երբ ծլած բոյսերը կ'արձակեն իրենց չորրորդ տերևները, յայնժամ պէտք է լայնցնել և փոխադրել ուրիշ տեղ, կտրելով արմատին և տերևներուն ծայրերը. և այս փոխադրութեան ժամանակ լաւ է տալ ջրախառն լուծումն բոլակատի նատրոնի։

Եթէ եղեման վախը բոլորովին անցած չէ, լաւ է ծածկել յարդով մանր բոյսերը։ Հարկաւոր չէ ջուր տալ բոյսերուն։ Երբ մեծնան բոյսերը, պէտք է քրքրել հողն յունիսի մէջ, զոր կրկնելու է նաև յուլիսի մէջ. և եթէ հողը վնասակար խոտերով լցուի, քրքրելու է զայն երրորդ անգամ օգոստոսի մէջ և մաքրել վնասակար խոտերէն։

110. Քաղցց. — Սեպտեմբերի առաջին կիսոյն մէջ կը սկսին քաղել ճակնդեղները և ուտել։ Արմատները կամ տակերը ծայրագոյն մեծութեան հասած կը համարուին, երբ տերևները կը սկսին պառկիլ հողին վրայ։ Ընդհանուր քաղցը կ'ըլլայ նոյեմբերի մէջ՝ տերևները կտրելէն ետև, թողլով անարատ մայրանը (գր. Collet), որ է ելլենդին և տերևներուն հետ եղած կապը։

111. Պահելու համար պէտք է ընտրել այն բանջարները՝ որ անարատ են և լաւ մեծցած, և դնել չոր տեղ, զգուշանալով որ ձմերային սառոյցը չշնչասէ։ Կրնամք չոր աւազի մէջ կարգ կարգ դնել և ծածկել վրան յարդով։

Այն տակերն որ սերման համար պիտի պահուին, աւելի խնամով պէտք է կարգ կարգ դնել, և մարտին տնկել մի մեծ հեռաւորութեամբ։ Եւ երբ ցօղունը բարձրանայ ըստ բաւականին, իւրաքանչիւրին քով մէկ մէկ խեչակ դնել։ Իսկ սերմն առնելու համար, լաւ է կտրել վերջէն ելած ճիւղերը և ծաղիկներուն ծայրերը։ Եւ սերմը հասունանալէն ետև՝ կտրել ճիւղով և դնել ա-րևու մէջ որ չորնայ, և յետոյ ծեծել և ժողվել սերմը։

Մի հարիւրակալ երկրէ, ուր ճակնդեղը պահուած ըլլայ սերման համար, կ'ելնէ 2000 – 3000 հազարագրամ սերմն։ Այս սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնն հինգ վեց տարի։

Մի հարիւրակալ գետնէ՝ ուր ցանուած ըլլայ չաքարաբեր բանջար, կ'ելնէ 35–50 հազար հազարագրամ բանջար։

Բանջարն է կերակուր թէ մարդոյ և թէ անասնոց։ Պահուած բանջարն աւելի սննդարար կ'ըլլայ, որովհետև կ'աւելնայ չաքարային նիւթը։ Կովերուն կաթը կ'աւելցնէ և կ'անուշցնէ։ Տերևներն ալ կու տան ի կերակուր անասնոց։

ԳԼՈՒԽ Զ

ԳՈՋԻ ԿԱՄ ՓՕՇՄՈՐՈՒԿ. (*տճ.* Ըսքոռչիևա (ագ). *արաբ.* Քատռէ. *գղ.* Salsifis. *իտ.* Barba di becco bianca, Salsefrica).

112. Նկարագիր. — *Գոզի, որ և կ'ըսուի Փօշմորուք, է երկտարեւոր բոյս մը, որոյ արմատն է իւաձև, երկայն, թանձր 1-3 հարիւրորդամետր, և ճերմակ (Զև 29)։ Իր ցօղունն է դատարկ, բազմաճիւղ, բարձր 25-30 հարիւրորդամետր։ Տերևները են կանաչ, համադիր, ո՞ղորկ, տիգաձև և ամբողջ, և կը չրլապատեն ցօղունը։ Ծաղիկները են ծայրաբոյս, կապտորակ և ժենակեաց, և կը բացուին մայիս ամսոյ մէջ առաւօտը կանուխ, և կէս օրէն երկու ժամ յառաջ կը փակուին. ծաղկին բաժակն է պարզ և բազմաթերթ։*

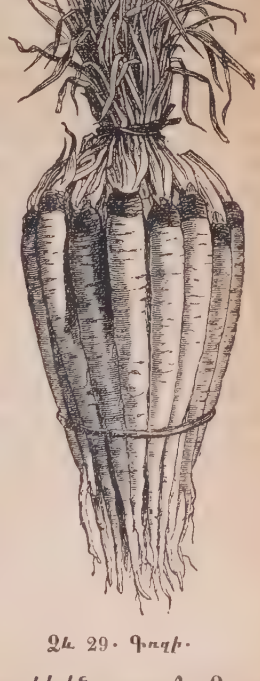

Զև 29. Գոզի.

113. Մշակութիւն. — *Կը սիրէ կակուղ և խոր փորուած երկիր, աղէկ մշակուած և պարարտացած փուտ բուսահողով. կամ լաւ ևս, այնպիսի հող մը որ նախընթաց տարիներուն մէջ առատապէս պարարտացած ըլլայ։ Եթէ պինդ հողի մէջ մշակուի, կու տայ կարճ և բազմաճիւղ արմատներ։*

Կրնամք ցանել օգոստոսի մէջ, որպէս զի յաջորդ տարին կարենամք ուտել իր արմատները՝ ծաղկելէն յառաջ։ Բայց լաւագոյն է սերմանել մարտի կամ ապրիլի մէջ։

114. Իր սերմն է գորշագոյն, ծանր, և կը ցանուի տողի վրայ, տողերն իրարմէ 25 հարիւրորդամետր հեռի, և տունկերը 10 հարիւրորդամետր հեռի։ Տասներկու կամ տասնևհինգ օրէն ետքը կը սկսի սերմը ծլիլ, և այս ժամանակիս մէջ եթէ օդը չոր երթայ, պէտք է ոռոգանել գետինը։ Մէկ կալ երկրի համար բաւական է 50 գրամ սերմ։

Վեց չաբաթէն ետքն եթէ տեսնեմք որ տունկերն իրարու քով խիտ բուսած են, պէտք է բաժնել և տնկել 10 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ. և անկէ ետքը չմնայ այլ ինչ, բայց մաքուր պահել հողը վնասակար բոյսերէ, և ոռոգանել չորութեան ժամանակ։ Սեպտեմբերի մէջ պէտք է արմատները քաղել, որք և կրնան պահուիլ մինչև գարուն։ Փողվելու ժամանակ պէտք է տերևները կտրել՝ թողլով մայրանը, որպէս զի հիւթը չցամքի, և պահել աւազի մէջ, և ուզած ժամանակ հանել և ուտել։ Եթէ սերմն ուզեմք ունենալ, պէտք է զօրաւոր տունկերէն քանի մը հատն իր տեղը թողուլ։

115. Գարնան արմատներէն վեր կ'ելնեն բողբոջներ, որք երբ 10 հարիւրորդամետր բարձրանան, պէտք է հանել և տնկել ծներեկի պէս։ Արմատներն երկրորդ տարին անպիտան կը սեպուին։ Երբ օդը տաքնայ, կը սկսին արմատները չովանալ, և իրենց ցօղունը քիչ ժամանակէն կը սկսի ծաղկիլ և տալ սերմն։ Սերմն այլևայլ անգամ պէտք է ժողվել, և միշտ առաւօտուն, որպէս զի հովէն չցրուի։ Պէտք է գիտնալ որ սերմը չուտով կը կորսընգնէ իր բեղնաւորութիւնը, ուստի և յաջորդ տարին անմիջապէս պէտք է ցանել։

Գուզոյ երկրորդ տարւոյն բողբոջները կրնան ուտուիլ ծներեկի պէս, և արմատները քաղցրաճաշակ կերակուր կ'ըլլան ձմեռն, որ կրնան ուտուիլ նաև իբր աղցան։

ԳԼՈՒԽ Լ

ՍԵՒ ԳՈՋԻ ԿԱՄ ՔՕՇՄՈՐՈՒՔ (տճ. *Ըսգռոչիևա* (*գարա*). գղ. Scorsonère. *իտ.* Scorzonera).

116. **Նկարագիր.** — *Գոզուոյ մէկ տեսակն է Սև գըռ-ջին, և այսպէս կոչուած է որովհետև արմատները սև են արտաքուստ* (Զև 30), *իսկ ներքուստ ճերմակ, և աւելի մեծ են և թանձր քան գՀասարակ գոզուոյ, և կ'ուտուին անոր պէս։ Սպանիական սև գըռ-ջին աւելի ընդունելի է։ Իսկ մշակութեան կերպն և ուրիշ հանգամանքն յար և նման է հասարակ գոզուոյ կամ քօշմորու-քի։ Միայն թէ սև քօշմորուքի արմատները կրնան մնալ բացօ-թեայ հողին մէջ, և իր սերմանց բեղնաւորութիւնը կը տևէ եր-կու կամ երեք տարի։ Ախմատ-ներն ուտելու համար կարատելէն ետքը պէտք է նետել ջրոյ մէջ, ապա թէ ոչ կը սևնան օդոյ մէջ. և կամ խաշել և յետոյ կեղևը հանել։*

Զև 30. Գոզի սեաւ.

117. *Կայ ուրիշ տեսակ մի ալ քօշմորուքի, որ ինքնին կը բուսնի մարգագետիններուն վրայ, դեղին ծաղկովք և գլանաձև արմատովք, և կը գործածուի հասարակ քօշ-մորուքի պէս, և կոչի Քօշմորուք մարգաց։*

118. *Սև գոզին, ինչպէս նաև ճերմակը, ենթակայ է տեսակ մը հիւանդութեան, որով իր տերևներուն երեսը կը պատէ բորբոս կամ մչուշ մը, որոյ դարմանը դեռ անծանօթ է։*

ԳԼՈՒԽ Ը

ՍԿՈԼԻՄ. (*գղ.* Scolyme. *իտ.* Scardicione).

119. Նկարագիր. — *Հասարակ բոյս մի է որ կը գտնուի ամէն չոր դաշտերու մէջ։ Տերևները երկայն, արմատէն վերաբուսեալ. ծաղիկները դեղին. արմատները ուղղորդ, ճերմակ և մսոտ, որ կ'ուտուին։ Եւ եթէ ուզեմք վայրենի վիճակէն վերածել ընտանի վիճակ, պէտք է մշակել գոգուղ պէս, որով արմատները աւելի մսոտ և մեծ կ'ըլլան և համեղաճաշակ։*

ԳԼՈՒԽ Թ

ՏԻԹՐԱՅ. (*տմ.* Գազ ալաղը քէօքիւ. *գղ.* Raiponce. *իտ.* Raperonzolo).

120. Նկարագիր. — *Հասարակ բոյս մի է, որ յունական անուամբ կ'ըսուի նաև պիւթեւմա, և ինքնին կը բուսնի Եւրոպայի ամէն կողմ, դաշտերու մէջ և արտերուն եզերքը, զանգակաձև ծաղիկներով որ 5 մաս կը բաժնուին, և են ի գոյն կապտորակ։ Արմատն է իլաձև (Զև 31), մսոտ և ճերմակ. տերևները մազոտ և ալէձև։ Արմատ ու տերևները կ'ուտուին իբրև աղցան ձմերան և գարնան մէջ. համն է դառն, բայց ախորժակ կը բանայ։ Արմատներուն և տերևներուն դառն համը վերացնելու համար, պէտք է վրան թափել այլևայլ անգամ եղ և քացախ տաքցուցած։*

121. Ծիթրայն պարտէզներու մէջ մշակելու համար, *պէտք է ցանել իր սերմը մայիս կամ յունիս ամսոյ մէջ կակուղ հողոյ վրայ, և վրան չծածկել հողով, այլ բահով*

զարնել միայն և ոռոգել. և ջուր տալ երբ օդը չոր ըլ-
լայ։ Եթէ բոյսերն իրարու չատ մօտ են, բաժնել ի-
րարմէ 15 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և չանալ
մաքուր պահել հողը ընդհատակար խոտերէ, ապա թէ ոչ
արմատները չեն մեծնար։

Նկ. 31. Շիթայ.

Քաղելու ժամանակը կը սկսի հոկտեմբերի մէջ և կը
տեւէ մինչև մարտ, և վերջը հունտի կ'երթայ։ Իր սերմը
կը հասուննայ յուլիս և օգոստոս ամիսներուն մէջ, և
կը պահէ իր բեղնաւորութիւնն երկու տարի։

ԳԼՈՒԽ Ժ

ԺԱԽ. (*տճ. Պոռչալագ. գղ.* Chervi. *իտ.* Sisaro).

122. **Նկարագիր.** — *Ժախը բոյս մի է իբր մի մետր բարձրութեամբ, որոյ արմատներն են երկայնաձև, մսոտ և բազմաթիւ, և մի ցօղունէն այլևայլ արմատ արձակած։ Տերևներն են մանր, նիզակաձև և մթին կանաչ. ծաղիկները ճերմակ, փնջաձև* (Չև 32)։

Չև 32. *Ժախի տակ, և բոյս ծաղկալից.*

Կ'ուտուին արմատներն գազոյ և ստեպղինի պէս, և են շատ անոյշ. անոր համար ոմանց շատ հաճելի չգար, և այս պատճառաւ մշակութիւնն ալ քիչ է։

123. **Մշակելու** համար պէտք է ցանել իր սերմը կաղուղ և պարարտ հողի մէջ գարնան ժամանակ, որ փո-

բուած ըլլայ աչնան. և ցանել տողի վրայ, իրարմէ 10 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ: Կրնամք նաև բազմացնել բողբոջներով որ կը բուսնին մայրանին վրայ: Ամարան մէջ պէտք է քրքրել հողը, և աչնան սկսիլ քաղցը՝ որ կը տևէ մինչև գարուն, այս ինքն մինչև որ արմատները դադրին նոր ցօղուն արձակելէ:

Կը ցանուի 5 դրամ սերմ առ մի կալ. և սերմը ժողվելու է երկրորդ տարին հասունցնելէն ետքը, կտրելով ծաղիկները և չորցնելով արևու մէջ: Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնն երկու տարի:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

ՍՏԵՊՂԻՆ. (*տճ. Հավուճ. գղ.* Carotte. *իտ.* Carota).

124. Նկարագիր. — *Ստեպղինը բոյս մի է որ ամէն տեղ կը բուսնի, և կ'ուտուին իր արմատներն որք են մսոտ, իլաձև, անոյշ, և կը մտնեն չէշտակի հողին խորը (Զև 33): Գոյնը կ'ըլլայ կարմիր դբսէն, և ներսէն դեղնագոյն, խաւ ի խաւ: Ունի զանազան տեսակներ ընտանի և վայրի: Արմատէն կը բարձրանան վեր տերևները և կը շրջապատեն ծղօտը, որ մինչև կէս մետր կը բարձրանայ. ծաղիկներն են ճերմակ՝ հովանոցակերպ, և իւրաքանչիւր ծաղիկ ունի հինգ մանր թերթ ճերմակ՝ սրտաձև: Սերմերն են ձուաձև, կարծր մազերով պատած, և կը բաժնուին երկու մաս կէս կողնթարդ:*

Կայ տեսակ մը կարմիր ստեպղին կլոր արմատով, որ շատ յարգի է և կանխահաս, քիչ տերևով, և քաղցրաճաշակ: Կը մշակեն այս տեսակը Գաղղիոյ մէջ (Զև 34):

Վայրի տեսակն ինքնին կը բուսնի դաշտերու մէջ, և է կերակուր անասնոց, որ և կ'ըլլայ ճերմակ գունով (Զև 35):

125. Մշակութիւն. — *Ստեպղինը կ'ուզէ կակուղ և*

խոր փորուած հող, որպէս զի արմատները կարենան խորը թափանցել՝ թացութիւն և զովութիւն գտնելու համար։ Երկիրն աղբով պարարտացած պիտի ըլլայ տարի մը յառաջ. գալար աղբն ստեպղինի գէշ համ կու տայ, և ենթակայ կ՚ընէ հիւանդութեան։

Նկ. 33. Ստեպղին.

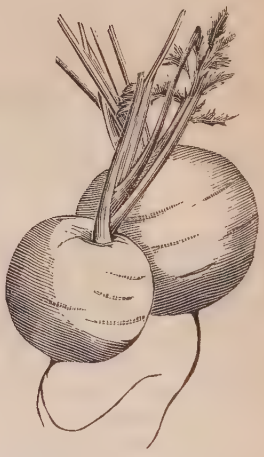

Նկ. 34. Ստեպղին կարմիր, բոլորչի.

126. *Կրնամք սերմանել ստեպղինը տարւոյն երեք այլևայլ եղանակաց մէջ։ Նախ, գարնան փետրուարի վերջ կամ մարտի սկիզբ. երկրորդ, յուլիսի կիսոյն. և ի վախճանի, օգոստոսի անձրևներէն եաքը, այս ինքն, սեպտեմբերի կիսոյն։ Այս վերջին ցանածները պէտք է ձմեռ ատեն պատսպարել յարդով, և կը վաճառին գարնան սկիզբը։ Գարնան պէտք է ցանել այն տեսակներն որ վաղահաս են, ամառը՝ միջին տեսակները, և աշնան՝ երկայն արմատ ունեցողները։*

Պէտք է ցանել տողի վրայ, իրարմէ 5 հարիւրորդամետր հեռի, և տողերն 30 հարիւրորդամետր հեռի։ Սերման վրայ հազիւ 1 հարիւրորդամետր հող ծածկելու է, և բողբոջները քամիէ պատսպարելու համար յարդով ծածկելու է։ Յուլիսի և սեպտեմբերի սերմերը ցանելէն ետքը, լաւ է բահով զարնել հողին վրայ և յետոյ ջուր տալ։

Չև 33. Ստեպղինճերմակ.

Տասնևհինգ կամ քսան օրէն ետքը կը սկսին ծլիլ. և երբ խիստ մօտ ըլլան իրարու, բաժնել և քրքրել հողը, ջրել թէ հարկը պահանջէ. և կրկնել հողին քրքրումն երկու երեք անգամ, մինչև որ կատարեալ աճումն առնուն։

Այն ատեպղինները զոր կը հանեմք հողէն անօսրացնելով, յարմար են ուտելու։ Եւ անօսրացումը կը կատարուի ամէն անգամ որ հողը քրքրեմք, թողլով տունկերն իրարմէ հեռի 10 հարիւրորդամետր, որով մնացածներն աւելի աճումն կ'առնուն։ Պէտք է գիտնայ պարտիզպանը, որ ատեպղինը կ'ուզէ արև, ազատ օդ և զովութիւն. ցուրտն այնչափ չդպչիր։

127. Աղէկ սերմ ունենալու համար պէտք է ընտրել այն արմատներն՝ որ առողջ, բարեկազմ և ընտիր են. և ձմեռան մէջ պահելու համար՝ դնել կարգ կարգ աւազի մէջ, և մարտին վերջ տընկել, և մեծնալէն ետքը դնել քովերնին խեչակ իրրև նեցուկ։ Երբ կեդրոնական և զօրաւոր ծաղիկներուն սերմերը սկսին հասուննալ, կտրել և դնել արևու մէջ որ չորնան. և այս կ'ըլլայ օգոստոսի և սեպտեմբերի մէջ. և ետքէ սերմը կրնամք չուտ մը ցանել կամ յաջորդ գարնան։

128. Քաղող. — Ստեպղինը պէտք է հանել հողէն, երբ իր կատարեալ աճումն առած է, մանաւանդ այն որ գարնան ցանուած է. որովհետև թողլով հողին մէջ՝ կը սկսի ճաթռտիլ և կարծրանալ։ Իսկ այն որ յուլիսին

ցանուած է, կրնայ թողուիլ ձմեռն հողին մէջ, վրան յարդով ծածկելով, նոյնպէս և սեպտեմբերի մէջ ցանուածը, որ գարնան վաղահաս կ'ըլլայ։

Հոկտեմբերի մէջ կ'ըլլայ ստեպղինի գլխաւոր քաղցը, և նոյեմբերի մէջ կ'ըլլայ քաղց յուլիսի մէջ ցանուածին։ Իրենց տերևները կտրելէն ետև պէտք է թողուլ արմատները որ չորնան, և յետոյ զետեղել չոր նկուղի մը մէջ իրարու վրայ կարգ կարգ աւազով. և եթէ այս կերպով չպահուին, կը թոռմին և կորսուանեն իրենց անոյշ համը։

Ստեպղինի միջին բերքն է առ մի հարիւրակալ 30,000 արմատ, և 10,000 հազարագրամ տերև։ Մի մետր խոռանարդ ստեպղինի արմատները կը կշռեն 550–600 հազարագրամ։ Մի հարիւրակալ հողի վրայ ցանելու համար պէտք է 3–5 հազարագրամ սերմ, և 1 հազարագրամ սերմ ունենալու համար պէտք է 12–15 տունկ ստեպղինի։

Ստեպղինը բովանդակ տարին կը գործածուի խոհանոցի մէջ, ուրիշ կանաչեղինաց և մսի հետ ուտելու։ Ան է մին ախորժահամ և օգտակար խաւարտներէն։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ԳԱԶԱՐ. (*տճ.* *փաստինա*, *ձհգր.* *գղ.* Panais. *իտ.* Pastinaca).

129. **Նկարագիր.** — *Գազարն երկտարեւոր բոյս մի է նման ստեպղինի, և կը տարբերի անկէ իր տերեւներուն ձեւով որ այնչափ հերձեալ չեն, և իր ճերմակ արմատներով որ դեղնի կը զարնեն։*

Կրնան ըլլալ արմատներն երկայնաձև, 30–40 հարիւրորդամեայ երկայնութեամբ

Ձև 36. Գազար երկայնաձև.

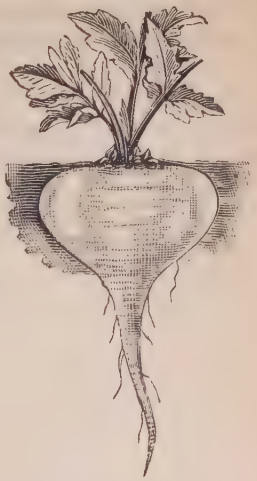

Ձև 37. Գազար բոլորչի.

(Ձև 36), և չափաւոր թանձրութեամբ, ճերմակ և փափուկ մսով և քիչ տերեւներով։

Կրնան ըլլալ նաև կլոր արմատներով (Զև 37), չափաւոր տերևներով, համեղաճաշակ, կանխահաս և բերքեր։ Այս տեսակը չատ յարգի է։

130. Մշակութիւն. — Գազարը կը մշակուի իբրև խաւարտ ի կերակուր մարդոյ և իբրև ճարակ անասնոց, և կ'ուտուին իր արմատները։ Կը բուսնի ամէն հողոյ մէջ, միայն թէ կակուղ ըլլայ և խոր փորուած։ Մշակութիւնը նման է ստեպղինի. կրնայ ցանուիլ աշնան, բայց սովորաբար կը ցանեն գարնան տողի վրայ, տողերն իրարմէ հեռի 30 հարիւրորդամետր, և տունկերը 15 հարիւրորդամետր։ Կը ցանուի իբր 20 գրամ առ մի կալ։

Այն գազարներն որոց արմատները գժուարաւ կ'ածխին և են լաւ մշակուած երկրի մէջ, կ'առնուն այնպիսի գործաւոր համեմային ճաշակ մը, որ չեն կրնար գործածուիլ կերակրոյ։

131. Քաղող. — Աշնան ցանուածները կրնամք քաղել յուլիսի մէջ, և գարնան ցանուածներն աշնան։ Արմատները կրնամք բացօթեայ թողուլ, կամ դնել կոյտ կոյտ փոսի կամ նկուղի մէջ։

Ամէնը պէտք է ժողվել այն արմատներէն որք են ընտիր և բացօթեայ թողուած։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ԲՈՂԿ ՄԵԾ ԿԱՄ ՎԱՅՐԻ. (*ա֊. Պայըր բոչրիռ. գղ.* Raifort. *իտ.* Ramolaccio, Rafano).

132. Նկարագիր. — *Բոյս խոտեղէն, որոյ տերևներն են երկայն, ամբողջ կամ ատամնաձև. ծաղիկներն դեղին կամ ճերմակ, որք ունին չորս թերթ. արմատներն կամ տակերն իլաձև երկայն, մսատ, որոց գոյնն է ճերմակ, մայրանը կապտորակ. միսն է ճերմակ, փափուկ և քիչ մը կծու: Այս տեսակն աւելի տարածուած է:*

Կայ երկրորդ տեսակ մը կլոր արմատով, որոյ կեղևն է սև, միսը ճերմակ, շատ կծու, բայց ախորժահամ. և է ընտիր տեսակներէն մին, որ կ'ըսուի Ալևարայիի բողկ վայրի:

Ունի ուրիշ տեսակ մ'ալ մեծ կլոր և սև արմատով, որ կ'ըսուի Զմերայիի բողկ վայրի (Զև 38), որոյ միսը պինդ է և շատ աւելի կծու, և կրնայ երկայն ժամանակ պահուիլ:

Կայ չորրորդ տեսակ մ'ալ, որոյ արմատներն են կանոնաւոր, երկայն 20–25 համրիւրորդամետր, գեղեցիկ կարմիր՝ արեան գունով, ծայրը ճերմակ: Միսն է ընտիր, փափուկ և զօրացուցիչ ստամոքի:

Զև 38. Բողկ վայրի, սև, կլոր և ձմերային:

133. Մշակութիւն. — *Վայրի բողկը կը սիրէ կաւուղի, գով և խոր փորուած հող, որ տարի մը առաջ աղբով պարարտացած ըլլայ. կրնայ գործածուիլ բուսահող փտեալ. և ոռոգելու ժամանակ դնել ջրոյ մէջ բորակատ նատրոնի 1 առ 1000:*

Թէ որ հողը պարարտ չըլլայ, դիւրաւ կը ձեղքին արմատները և կ'երկննան։

Պէտք չէ գործածել դալար աղբ, վասն զի արմատները կ'ըլլան թոյլ, և անախորժ համ մը կ'առնուն։

134. *Ամարային և աշնանային վայրի բողկը պէտք է սերմանել մարտի և ապրիլի մէջ, ձմերայինը սեպտեմբերի և հոկտեմբերի մէջ։ Կանխելով սերմանել այս վերջին տեսակը, կը ծաղկի ձմեռէն առաջ։*

Ամարային և աշնանային վայրի բողկը սերմանելու համար պէտք է հողին մէջ գուբեր բանալ, 20–25 համբիւրոդամետր հեռաւորութեամբ, և ձմերային տեսակին համար 30–50 համբիւրոդամետր հեռաւորութեամբ, և իւրաքանչիւր գուբին մէջ սերմանել երեք սերմն. և երբ քիչ մը մեծնան, թողուլ մի հատ միայն, այն որ զօրաւոր է, և մխւսներն ուրիչ տեղ փոխադրել թէ որ աղէկ են, կտրելով տերևներուն ծայրերը։

Սերմերը կը ծլին վեց օրուան մէջ, և իրենց բեղնաւորիչ կարողութիւնը կը պահեն 3–5 տարի։ Պէտք է ցանել 30 գրամ սերմն առ մի կալ, և ձմերային տեսակէն 15 գրամ։ Սերմանելէն ետքը լաւ է մի անգամ ջրել թէ որ օդը չոր է։

Եւ երբ բոյսերը բաւական մեծնան և զօրանան, քերքերել հողն արմատներուն չորս կողմ, և տասնևհինգ օրէն ետքը հող տալ արմատներուն։

135. *Քաղց. — Ամարային բողկը կը քաղուի յունիսի մէջ, և ձմերայինը յայլորդ տարւոյն հոկտեմբերի սկիզբը։ Պէտք է կտրել մայրանի վրայ եղած տերևները, և արմատները պահել ւազի մէջ կարգ կարգ, դնելով փոսի կամ նկուղի մէջ։ Կան տեսակներ որ կրնամք ձմեռը բացօթեայ թողուլ՝ ծածկելով վրան չարդով։*

Վայրի բողկը կ'ուտուի քացախի մէջ դրուած, կամ մսի հետ իբր համեմ։ Դժուարամարս է և փքաբեր, ուստի պէտք չէ շատ ուտել. անոնք որ տկար են և փափուկ կազմուած ունին՝ զգուշանալու են ուտելէ։

136. *Պատրաստութիւն սերմանի. — Սերմը ժողվելու համար պէտք է ընտրել այն արմատներն որ զօրաւոր են և բարեկազմ։ Կրնամք զատոնք ձմեռը բացօթեայ*

Թողուլ, վրան յարգով ծածկած, և գարնան փոխադրել պատրաստած ածուներուն մէջ, տնկելով իրարմէ 50 հա-րիւրորդամետր հեռաւորութեամբ։ Հողը քրքրել երկու երեք անգամ, քաղելով ընասակար խոտերը. և երբ տունկերը բարձրանան, քովերնին խեչակ դնել և կապել որ չիտակ մեծնան։

Երբ պատիճները սկսին ճերմկնալ և մէջի սերմերը կարմիր դեղնորակ գոյն մը առնուլ, որ կ'ըլլայ սովո-րաբար յուլիսի կիսոյն, պէտք է ծղօտները հողին հա-ւասար կտրել, դնել ոտքի վրայ արևու մէջ որ չորնան, և վերջը ծեծելով կամ գործելով հանել սերմերը, և պա-հել թղթեայ քսակներու մէջ։

Եթէ ուզեմք ժողվել ամարային բողկի սերմը, պէտք է սերմանել օգոստոսի մէջ։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

ԲՈՂԿ ՄԱՆՐ ԿԱՄ ԸՆՏԱՆԻ (տճ. Ֆրէնկ թուրփուս. գղ. Radis. իտ. Ravanello).

137. Նկարագիր. — *Ընտանի բողկն է բոյս խոտե-ղէն, տարեւոր կամ երկտարեւոր, որ Թուի Ճենաստանէ կամ Հնդկաստանէ Եւրոպա եկած Քրիստոսի Թուականէն առաջ. որոյ մշակութիւնը շատ է պար-տէզներու մէջ, որովհետև բողկին ամենէն ընտիր տեսակն է և անուշահամ, ուստի և շատ աւելի գործածական քան վայրենին, և կ'ուտուի նաև հում։ Միայն թէ ամարան մէջ այնչափ համով չըլլար, և երեսն ալ կը խորշոմի։ Կրնամք դարմանել քրլելով աղօտ ջրով։*

Նկ. 39. Բողկ ընտանի, կանխահաս և կլոր։

138. Ընտանի բոզկին տերևներն են մանր, ծաղիկները ճերմակ կամ կարմիր, արմատները կամ տակերը մանր, կլոր, երեսը կարմիր, միսը ճերմակ (Զև 39). կամ երեսն է ճերմակ, միսը կանաչորակ, և երկուքն ալ ընտիր և վաղահաս:

Կայ տեսակ մի ընտանի բոզկ երկայնաձև և վաղահաս, որ նոյնպէս յարգի է, և միսը քիչ մը կծու. որոյ երեսն է կարմիր, միսը ճերմակ:

139. Մշակութիւն. — Ընտանի բոզկն ամբողջ տարին կրնայ մշակուիլ, սերմանելով ամէն 15 օրն անգամ մը, ըստ հարկի և ըստ տեսակի, որպէս զի խոհանոցին մէջ անպակաս ըլլայ:

Կը սիրէ թեթև և կակուղ հող, որ ըլլայ աւազային, պարարտացած փտեալ բուսահողով, և ոռոգել ստէպ: Զմեռն որ խիստ չըլլայ, կրնայ մշակուիլ բացօթեայ՝ արեգակէմ դրից մէջ, և կամ անդուկներու մէջ (39):

Իսկ ուրիշ ամիսներուն մէջ որ և իսկ դիրք իրեն համար լաւ է, և ամառան մէջ աւելի չուք տեղ կը սիրէ:

140. Կը սերմանի առ մի կալ 150 գրամ սերմն, և սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 4–5 տարի: Կը ծլին ցանած սերմերն 8 օրէն հաքը: Եթէ տունկերը քիչ մը մեծնալէն ետև իրարու չատ մօտ ըլլան, պէտք է անօսրացնել և թողուլ իրարմէ 8 հրմ. հեռաւորութեամբ, և հանած տունկերն ուրիշ տեղ տնկել:

Ամառն ընտանի բոզկերուն վրայ ոջիլ կը գոյանայ, որ չատ վնաս կը բերէ. և եթէ չատ ըլլայ ոջիլը, պէտք է զանոնք ընել ցանելու յունիսի կիսէն մինչև օգոստոսի վերջ:

141. Պատրաստութիւն սերման. — Սերման համար պահելու է այն տեսակ արմատներն՝ որ հողի տակ չեն դառարկիր: Կլոր բոզկերը չուտով կը փոխեն իրենց տեսակը և կը դառնան ձուաձև և երկայնաձև. ուստի պէտք է ժողվել սերմն այն արմատներէն որ իրենց նախկին տիպարը պահած են:

Այն տունկերն որ են սերման համար, պէտք է փոխադրել սերմնարանէն՝ երբ 4 տերև կ'ունենան, և տընկել պարտիզի մէջ իրարմէ 50 հրմ. հեռաւորութեամբ: Լաւ է սերմը պահել իր պատճին մէջ մինչև սերմանելու ժամանակ:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

ԺԱԽՈՒԿ ԿԱՄ ՏԱՐԳԱԼԱԽՈՏ. (*տճ.* *քաշըգ օթռ, քրեճ.* *գղ.* Raifort sauvage, Cochlearia, Amoracie, Cran. *իտ.* Barbaforte, Armoracio, Rafano selvatico.

142. **Նկարագիր.** — *Ի բոյս չատակեաց, որոյ տեւ-*
ևներն են մեծ, կարծր և երկայն՝ տարգալի նման. ա-
նոր համար ըսուած է մեր մէջ Տարգալախոտ, որ կ'ը-
սուի նաև Ժախուկ, Շեպ և Քրաս: Աւրմատներն են
երկայն, գլանաձև, խորտաբորտ (Զև. 40), դրսէն դեղին,
ներսէն ճերմակ և նեարդային, կծու և սուր համով: Ծաղիկներն են ճեր-
մակ և ողկուզաձև, որոց սեր-
մերն ամփոփած են ձուաձև, ու-
ռուցիկ և խորտաբորտ պատճի
մէջ:

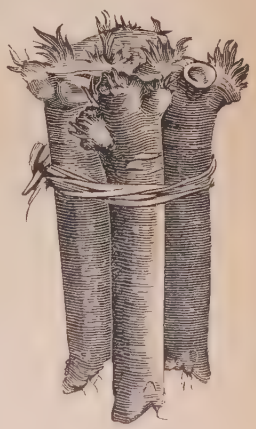

Զև. 40. Ժախուկ, Շեպ.

143. **Մշակութիւն.** — *Ժա-*
խուկը կը սիրէ կակուղ, խոր և
արեգակէմ երկիր, մշակեալ աչ-
նան, և անասնոց աղբով պա-
րարտացած: Պինդ հողոյ մէջ ար-
մատները չեն ստանար կծու հոտ:

Գարնան ժամանակ պէտք է տնկել երկու մետր լայնութեամբ պատրաստած ածուներուն մէջ
ւն արմատներն որ պահուած են ձմեռն աւազով նկուղի
մէջ. և տնկել 30 հարիւրորգամետր հեռի իրարմէ:

Բազմացնելու համար կը գործածուին ոչ միայն ար-
մատներն՝ որ ունենան պտուկներ, այլ և մայրանէն վեր
բուսած ճիւղերը: Պէտք է երբեմն քրքրել հողը և մա-
գրել ընտասակար խոտերէն:

Աւրմատները կրնան հողի մէջ մնալ երկու երեք տարի.
բայց լաւ է ամէն տարի քաղել, ապա թէ ոչ կը կար-

ծրանայ մխը և կ'ըլլայ փայտային, և ոչ այնչափ կծու։ Կրնամք նաև մասնական քաղոց ընել, այս ինքն հանել արմատները և թողուլ քանի մը արմատային ճիւղեր՝ որ պտուկներ ունենան։ Բայց այս վերջին կերպը չատ ընդունելի չէ, որովհետև հողին վրայ չատ վնասակար խոտեր կը բուսնին։ Լաւագոյն է ամէն տարի չրջանով կարգ մը հանել և փոխանակել ուրիշ մանր արմատներ։

144. Կալ մը հողին վրայէն կրնայ ելնել տարգալախոտոյ 300 արմատներ, որք կշռեն 3–3 $^1/_2$ կենդինար։ Կը գործածուին այս արմատները հում, քերելով և քացախի մէջ դնելով կամ առանց քացախի իբրև համեմ կերակրոյ։ Իսկ տերևները կը տրուին անասնոց ուտելու։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

ԳՈՆԳԵՂ ԿԱՄ ՇՈՂԳԱՄ, ՇԱՂԳԱՄ. (տճ. Շաղկամ. գղ. Rave, Navet. իտ. Rapa, Navone).

145. Նկարագիր. — Է տեսակ մը վայրի բողկի, երկամեայ, բոլորաձև, երկայնաձև կամ իլաձև թանձր արմատով. տերևները են մեծ և բլթակաւոր, ծաղիկները մանր, դեղնագոյն և փնջաձև: Աբմատները կ'ուտուին եփելով. որոց երեսը կրնայ ըլլալ ճերմակ, կարմիր, մանուշակագոյն և դեղին. իսկ միսն է ճերմակ:

Գոնգեղի կամ չողգամի* կան զանազան տեսակներ: Պարտիզի մէջ մշակածներն են կանխահաս, իսկ միւս տեսակները կը մշակուին արտերու մէջ:

146. Պարտիզի մէջ մշակուածներուն երևելիներն են,

Ա. Այն որոյ արմատն է փոքր, երկայնաձև, ճերմակ դեղնորակ. և միսն է փափուկ և անոյշ, որոյ տերևներն ալ կ'ուտուին (Զև 41): Աստր մէկ տեսակն է իլաձև, կարմրագոյն կամ վարդագոյն արմատով, որ է քաղցրահամ:

Բ. Այն որոյ արմատն է դեղին, մայրանը կարմիր, և ինքն բոլորաձև և տափարակ, միսը փափուկ և ախորժահամ (Զև 42). տերևներն են չափաւոր մեծութեամբ և ծոցաւոր:

Գ. Հոլանդական չողգամին, որոյ տերևներն են չափաւոր մեծութեամբ, գեղեցիկ կանաչ, արմատը բոլորաձև, չափաւոր մեծութեամբ և քիչ մը տափարակ, ողորկ և դեղնագոյն, փափուկ և չաքարային: Այս ընտիր տեսակներէն մէկն է:

Դ. Միլանու չողգամ, որոյ տերևներն են ամբողջ, քիչ մ՚ալ կարճ. արմատն է փոքրիկ և տափարակ, ողորկ և ճերմակ, և մայրանը մանուշակագոյն. միսը ճերմակ, ջրոտ և համեղ, և շատ վաղահաս:

* Ինչպէս գաղղիարենի մէջ իրարու հետ կը շփոթին Rave և Navet և նոյն կը համարուին, այսպէս և մեր լեզուին մէջ Գոնգեղ և Շողգամ:

Ե. *Մոնակոյի շողգամ, որոյ արմատն է բոլորաձև տափարակ և կարմիր, մայրանը մանուշակագոյն, միսը փափուկ և քաղցրահամ, և չատ վաղահաս։*

Ձև 41. Շողգամ երկայնաձև և իլաձև.

147. **Մշակութիւն.** — *Շողգամը կը սիրէ զով և թաց տեղ, հողը պիտի ըլլայ կակուղ և խոր փորուած. տաք*

տեղ կը ծաղկի աչնան, և արմատները կ'ըլլան մանր և ոչ այնչափ սննդարար։ Ծլելու համար կ'ուզէ 7 աստիճան տաքութեան, ծաղկելու համար 17, հասնելու համար 20։

Շողգամն աւելի յարմար է արտերու մէջ. և պարտէզներու մէջ պէտք է մշակել կանխահաս տեսակները։

Արտերու մէջ կը սերմանեն սովորաբար յուլիսի և

Նկ. 42. Շողգամ դեղին բոլորաձև.

օգոստոսի մէջ, իսկ պարտիզի մէջ մարտի և ապրիլի. և պէտք է ցանել տողի վրայ, տողերն իրարմէ 15 հրմ. հեռի, գործածելով 30 գրամ սերմ առ մի կալ։ Եւ երբ սերմանեմք յուլիսի և օգոստոսի մէջ, պէտք է ոռոգել, որպէս զի չորութենէ չվնասուին բոյսերը։

Երբ սերմերը ծլին և արձակեն հինգ տերև, պէտք է քրքրել հողը, և աւելորդ տունկերը հանել, և ամէն 15 կամ 20 օր նոյն գործը կրկնել, և հող տալ արմատներուն։

Օգոստոսի մէջ կրնամք հանել առաջին արմատները որ ցանուած են մարտի մէջ, և վերջը հետ գհետէ հանել ըստ պիտոյից։

Կրնամք թողուլ ձմեռը բացօթեայ հողոյ մէջ կամ ծածկել վրան փսխաթով։ Բայց ոմանք լաւ կը համարին հողէն հանել և դնել աւազով նկուղներու մէջ կարգ կարգ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

ԿԱՐՈՍ. (*տճ. ֆէրհվիզ. գղ.* Céleri. *իտ.* Sedano).

148. Նկարագիր. — *Է բոյս երկտարեաց, որոյ արմատներն են ուղղորդ, նեարդային, մուխ կամ վարդագոյն դրսէն, և ներսէն ճերմակ։ Տերևները փետրաձև, ծաղիկները ճերմակ, որ ըստ մեծի մասին կը բուսնին տերևաց անթին մէջ։ Կարոսը բոյս մի է՝ որ ամէն տեղ մշակուած է հին ժամանակէ ի վեր. և կը բուսնի նաև ինքնին դաշտերու մէջ։*

Կարոսն երկու տեսակ է. մին Բուն կարոս ըսուածը. երկրորդն է կարոս գոնիգեղային ըսուածն, որոյ արմատը մայրանի մօտ բոլորաձև չողգամի ձև կ'առնու, և տերևները կը պառկին հողին վրայ։ Երկու տեսակին վրայ ալ խօսիմք առանձինն։

149. Բուն կարոս. — *Է տունկ մը կարճաբուն, և գեռնէն կը բարձրանան վեր այլևայլ ծղօտներ, խազեալ դրսէն դէպ երկայնութիւն և ներսէն ակօսաձև, և ծայրերնին տերևազարդ (Զև 43)։ Երկրորդ տարին տերևաց մէջ տեղէն կը բարձրանայ վեր նոր ծղօտ մը զօրաւոր, որոյ ծայրը կը բուսնին ճերմակ կամ դեղին կանաչ ծաղիկներ՝ հովանոցակերպ, ուսկից ելած սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը երեք չորս տարի. բայց լաւ է նախընթաց տարւոյն սերմը գործածել։*

150. Բուն կարոսն ունի այլևայլ տեսակներ. *ոմանց*

ծղօտները կ'ըլլան թանձր և մսոտ, ամանց տերևներն են աճեցուն. և կը տարբերին իրարմէ առաւել կամ նուազ բարձրութեամբ, և պէսպէս գունով ծաղկանց և տերևոց:

151. **Մշակութիւն.** — *Բուն կարոսին սերմը կը ցանուի մարտին սերմնարանի մէջ՝ պարարտ հողոյ վրայ. երբ*

Գև 43. կարոս սովորական.

ծլին սերմերն և երեք չորս մանր տերևներ ունենան, փոխադրել ի պարտէզ՝ կտրելով տերևներուն ծայրերը, և պարարտ ածուներու վրայ կարգաւ տնկել, իրարմէ 25 հրմ. հեռաւորութեամբ, և ջրել, և ոռոգումը կրկնել

յաճախ։ Մարտի մէջ ցանած կարոսը կրնամք ուտել սեպ-տեմբերի մէջ. և որպէս զի կարենամք ձմերան մէջ ալ ուտել, պէտք է ցանել նաև ապրիլի մէջ. և ասկէ ելած արմատները փոխադրել ակօսաձև փորուած հողի մէջ քովէ քով, և ծածկել վրան հողով և աղբով, մինչև որ ծածկուի իր բարձրութեան երեք չորրորդ մասն, որով կը ճերմկին ծղօտները և կը փափկանան և կ'ըլլան հա-ճոյական։ Եւ այսպէս կրնան մնալ ձմերան մէկ մասն հողին տակ, միայն տերևներուն ծայրերը դուրս մնալով,

ԶՒ 44. Կարոս գոնդեղային.

և ծածկելով վրան յարդէ կամ եղեգեայ փախաթով։ Հող տալը կրնամք այլևայլ անգամ ընել, միշտ հողը բար-ձրացնելով, և կապելով կարոսին տերևները ի մի տրցակ։

Կարոսին կ'ուտուին թէ տերևները, թէ ծղօտները և թէ արմատը կեղևելով. և են համեմային, ախորժելի, և զօրացուցիչ ստամոքսոյ, և կը դիւրեն մարսողութիւնը։

152. **Կարոս գոնգեղային.** (գղ. Céleri-rave. *իտ.* Sedano-rapa). — *Գոնգեղային կարոսն՝ ալ կը ցանուի մարտի մէջ ի սերմնաբանի, ուսկից պէտք է փոխադրել մեծնալէն ետքը մայիսի մէջ ի պարտէզ. հողը նախ լաւ մը պատրաստելով և պարարտացնելով, և տնկելէն ետքը ստէպ ջրել: Քաղոցը կրնայ սկսիլ սեպտեմբերի և հոկտեմբերի մէջ. բայց որովհետև այս ամիսներուն մէջ աւազատ է ամէն տեսակ խաւարտ, լաւ կը համարուի պահել ձմերան, ցանելով ապրիլի մէջ: Եւ դիւրաւ կը պահուի մինչև գարուն, ծածկելով արմատները վերնոյն պէս հողով, ակօսի մէջ: Կրնամք նաև նոյեմբերի մէջ հանել հողէն արմատներն և պահել նկուղի մէջ ուրիշ ելլընդաւոր արմատներուն պէս:*

Գոնգեղային կարոսն ալ զանազան տեսակներ ունի. ոմանց ելունդը կ'ըլլայ մեծ և տարածեալ, և անոր տակէն մանր արմատներ արձակած (Զև 44), ոմանց ալ ելունդը բոլորաձև երկայն, կանոնաւոր ձևով, և անոր տակէն տակոիճներ արձակած (Զև 45): Այս երկրորդ տեսակն որ կ'ըսուի Պրագայի կարոս, շատ ազնիւ է:

Զև 45. Կարոս Պրագայի.

153. **Մշակութիւն.** — *Թէ բուն կարոսը և թէ գոնգեղային կարոսը կը սիրեն կակուղ, խոր, զով և պարարտ հող, աղբով կամ տարրարանական պարարտութեամբ պատրաստած: Լաւ է երկիրն աշնան պատրաստել, և տունկերը գարնան փոխադրելէն առաջ տալ հողին վրայ մուր ծխահանի, որ կարոսին ահռելի տալէն զատ՝ կը պահէ զինքը միջատներէ և հիւանդութիւններէ: Մոխիրն ալ շատ օգտակար կը համարուի: Կարոսը ցուրտ տեղ լաւ չյաջողիր:*

154. **Սերմն ունենալու համար պէտք է ընտրել աշնան աղէկ արմատները, և տնկել իրարմէ 50 հարիւրորդամետր հեռի դէպ ամէն կողմ. և ձմեռը ծածկել յարդով և խոխրով. և երբ ալ վախ չկայ սառուցի և եղեման, բանալ վրան և թողուլ որ ծաղկի. և սերմը հա-

սուննալէն ետքը, որ կ՚ըլլայ օգոստոսի մէջ, կտրել և չորցնել. ժողվելով աւելի մէջ տեղի ծաղկածներուն սերմն՝ որ կ՚ըլլայ թխագոյն:

Երկու գլխաւոր տեսակ կարոսաց, այս ինքն բուն կարոսին և գոնգեղային կարոսին հարազատ սերմն ուշ նեննալու համար, պէտք է այս երկու տեսակներն իրարմէ հեռու տնկել, ապա թէ ոչ իրարու հետ կը զուգին, և ելած բոյսը կ՚ըլլայ խառնածին:

Բաւական կը համարուի մի կամ երկու գրամ սերմ առ մի կալ. վասն զի իւրաքանչիւր գրամի մէջ կը գըտնուի իբր 2000 սերմ: Սերմն ուշ կը սկսի ծլիլ, կ՚անցնէ 12–20 օր: Սերմանելէն ետքը հողը միշտ թաց պահելու է՝ որպէս զի կարենան ծլիլ:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

ԼԱԽՈՒՐ ԿԱՄ ՆԵԽՈՒՐ. (տճ. Չապալի քհրվիզ. գղ. Ache. իտ. Appio).

155. Նկարագիր. — Բոյս խոտեղէն, գեղեցիկ կա-նաչ, նման է կարոսի Մակեդոնի (մաղտանոս), բայց

Չև 46. Լախուր կամ Նեխուր.

քան զայն լայնատերև և թանձր. կը բուսնի ինքնին ճախճախուտ տեղեր և առուակներու քով (Չև 46):

Տնկելով պարտիզի մէջ կը կորսընցնէ իր լեղի համը, և կը գործածուի կերակրոյ, որ կը փարատէ միզարգե-լութիւնը և փքախտութիւնը:

Հին ժամանակ լախուրը խիստ համբաւաւոր տունկ մի էր Յունաց մէջ, և անով կը պսակէին Նիմէական

խաղերուն մէջ յաղթողները։ Կը չփոթի չատ անգամ կարոսին հետ։*

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

ԿԱՂԱՄԲ. (*տճ. Լահանա. գղ.* Chou. *իտ.* Cavolo).

156. Նկարագիր. — *Կաղամբը խիստ չատ տեսակ ունեցող խաւարտ մի է, հին ժամանակէ ի վեր ծանօթ։ Երբ բոյսն առնու իր կատարեալ աճումն, իր ծղօտին չորս կողմէն՝ որ կ'ըսուի կռճ, կռտրճ, Միչտուկ կաղամբի, կ'արձակին մեծամեծ, լայն, թանձր և կնճռած տերևներ, և տակի կողմէն կ'երկընկայ արմատ մը իլաձև, ուղղորդ և մսոտ։ Ծաղիկներն են դեղին և ողկուզաձև. սերմերը մանր, սևորակ, ամիսփեալ պատճի մէջ, որոյ երկայնութիւնը կ'ըլլայ 6–10 հարիւրորդամետր (Զև. 47)։*

157. Դասաւորութիւն. — *Կաղամբի անբաւ տեսակներն, որք ամէնքն ալ առաջ եկած են վայրենի կաղամբէ, կրնամք վերածել ութ գլխաւոր դասի, այս ինքն.*

Ա. *Կաղամբ գլխանի.* (*գղ.* Chou pommé, Chou cabu. *իտ.* Cavolo cappuccio). — *Մեր սովորական կաղամբն է, որոյ գոգաձև ընդարձակ, և ողորկ տերևներն իրարու վրայ փաթթած են և կազմեն կլորաձև գլուխ մը ի գոյն կանաչորակ կամ կարմրորակ, և կը շրջապատեն տունկին կուրծը և մանր տերևները։ Ասոր ծաղիկներն են դեղին։*

Գլխանի կաղամբը կրնայ բովանդակ տարին ծառայել մարդոյ կերակրոյ համար, եթէ հետ գՀետ սերմանեմք,

* Աւ գաղղիացիս Ache անունն այլևայլ առմամբ կը գործածուի. *ինչպէս*

Ache d' eau է Persil.
Ache douce է Céleri.
Ache de montagne է Livêche.

և ընտրեմք եղանակին յարմար տեսակները։ Գլխանի կաղամբին մէկ տեսակն՝ որ կ՚ըսուի կաղամբ մեծագլուխ (գղ. Chou quintale. իտ. Cavolo quintale), *այնչափ*

Զև 47. Կաղամբ. – 1. Ճիւղ ծաղկաբեր. – 2. Պատիճ փակ. – 3. Պատիճ բաց. – 4. Սերմ բոլորչի. – 5, 6. Հատուած սերմի.

մեծ է որ կշռէ մինչև 40 *հազարագրամ* (Զև 48), *և սովոր կը չինեն Գերմանիա թթուռեւնի կաղամբի* (Choucroute).

Բ. *կաղամբ Միլանոյ* (գղ. Chou de Milan. իտ. Ca-

volo di Milano, Cavolo verzotto, Verza). — *Վերնոյն մէկ տեսակն է, միայն թէ ասոր տերևները որք են պայծառ կամ մթին կանաչ, շատ կնճռած են և կէտ*

Չև 48. Կաղամբ մեծագլուխ.

կէտ, և ծաղիկները ճերմակ (Չև 49): Այս ալ ունի *պանազան տեսակներ, վաղահաս կամ յամրահաս:*

Չև 49. Կաղամբ Միլանու.

Գ. *Կաղամբ Բրուսելի* (գղ. Chou de Bruxelles. իտ. Cavolo di Bruxelles). — *Այս կաղամբը կը տարբերի ուրիշներէն անով, որ իր տարգալաձև տերևներուն անթին վրայ ծղօտին երկայնութեամբ կ'ելնեն մանր գըն-*

տաձև կաղամբներ՝ ընկուզաչափ, և անոնք են որ կ'ուտուին և են Հաճոյական. իսկ գլխին տերևներն են արձակ (Զև 50)։

Դ. կաղամբ կանաչ կամ անգղռխա. (տճ. Լաստռախա.

Զև 50. կաղամբ Բրուսելի.

գղ. Chou vert կամ non pommé. իտ. Cavolo a penna). — Այս դասուն տակ կ'իյնան այն ամէն կաղամբներն որ գլուխ չունին, այլ միայն լայնատարած տերևներ։ Առնցմէ չատերն են ի զարդ կամ ի կերակուր

անասնոց, քիչերն են ի կերակուր մարդոյ։ Կը դիմա-
նան սառուցի. կը սերմանին աշնան և կ'ուտուին ձմերան
մէջ։ Այսոր մէկ տեսակը կ'ըսուի կաղամբ գանգրաձև
(գղ. Chou frisé), տերևները գանգուր ըլլալուն համար
(Զև 51)։

Ե. *կաղամբ ծաղկաբեր (գղ. Chou fleur. իտ. Cavolo fiore). — Այս տեսակը չատ յարգի է, որոյ ծղօտին ծայրը կայ բոլորաձև, մսոտ և մեծ ծաղիկ, բաղկացեալ*

Զև 51. Կաղամբ գանգրաձև, մանուշակագոյն.

պականման, հատաձև և ճերմակ ծաղիկներէ, որք են պինդ և ախորժահամ. և կը հասնի ձմեռն (Զև 52)։

Ծաղկաբեր կաղամբն՝ որ մեր լեզուով կ'ըսուի նաև Հռոմի կաղամբ, ունի գանազան տեսակներ։ Նէապոլոյ հսկայաձև ծաղկաբեր կաղամբը չատ երևելի է (Զև 53), որոյ տերևներն են մուխ կանաչ, ընդարձակ և աւէձև, ծաղկեայ գլուխն ճերմակ, չատ մեծ, պինդ, և կրնայ դիմանալ սառամանեաց։ Շուտով կ'եփի, և չատ փափուկ է։

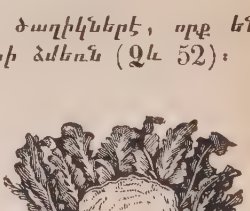

Զև 52. Կաղամբ ծաղկաբեր.

Զ. *կաղամբ աւտուճաձև, որ և կ'ըսուի Բրոկոլի. (գղ. Chou brocoli. իտ. Cavolo broccolo, Broccoli). — Չատ կը նմանի ծաղկաբեր կաղամբի, և կը գործածուի ի նոյն պէտս։ Կը համարուի բոս-*

կոլին սովորաբար երկտարեւոր . սերմանելով տարւոյն մէջ, կը բերէ իր պտուղը յաջորդ տարւոյն սկիզբ: Իր տերեւներն աւելի նեղ են և բազմաթիւ, ծաղկին ծղօտներն աւելի երկայն, որով և գետնէն աւելի բարձր կ'ըլլայ իր

ԳՒ. 53. Ծաղկաբեր կաղամբ Նէապոլսոյ.

գլուխը, բայց ըստ ամենայնի նման ծաղկաբեր կաղամբին գլխոյն. և կ'ըլլայ ձերմակ կամ մանուշակագոյն, վաղահաս կամ յամրահաս, և է բնիկ Իտալիոյ:

Է. *Կաղամբ գոնգեղային.* (գղ. Chou rave. *իտ.* Cavolo rapa). — *Այս կաղամբին ծղօտը հողին երեսէն վեր ուռեցք մը կ'ունենայ մանուշակագոյն* (Զև 54), *և այդ ուռած մասն է որ կ'ուտուի, և համն է ընդ մէջ ծաղկաբեր կաղամբի և գոնգեղի, որ ոմանց հաճոյական է, և կը հանի ամարան մէջ։*

Այոր մէկ տեսակը կայ որ առատ է յԱնգղիա. և կը գործածուի անասնոց տալու, որոյ ուռեցքը տափակ է և ճերմակ։

Զև 54. Կաղամբ գոնգեղային.

Զև 55. Կաղամբ չաղգամային.

Ը. *Կաղամբ չաղգամային.* (գղ. Chou navet. *իտ.* Cavolo navone). — *Այս կաղամբը կը տարբերի գոնգեղային կաղամբէն անով, որ իր ծղօտը փոխանակ ուռեցու հողէն վեր, կ'ուռի հողին տակ* (Զև 55), *որոյ մեծութիւնը կրնայ հաւասարիլ մարդոյս գլխոյն, և երբեմն քան զայն աւելի մեծ կ'ըլլայ. գոյնն է ճերմակ։ Այոր համը գոնգեղային կաղամբին նման է։ Կան ուրիշ տեսակներ ալ վայրենի և աւելի քան գայս ուռած, որ կը գործածուին անասնոց տալու։*

158. Մշակութիւն. — Կաղամբը կը սիրէ կակուղ, զով և խոր փորուած հող, գէթ 30 հարիւրորդամետր խորութեամբ, և պարարտացած աղբով։ Պարտէզներու մէջ չատ անգամ կարոսը քաղելէն ետքը կը տնկեն օգոստոսի մէջ կաղամբ Բրուսելի, կամ փետրուարի մէջ վաղահաս կաղամբներ, և անոնցմէ առաջ ծաղկաբեր կաղամբ։

Կաղամբի անգլուխ տեսակները կը տնկուին նաև արտերու մէջ, ցորենը կտրելէն և երկիրը աղբով պարարտացնելէն ետքը, փոխադրելով սերմնարանէն օգոստոսի մէջ մանր տունկերը։ Շատ անգամ լազուտի հետ կը տնկեն նաև արտերու մէջ կանաչ կաղամբ։

159. Կը բաւէ 500 գրամ սերմ մի հարիւրակալ երկրի։ Եւ սերմը պիտի ըլլայ առողջ, համագոյն, սև և փայլուն։ Այն սերմն որ թոյլ է և ոչ կատարեալ սև, նշան է թէ հասունցած չէ, պէտք է մէկդի թողուլ. իսկ այն որ դեղնագոյն է՝ կորուսած է բեղնաւորիչ կարողութիւնը։

160. Պէտք է միշտ սերմը ցանել առանձինն ածուներու մէջ, և յետոյ ըստ ժամանակին փոխադրել ուրիշ տեղ։ Ածուները պիտի ըլլան չուք տեղ, լաւ պատրաստած և պարարտացած, և սերմը ցանելէն ետքը դնել վրան բարակ խաւ մը հին բուսահողայ։ Կաղամբի սերմնարանին երեսն ամենևին չչորնայ պիտի, և եթէ հարկ ըլլայ՝ պէտք է օրն երկու երեք անգամ ջրել, մինչև որ ծլի և փոխադրութեան ժամանակը հասնի։ Սերմնացանութիւնն եթէ լաւ յաջողի, կրնայ մի մետր քառակուսի հողայ վրայ բուսնիլ 500–800 տունկ։ Վաղահաս պտուղ ունենալու համար պէտք է սերմանել յունուարի մէջ տաք հողայ վրայ և ծածքի տակ։

161. Պարարտութիւն. — Կաղամբին տարրաբանական բաղկացութեան մէջ միրգի տարրն է կալի, և անկէ վերջ կու գան հաւասար չափով բորակածին և կիր։ Փորձը ցուցած է որ կաղամբը կը սիրէ առատ աղբ թարմ, իբր 50 տակառաչափ առ մի հարիւրակալ երկիր. և եթէ չկարենանք տալ այդչափ աղբ, կրնանք ըստ մասին լեցնել անոր տեղը տարրաբանական հեղուկ պարարտութեամբ, բոյսերը փոխատնկելու ժամանակ։

Մանաւոր կերպով ծաղկաբեր և ասոնեան կաղամբներն օգուտ կը քաղեն հեղուկ պարարտութիւններէ, որք են բորակատ նատրոնի կամ ծծմբատ աւշակի։ Բայց պէտք չէ տալ պարարտութիւն կաղամբի, երբ սկսի գլուխ կապել, վասն զի այնչափ համեղ չըլլար և շուտով կ'աւրուի։

Գլխանի կաղամբներուն համար լաւ է գործածել վերլուսածնատ կրոյ, որովհետև չատ բորակածինը թոյլ կ'ընէ կաղամբին գլուխը, և տերևներն այնչափ իրարու կիպ չեն ըլլար։

Կրնամք գործածել հետագայ արուեստական պարարտութիւնը, դնելով հաւասար չափով վերլուսածնատ կրոյ և բորակատ նատրոնի 18 %, կամ վերլուսածնատ, ծծմբատ աւշակի և քլոռուկ կալւոյ իրարու հետ խառն հաւասար չափով։ Կը տրուի առ մի հարիւրակալ երկիր 500–700 հգ. գրամ։

162. *Ժամանակ սերմանելոյ.* — *Կաղամբի տեսակներուն համեմատ կը փոփոխի սերմանելոյ ժամանակը։ Գլխանի կաղամբն և Միլանու կաղամբն որք են վաղահաս, կրնան ցանուիլ յունուարի մէջ տաք հողոյ վրայ, և մարտին փոխադրել տունկերը։*

Սովորաբար կաղամբի սերմանացանութիւնը կ'ըլլայ փետրուարի վերջ և մարտի սկիզբ, և ապրիլի մէջ կը փոխադրեն տունկերը։ Կը սերմանեն նաև սեպտեմբերի մէջ, գարնան ուտելու համար։

Կանաչ կամ անգլուխ ըսուած կաղամբն և ասոնեան կաղամբը կը սերմանեն յունիսի մէջ, և օգոստոսի մէջ կը փոխադրեն։

Ծաղկաբեր կաղամբներուն մէջ այն որ աշնանային է, պէտք է սերմանել մայիսի վերջ կամ յունիսի սկիզբ, և երկու ամսէն փոխադրել, և քաղել նոյեմբերի և դեկտեմբերի մէջ։ Իսկ այն որ գարնանային է, սերմանել յունիսի մէջ և փոխադրել օգոստոսի վերջ։

Գանգեղային և չաղգամային կաղամբները սերմանել գարնանային ծաղկաբեր կաղամբին պէս։

Բրուսելի կաղամբը կը սերմանի ապրիլի, և կը քաղուի սեպտեմբերի և հոկտեմբերի մէջ։ Բայց մեծ սերմանացանութիւնը կ'ըլլայ յունիսի սկիզբ, և կը փոխա-

*դրեն տունկերը օգոստոսի մէջ, և քաղումը կը տեւէ ամ-
բողջ ձմեռը։*

163. **Փոխատնկութիւն.** — *Կաղամբներու փոխատնկութիւնը չատ ուշադրութեան կարօտ է։ Այն ժամանակ պէտք է ընել երբ ծլած տունկն իր չորրորդ տերեւը կը պարզէ։ Շատ անգամ օդոյ անհաստատութեան պատճառաւ չկարենալով տաք հողէն փոխադրել տունկերը դուրս տեղ, պէտք է առաժամանակեայ փոխատնկութիւն մի ընել լաւ պատրաստած արեգդէմ և հովէ պատսպարեալ ածուի մը մէջ, տնկելով իրարմէ 8 տասնիւրորդամետր հեռաւորութեամբ դէպ ամէն կողմ, և վրան ծածկել եղեգնեայ փախթով, որպէս զի ձիւնը վրանին չդայ։*

164. **Տունկերը** *սերմնարանէն հանելէն ետքը, պէտք է երկար ժամանակ օդոյ մէջ թողուլ, ուրիշ տեղ փոխադրելէն առաջ. և տնկելու համար գայլիկոնով ծակել հողը, և տունկին արմատը չիտակ մէջը խոթել, և նայիլ որ չծռի արմատն, և ճմլել հողն արմատին չորս կողմ որ պարապ տեղ չմնայ, վասն զի կրնայ բորբոս գոյանալ. ի վախճանի, ջրախառն աղբաջրով թրջել, թէ որ փոխատնկութիւնն անձրևէ ետքը չըլլայ։*

Տնկոց հեռաւորութիւնն ըստ զանազան տեսակաց կ'ըլլայ։ Կանխահասները կրնամք տնկել իրարմէ 40 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, իսկ Բրուսելի կաղամբները 1 մետր հեռաւորութեամբ։

165. **Կարեւոր խնամք.** — *Կաղամբի տունկերը փոխադրելէն ետքը պէտք է ստէպ ջրել, մինչև որ տունկերն աճին և մեծնան։ Մեծնալու ժամանակ երկու անգամ քրքրել հողն, և մի անգամ հող տալ արմատներուն։ Այս վերջին գործն ընելէն առաջ լաւ է տալ աղբաջուր, և եթէ ուզեմք պարարտացնել հողը նատրոնի բորակատով կամ ծծմբատով աւչակի, լաւ է տալ երկրորդ անգամ հողը քրքրելէն առաջ, լուծելով այս աղերէն քիչ չափով ջրոյ մէջ և այնպէս ջրել։*

166. **Ջաղոց.** — *Կաղամբներն ամբողջ տարին կը գործածուին ուտելու, միայն թէ պարտիզպանը գիտնայ*

ըստ եղանակին տնկել յաջորդաբար պատչաճ տեսակն և քաղել։ Հողէն արմատով հանելէն ետքը, պէտք է կտրել արմատը մօտ տակի տերևներուն։ Միլանու կաղամբն և գլխանի կաղամբը սառուցէն առաջ պէտք է քաղել։ Իսկ ասոնցեան և ծաղկաբեր կաղամբները ցուրտ կ'ուզեն որ հասունանան, ուստի և կը քաղուին ձմեռան մէջ, այսպէս նաև Բրուսելի կաղամբը։

Կաղամբը կրնայ պահուիլ այս ինչ ժամանակ նկուղներու մէջ, կամ բացօթեայ կոյտ կոյտ դրած։

167. *Գլխանի կաղամբը կրնայ տալ 60 հազարէն մինչև 150 հազար հազարագրամ առ մի հարիւրակալ երկիր. Միլանու կաղամբը 80 հազարէն մինչև 120 հազար հազարագրամ։*

Կաղամբներուն միջին քաղոց կը համարուի 70էն մինչև 90 հազար հազարագրամ։

Գոնգեղային կաղամբը կու տայ 45էն մինչև 75 հազար հազարագրամ, չաղգամայինը 40էն մինչև 50 հազար հազարագրամ։

Մի հարիւրալիտր սերմն կաղամբի կը կշռէ 62էն 370 հազարագրամ։

168. *Սերմն կաղամբի. — Կաղամբի սերմն առնելու համար, պէտք է ընտիր և զօրաւոր կաղամբներն իր տեղը թողուլ քաղոց ընելու ժամանակ, կամ փոխադրել մասնաւոր տեղ, զգուշանալով որ զանազան տեսակներն իրարու մօտ չգտնուին, որպէս զի խառնածնութիւն չպատահի, որովհետև ծաղիկները դեռ բեղնաւորած չեն։ Այս վախէն ազատ մնալու համար, լաւ կ'ըլլայ զանազան տեսակները այլևայլ ժամանակներու մէջ սերմանել, որպէս զի այլևայլ ժամանակ ծաղկին։*

Սերմը ժողվելու համար պէտք է քաղել միայն ընտիր պատիճները, այս ինքն զանոնք որ կանոնաւոր ամմամբ հասունցած են, և թողուլ ծայրի պատիճները։ Սերմը կը հասունայ յուլիսի վերջ կամ օգոստոսի սկիզբ։

169. *Հիւանդութիւնք եւ որդունք կաղամբի. — Կաղամբներն հազիւ թէ կը բուսանին՝ ենթակայ կ'ըլլան հողային ոջլոյ, և չափաւոր մեծնալէն վերջ՝ կանաչ թրթռուններու, որ կ'ըսուին կաղամբի որդեր, և կը վնասեն կաղամբներու ուտելով իրենց տերևները։*

Հիւանդութեանց մէջ գլխաւորներն են քաղցկեղ (Cancrena, Moria), *որ յառաջ գայ սունկէ մը՝ որ կը գոյացնէ մանր թխագոյն պալարներ ծղօտին և տերևներուն վրայ։*

Պիտակ (Peronospora), *որ նոյնպէս պալարներ կը գոյացնէ տերևներուն և ծաղիկներուն վրայ։*

Աչտոյց (Ernia di cavoli), *որք են զանազան մեծութեամբ ուռոյցներ, որ կ'ելնեն արմատին և կոճղին վրայ, և սովորաբար կը պատահի այն կաղամբներուն որոց հողը չատ պարարտացած է աղբով, և յառաջ գայ սունկէ մը։*

Աչս հիւանդութիւններէ ազատ ըլլալու համար, պէտք է

Ա. Չափաւոր պարարտացնել հողը աղբով, և պակասը լեցնել տարրաբանական պարարտութեամբ։

Բ. Փոխատնկութեան ժամանակ այն տունկերն որ պալարներ ունին՝ նետել։

Գ. Հիւանդոտ տունկերը հանել և այրել քանի որ սերմ չեն տուած։

Դ. Քանի մը տարի նոյն տեղ չտնկել կաղամբ։

ԳԼՈՒԽ Ի

ԿՈՆՁԵՂ ԿԱՄ ԴՈՒՆ. (*տճ.* Ախտիչեգիզ, Թօփալագ. *գղ.* Souchet comestible. *իտ.* Dolcichino. *լտ.* Ciperus edulis).

170. Նկարագիր. — *Կոնձեղ կամ Դուն է բոյս շատակեաց, որոյ գետնասող արմատներն ունին ալերային, մսոտ ելունդներ, ձուաձև կամ կլորաձև, կաղնաչափ մեծութեամբ և չրջապատած գօտիներով (Զև. 56): Ար-մատէն վեր կը բարձրանան սուր և նեղ տերևներ:*

Զև. 56. Կոնձեղ կամ Դուն. — Ելունդ և Բոյս.

Կոնձեղի արմատներուն ելունդները կամ Դունոյ հատիկներն են մսոտ և անոյշ, և կ'ուտուին թէ հում և թէ եփեալ: Այս տունկը առատ է ի Հնդկաստան և յԵգիպտոս, բայց կը բուսնի նաև Եւրոպայի հարաւային կողմերը:

171. **Մշակութիւն.** — *Կոնձեղն ամէն հողի մէջ կը բուսնի, միայն թէ խիստ գէշ չըլլայ. կը սիրէ աւելի կակուղ հող և չափաւորապէս աղբեալ։ Պէտք է բահով ակօսներ բանալ ապրիլի վերջ, իրարմէ 30 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և այս ակօսներուն մէջ խումբ խումբ դնել երեք չորս հատիկ դունոյ քովէ քով, և այս խումբերն իրարմէ 12 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ և 3 հարիւրորդամետր խորութեամբ։ Եւ ծլիլը դիւրացնելու համար դնել այս հատիկները ցանելէն առաջ ջրոյ մէջ, օր մը կամ երկու օր։*

Սերմանելէն ետքը պէտք է ջրել, ոլպէս զի հողը զով մնայ, և բուսնելէն վերջ ջրել միայն սաստիկ չորութեան ժամանակ։ Հարկ է երբեմն քրքրել հողը, և մաքրել մշտապէս խոտերէ։

172. **Քաղուց.** — *Քաղուցը կ'ըլլայ երբ սկսին տերևները դեղիննալ, այս ինքն սեպտեմբերի վերջ։ Պէտք է ընել երբ օդը և գետինը չոր ըլլայ։ Դունոյ հատիկները հողէն հանելէն ետքը դնել արևու մէջ որ չորնան, և կրնան երկար ժամանակ պահուիլ, թէ որ իրարու վրայ չատ դիպուած չմնան։*

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

ԳԵՏՆԻ ՊՏՈՒՂ. (*տճ. Պէյպուռու, խալաղ. գղ.* Terre-noix. *իտ.* Bulbo castano).

173. **Նկարագիր.** — *Գետնի պտուղն, որ արաբական յորջորջմամբ կ'ըսուի նաև Լքսար, բոյս մի է բնիկ Ասիոյ, որ Եւրոպայի մէջ քիչ մշակուած է։ Սերմատներն ունին կլոր ելունդներ ընկուզաչափ, սև կամ գորշ գոյնէն և ճերմակ ներսէն. և կ'ուտուին նաև հում. բայց աւելի աղեկ է խաշածը կամ մոխրոյ տակ եփածը, և շագանակի համ ունի։*

Տունկին բարձրութիւնն է 30–40 հարիւրորդամետր, ցօղունն է խազեալ, բազմաճիւղ, տերևներն համադիր և փետրաձև, ծաղիկները ճերմակ, որոց բաժակն է ամբողջ. սերմերն են համեմային, և ունին հոտ և համ վայրի կանգառի սերմանց: Կը սիրէ այս տունկը կաւեղէն և բարձր հող:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

ԳԵՏՆԻ ԿԱՂԻՆ. (*գղ.* Gland de terre. *իտ.* Ghianda di terra. *լտ.* Latyrus tuberosus).

174. Նկարագիր. — *Գետնի կաղինն է տեսակ մը բանջարեղէն, որոյ արմատներն ունին ուռեցներ կաղնաչափ, ճերմակ և չաքարային մսով, և կ'ուտուին, և ունին համ չագանակի:*

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

ԴԿՈՒՂ ԵԼԸՆԴԱՅԻՆ. (*գղ.* Dolique bulbeux. *իտ.* Dolico bulboso).

175. Նկարագիր. — *Դկուղն ելընդային է տեսակ մը բանջարեղէն, բնիկ Ճենաստանի, Ցապոնիոյ և Փիլիպպեան կղզիներուն, որոյ արմատներն ունին կլոր և շաղգամաձև ելունդներ, որք են ախորժահամ, չաքարային և փափուկ, և կրնան ուտուիլ հում և եփած:*

ՄԱՍՆ ԵՐԲՈՐԴ

ԽԱԽԱՐՏԻՔ ՈՐՈՑ ԿՈՃՂԷՋՆԵՐԸ ԿԱՄ ԾՂՕՏՆԵՐԸ

Կ'ՈՒՏՈՒԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ԽՍՏՈՐ ԿԱՄ ՍԽՏՈՐ. (*տճ.* Պարտուտագ. գղ. Ail. *իտ.* Aglio. *լտ.* Allium sativum).

176. Նկարագիր. — *Խստորն է բնիկ Ասիոյ բարեխառն կողմանց, և հին ժամանակաց հետէ մշակեալ: Եւ է բոյս խոտեղէն կոճղիզաւոր արմատով, բաժանեալ պճեղ պճեղ, որոյ կոճղէզներն են խաւ ի խաւ, ճերմակ կամ կարմիր, պատեալ համագոյն մաշկով, և ունին սաստիկ հոտ և համ: Տերևներն են սովորական խստորին՝ երկայնաձև, տափարակ և սրածայր, և ուրիշ տեսակներուն՝ փողաձև կամ գլանաձև (Ձև 57), ծաղիկներն կարմրագոյն և հովանոցակերպ ի ծայր ծղօտին:*

177. *Խստորին տեսակները շատ են. ոմանք կը գործածուին իբրև խաւարտ ուտելու համար, և ոմանք առ ի զարդ իրենց ծաղկանց համար:*

Ուտելու խստորը կրնամք բաժնել երեք տեսակ իրենց գունոյն համեմատ, որ կ'ըլլայ ճերմակ, վարդագոյն և կարմիր: Ճերմակը սովորական խստորն է, ամենուն ծանօթ: Վարդագոյնն է վաղահաս, և կարմրագոյնն ունի իր ծղօտին վերին ծայրը խումբ մը կոճղիզակներու, որ կրնան գործածուիլ սերմի տեղ: Այս երկու տեսակներն ալ կը գործածուին սովորական խստորի պէս:

Կարմիր տեսակն առատապէս կը մշակուի Լիգուրիոյ մէջ, և անով մեծ առուտուր կ'ընեն Գաղղիոյ հետ։ Եւ այս կարմիր տեսակը մասնաւոր անուամբ կ'ըսուի խրատոր հռոմէական կամ սպանիական։

178. **Մշակութիւն.** — *Խստորը կը սիրէ կակուղ, չոր և աւազուտ հող, բայց պարարտ և խոր փորուած։ Կը բուսնի բարեխառն կլիմայի տակ, և ծովեզրներու մօտ։ Ջսիրեր դալար աղբ, այլ փտեալ աւելորւք, զոր կը սփռեն հողին երեսն երբ սկսի ձլիլ։*

Նկ. 57. Խստոր կամ Սխտոր.

Խստորը պէտք է տնկել բացօթեայ արտերու մէջ քան թէ պարտիզի մէջ։ Պարտիզի մէջ առ առաւելն պէտք է տնկել քանի մը ածու, և կամ հազարի հետ, և կամ իրրև ածուներու եզերք։

Կը բազմանայ խստորը երկու կերպով, այս ինքն սերմով կամ պճեղները տնկելով։ Երկրորդը լաւագոյն է, վասն զի սերմով հաղիւ երկրորդ տարին կըրնամք ունենալ կոճղէզները։

Թէ որ ուզեմք ջրել, պէտք է հողին վրայ չալակներ ընել, և խստորը տնկել չալակին բարձր տեղը, որպէս զի ջուրը ծծելով հանի ակօսներէն։

179. *Պարտէզներու մէջ կը տնկուի Նոյեմբերի և Մարտի, արտերու մէջ՝ Մարտի։ Պէտք է գայլիկոնով ծակ բանալ հողին մէջ 6–8 հարիւրորդամեար խորութեամբ և իւրաքանչիւր ծակին մէջ դնել մի պճեղ կամ կոճղզակ, գլուխը դէպ ի վեր, և ծակերն իրարմէ հեռի 20–25 հարիւրորդամեար դէպ ամէն կողմ։*

Խստորը քիչ խնամք կ'ուզէ բուսնելէն ետքը. մանաւանդ թէ բուսոց մէջ ամենէն քիչ խնամք ուզողներէն մէկն է։ Եթէ հարկը պահանջէ, պէտք է քրքրել հողը թեթև կերպով, և ջրել ի յետին հարկաւորութեան, բայց քիչ։

180. Քաղց. — *Ցունխին սկիզբը պէտք է խստորի տունկին ծղօտը կոտրել մայրանին մօտ, որպէս զի մեծ-նայ կոճղէզն. և նոյն ամսոյն վերջ քաղել, խլելով հողին մէջէն և դնել արեւու մէջ որ չորնայ. և յետոյ տրցակ տրցակ կապելով կախել չոր սենեկի մը առաստաղէն:*

Մի հարիւրակալ գետնոյ վրայ կրնայ բուսնիլ 10,000 խստոր, և 100 խստոր կը կշռէ 3 հազարագրամ:

Կը գործածուի խստորն իբրև համեմ մսի և շատ կե-րակրոց, հում կամ եփեալ: Գեղացիները հացի հետ հում կ'ուտեն խստորը: Բայց աւելի զօրաւոր ստամո-քաց յարմար է քան թէ տկար և ջղոտ անձանց, և մարդոյս բերանը կը հոտեցնէ: Խստորը կը համարուի դեղ փորի ճճիներուն:

ԳԼՈՒԽ Բ

ՍՈԽ. (*տճ. Սողան. գղ.* Oignon. *իտ.* Cipolla). (*լտ.* Allium cepa).

181. Նկարագիր. — *Սոխը խստորին ցեղէն է, և ասով կը տարբերի որ իր կոճղէզը չունի պճեղներ կամ կոճղիզակներ, և է խաւ ի խաւ, վրան ծածկեալ թա-ղանթեայ չոր մաշկերէ, ի գոյն կարմիր, դեղին կամ ճերմակ (Զև 58, 59):*

Ծղօտն է դատարկ, և վարի կողմն իւրաքանչիւր ուռուցիկ: Տերևները կոճղիզէն դէպ ի վեր կը բարձրանան, և են պողաքաև ծղօտին պէս: Ծաղիկներն են մանր, կանաչո-րակ և խմբեալ հովանոցակերպ, և կը բուսնին ծղօտին ծայր:

182. Տեսակք սոխի. — *Կրնամք սոխի տեսակները բաժնել երկու գլխաւոր դաս, Ամառային և Ձմեռային:*

Առաջին դասուն սոխերն ըստ մեծի մասին են ճեր-մակ, և կը ցանուին սեպտեմբերի մէջ, և փետրուարի

կամ մարտի կը փոխատնկին։ Ձմերայինները կը սերմանին յունուարի և կը փոխատնկին մայիսի մէջ. և սովորաբար ձմերային սոխերն արտերու մէջ կը տնկուին. իսկ պարտէզներու մէջ ամառայիններն և մանր սոխերը։ Ձմերայինները սովորաբար դեղին կամ կարմիր կ'ըլլան։

Ձև 58. Սոխ հերմակ.

Դնեմք հոս քանի մը տեսակներն իրենց տեղւոյն ա-նուամբ։

Սոխ հռալնդական. Է կլոր, հերմակ, պինդ և վաղա-

Ձև 59. Սոխ կարմիր.

հաս. կը մշակուի ձմերան համար և կրնայ պահուիլ եր-կար ատեն։

Սոխ Բարխատոյի. Է ճերմակ, վաղահաս, փափուկ և անոյշ։

Սոխ Կաւբրեի. Է մեծ սոխ, իբր 8 հարիւրորդամետր տրամագծով և 4 հարիւրորդամետր թանձրութեամբ. գեղին կեղևանքով, ձմերային և բարեբեր, և չատ համով։

Սոխ Մադերայի. Է սոխ հակայաձև իբր 15 հարիւրորդամետր տրամագծով և 5 հարիւրորդամետր թանձրութեամբ։ Կեղևանքն է կարմիր, միսը վարդագոյն, փափուկ և անոյշ, և է ամարային։ Աչոր մէկ տեսակն ալ կայ նոյնպէս մեծ՝ բայց կլորաձև, որ կրնայ ամարան մէջ ուտուիլ հում, միսը փափուկ և անոյշ (Զև. 60)։

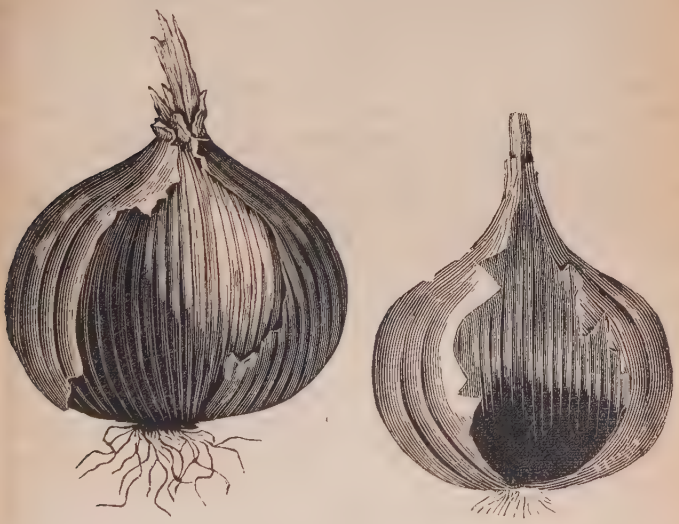

Զև. 60. Սոխ հակայաձև.

Սոխ Բասսանոյի. Որոյ կոճղէզներն կարմիր են, ձևով անկանոն, բայց չատ փափուկ և համով, և կրնան պահուիլ։

Սոխ Եգիպտոսի. Է բոյս չատակեաց, և կ'արձակէ կոճղիզէն 20–30 ծղօտներ, որք են կակուղ և քաղցրահամ, և կ'ուտուին դալար սոխի պէս։ Պէտք է տնկել աշնան, և առաջին տարւոյն մէջ կու տայ մի ծղօտ,

որոյ ծայրը կը բուսնին երկու կարգ կոճղիզակներ՝ որ կը գործածուին տունկը բազմացնելու։ Այս կոճղիզակներն կ'ուզեն լաւ մշակուած և պարարտ երկիր, և կը տնկուին ակօսներու մէջ իրարմէ 45 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ դէպ ամէն կողմ։

Կոճղիզակներն ալ կ'ուտուին, քացախի մէջ դնելով։ Սոխաստան մը կրնայ երկու երեք տարի տևել։

Կը պատահի երբեմն որ կոճղիզակ մը իր կատարեալ աճումն առնելէն ետքը ինքն ալ կ'արձակէ ծղօտ մը՝ ծայրն ուրիշ կոճղիզակներով։

183. Մշակութիւն. — Սոխն ամէն տեղ կը բուսնի բարեխառն գօտւոյ տակ, և կը սիրէ առաւելապէս կաւուտ, զով և աւազուտ երկիր։ Պինդ հողի մէջ կոճղիզները քիչ կը մեծնան։ Ձմիրեր դալար աղբ, ուստի նախընթաց տարին աշնան պէտք է հողը աղբել։ Եւ եթէ գարնան սերմանելոյ ժամանակ հարկ ըլլայ երկիրը պարարտացնել, պէտք է գործածել փտեալ բուսահող։

Տարբրաբանական պարարտութեանց մէջ յարմարագոյն են ծծմբամատ աւշակի և բորակատ նատրոնի, զոր կըրնամք տալ հողը քրքրելու ժամանակ։ Հեղուկ պարարտութիւններ, ինչպէս աղբաջուր կամ մարդկային աղբ, պատչած չեն սոխի, մանաւանդ այն սոխի զոր կ'ուզեմք պահել։

Երկիրը պատրաստելու է աշնան, փորելով խոր իբր 30 հարիւրորդամետր, և գարնան սերմանելէն կամ տունկերը փոխադրելէն տասն կամ տասնևհինգ օր առաջ կրկին փորել բահով, դնելով հողը չալակաձև և երկու կողմ ակօսներ ձևացնելով, որք իրարմէ հեռի պիտի ըլլան 40–50 հարիւրորդամետր։

184. Սոխը կրնամք սերմանել ուղղակի պարտիզին մէջ, և կամ սերմանել նախ սերմնարանի մէջ և յետոյ ծլած տունկերը փոխադրել։ Առաջին կերպով չեմք կըրնար մեծ սոխեր ունենալ։ Լաւ է միշտ սերմնարանի մէջ ցանել, և տունկերը հետ ղհետէ փոխադրել։ Եւ այս փոխադրութիւնը կրնամք ընել յունուարէն մինչև մարտ, ըստ զանազան տեսակաց սոխոյ։

Սերմը ցանելէն ետքը պէտք է վրան ծածկել 2 կամ 3 հարիւրորդամետր թանձրութեամբ բուսահողով, և

ցուրտէն պատսպարելու համար գոցել եղեգնեայ փախաթով։ Տասնևհինգ կամ քսան օրէն եռաքը կը սկսին ծլիլ, և տունկերն երբ 10–12 հարիւրորդամետր բարձրանան, փոխադրել և տնկել պարտիզի մէջ, պատրաստած չալկներուն գլուխը, կարգաւ տողի վրայ, իրարմէ 10–15 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ։

Այն սոխերն որ ամառան և աշնան ժամանակ կ'ուտուին, կը սերմանին նախընթաց տարւոյն օգոստոսի, սեպտեմբերի և հոկտեմբերի մէջ, և կը փոխադրին հոկտեմբերի և նոյեմբերի մէջ։

185. Սոխը տնկելէն եռաքը պէտք է հողը ստէպ քերքերել, միասակար խոտերէ մաքուր պահելու համար։ Այն սոխերն որ մարտի կը փոխադրին, պէտք է ջրել, և մեծնալէն եռաքն առատ չափով։ Երբ սոխերուն տունկը առնու իր կատարեալ աճումը, դեռ տերևները չդեղնացած՝ լաւ է կոտրել սոխերուն ծղօտներն, որպէս զի կոճղէզներն աւելի մեծնան։

186. Քաղդ. — Երբ տունկին տերևները սկսին չորնալ, որ կը պատահի օգոստոսի մէջ, պէտք է սոխերը քաղել պայծառ և չոր օդով, և թողուլ տարածեալ դաշտի վրայ արևու մէջ քանի մը ժամ որ չորնան։ Յետոյ տանել ծածքի տակ կամ ուրիշ կամարակապ տեղ, ուր համարձակ օդ բանի, և դիպել իրարու վրայ, որչափ կարելի է քիչ բարձրութեամբ, և թողուլ հոն 10–15 օր։ Այսչափ միջոցի մէջ բաւականապէս կը չորնան սոխերն, և յայնժամ պէտք է ընտրել մանր սոխերը մեծերէն և վիրաւորեալներէն։ Եւ այն սոխերն որ պիտի պահուին, դնել այն վիճակի մէջ որ չկարենան ծլիլ. և այս կ'ըլլայ, երկար ատեն չորցնելով արևու մէջ, և յետոյ տըրցակ տրցակ կապելով կախել չոր և հովահարեալ տեղ, որ ազատ ըլլայ սառուցէ։ Կրնամք նաև խոհանոցի մէջ կախել։

Որպէս զի սոխերը չծլին, ոմանք խորհուրդ կու տան եռացեալ ջրոյ մէջ դնել, և թողուլ մինչև որ ջուրը պաղի, և յետոյ հանել և տարածել չոր և հովահար տեղ։

Կրնամք ունենալ 10 կամ 15 հազար հազարագրամ սոխ առ մի հարիւրակալ երկիր, և 100 սոխ կրնայ կշռել իբր 15–20 հազարագրամ։

187. Սոխ ի քացախի. — *Սոխը քացախի մէջ պահելու և թթուաչ ուտելու համար, պէտք է ընտրել մանր, ճերմակ և անարատ սոխերը, դնել քացախի մէջ աղով, պղպեղով և ուրիշ համեմներով խառն։ Եւ որպէս զի չապականին, պէտք է*

Ա. Ուշ դնել որ քացախը չատ զօրաւոր ըլլայ, վասն զի սոխի մէջ կը գտնուի ջուր 83 առ 100, որ կը տկարցնէ քացախին ոյժը։ Եւ եթէ քացախը տկար ըլլայ, սոխերը չուտով կ'ապականին, ծածկուելով բորբոսով։

Բ. Գործածել ապակիէ ամաններ, բերաններն լաւ գոցած։ Աղէկ կ'ըլլայ քացախն ամաններուն մէջ դնելէն առաջ եռացնել, մկել, որպէս զի զուտ և պայծառ ըլլայ։

188. Հաւաքումն սերմին. — *Սոխին սերմը առնելու համար, պէտք է ընտրել լաւ և բարեձև կոճղեզներ, սեպհական իւրաքանչիւր տեսակին։ Եւ տնկել փետրուարի կամ մարտի մէջ պատրաստած հողոյ վրայ, իրարմէ 25 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, մէկ գծի վրայ, այնպէս որ սոխին մայրանը հողէն դուրս մնայ։ Եւ երբ սկսին ծաղկաբեր ծղօտները բարձրանալ, քովերնին խեչակներ դնել, որպէս զի հովէ չկոտրին։*

Սոխին բոյսը ծաղկելէն ետքը կու տայ եռանկիւնի պատեաններ, որոց մէջի հատիկներն երբ սկսին սևնալ, պէտք է քաղել. չատ չորնալով կրնան հատիկները գետին թափիլ։

Սերմը պատչաճ հասունութիւնը ստանալուն պէս, պէտք է ծղօտները կտրել սերմով մէկտեղ, բերել չոր տեղ մը որ կատարեալ չորնան, և յետոյ ծեծելով, և եղած սերմը ժողվելով և մաքրելով՝ պահել, և ժամանակին սերմանել։

189. Սոխի վնասակար ճճիներ. — *Բաց ի այն մի-ջատներէն որոց վրայ խօսեցանք (73–81), որք կրնան վնասակար ըլլալ սոխի, կայ երկթև փոքրիկ ճանճ մը՝ որ կրնայ չատ վնաս հասցնել սոխի և սխտորի. և է մոխրագոյն, և կը ձգէ իր ձուերը սոխին տերևներուն վրայ, և թրթուրներն հազիւ թէ կը ծնանին, կ'իջնեն վար և կը մտնեն կոճղիկին կամ սոխին մէջ, և կը փըճացնեն չուտով։ Այն սոխերն որ այս թրթուրէն վիրաւորուած են, գարշելի հոտ մը կ'արձակեն փտութեան։*

ԳԼՈՒԽ Գ

ՍՈԽ ԱՍԿԱԼՈՆԻԿ. (*տճ.* Արիաձրգ սոդան. *գղ.* Échalotte. *իտ.* Scalogno).

190. Նկարագիր. — *Այս սոխը սովորական սոխէն անով կը տարբերի որ իր ծղօտին տակ կը բուսնին այլ և այլ մանր սոխեր, պարփակեալ միևնոյն մաշկով, ինչպէս է խստորը։ Տերևներն են փողաձև, երկայն բարակ, ծաղիկներն ծիրանեգոյն մանր և խիտ առ խիտ, հովանոցակերպ։*

Այս սոխն ըստ Պլինիոսի Հրէաստանի Ասկաղոն քաղքին շրջակայներէն եկած ըլլալուն պատճառաւ, Սոխ ասկաղոնիկ կոչուած է, որ և կ'ըսուի պարզաբար Ասկաղոն. բայց կը բուսնի հիմայ ամէն կողմ։

Չև 61. Սոխ ասկաղոնիկ.

Սովորական ասկաղոնէն զատ կայ Ասկաղոն Ջերսեի (Jersey) (Չև 61), *որ Եւրոպայի հիւսիսային կողմ շատ տարածուած է, և է ընտիր տեսակ մը, լրթագոյն տերևներով և վաղահաս. թէպէտ դժուարաբեր կը պահուի, բայց հիւսիսային կողմանց համար օգտակար բերք մի է. որովհետև գարնան սերմանելով կը բերէ քիչ ժամանակի մէջ մեծամեծ սոխեր։*

191. Մշակութիւն. — *Կը սիրէ թեթև հող և պատշտպարեալ տեղ, և ինչ խնամք որ պէտք է խաղողի համար, նոյնը ընելու է նաև ասոր։ Տնկելու կոճղիզակները կամ պճեղները պիտի ըլլան ողջ և անարատ, և պիտի տնկուին աշնան, կամ գարնան փետրուարի վերջ, տողի վրայ, իրարմէ 10 հր.մ հեռաւորութեամբ և 5 հր.մ խորութեամբ, և տողերը 15 հր.մ հեռաւորութեամբ։*

Քաղցը կ'ըլլուի երբ տերևները սկսին դեղնիլ, այս ինքն յուլիսի կամ օգոստոսի մէջ, և հողէն հանելէն ետքը դնել արևու մէջ որ սոխերը լաւ մը չորնան։ Եւ յետոյ դնել չոր տեղ և պահել, և ձմեռն զգուշանալ ցուրտէն։

Կը գործածուի ասկաղոնիկ սոխը հասարակ սոխի տեղ, մանաւանդ համեմներու համար, հում կամ եփեալ, ոբովհետև աւելի կծուահամ է։

ԳԼՈՒԽ Դ

ՍՈԽ ԴԱՂԱՐ. (*տճ.* *թազե սոդաւ.* *գղ.* Ciboule, Ciboulette. *իտ.* Cipolletta, Cipollina).

192. **Նկարագիր.** — *Դալար սոխը կը նմանի հասած սոխի. բայց փոխանակ կոճղէզը մեծ և կլորաձև ըլլալու, ծղօտին վայրի կողմ փոքրիկ ուռոյց մը կ'ունենայ երկայնաձև, կարմրագոյն կամ ճերմակ, որ կ'ուտուի իր դալար ծղօտով և տերևներով, և անով կը համեմեն աղցանը* (Զև 62): *Կ'ուտուի նաև կերակրոյ հետ սովորական սոխի պէս:*

Զև 62. *Սոխ դալար.* — *Առանձին տունկ.* – *Խմբովին ծաղկաբեր տունկեր.*

193. **Մշակութիւն.** — *Կը բազմանայ արմատները յաժնելով ի գարնան, կամ լաւ ևս սերմով, զոր պէտք է սերմանել ձմերան վերջ, կակուղ և պարարտ հողոյ վրայ, և մեծնալէն ետքը երբեմն երբեմն քրքրել հողը և ջրել: Սերմանելէն երկու և կէս ամիս ետքը կրնամք քաղել և ուտել դալար:*

ԳԼՈՒԽ Ե

ՊՐԱՍ ԿԱՄ ՔՈՒՐԱԹ. (*ֆր.* Poireau. *իտ.* Porro. *լտ.* Allium porrum).

194. Նկարագիր. — *Է խաւարտ մը խստորի ցեղէ, երկտարեւոր, որ ինքնին կը բուսնի Ասիոյ մէջ: Կոճղէզն է ճերմակ, երկայնաձև և քիչ ուռուցիկ, տերևներն տափարակ և լրթագոյն, ծաղիկներն ճերմակ, հովանոցակերպ. որք կու տան պատճի մէջ սև տափարակ հատեր: Ծաղկելէն վերջ կոճղէզը կը մեծնայ և պճեղ պճեղ կը բաժնուի, հասարակ խստորի պէս: Ուտելի մասն է դալար կոճղէզն, որ կազմի տերևներուն տակի ծայրով. զոր կ'եփեն և կ'ըլլայ առողջարար կերակուր, և անով կը համեմեն նաև ապուրը: Գեղացիները կ'ուտեն հում խստորի տեղ:*

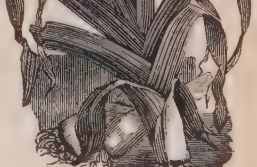

Ձև 63. Պրաս կամ Քուռաթ Ռուսաց.

195. Պրասի տեսակները շատ են. ասոնց մէջ Գաղղիոյ Ռուան քաղքին պրասը շատ համբաւաւոր է իր մեծութեամբ (Ձև 63), ուրոյ կոճղէզը կարճ է և հաստ, բազմաթիւ հակեալ տերևներով, որք են մութ լրթագոյն: *Այս տեսակը դիմացկուն է, և ըստ բաւականին անոյշ:*

196. Մշակութիւն. — *Պրասը գրեթէ նոյն խնամքը կ'ուզէ ինչ որ խստոր և սոխ, և նոյն կլիմայի մէջ կը բուսնի: Միայն թէ երկիրը շատ աւելի պարարտ պիտի ըլլայ, և շատոնց պատրաստած, և հողը գայլախառզային և կաւեղէն:*

Երկիրը պէտք է աշնան փորել բահով և աղբով պարարտացնել, և թողուլ գուշտերը որ մանրին ձմերան սառուցին: Փետրուարի մէջ նորէն մշակել և նորէն աղբել, բայց աղբը պիտի ըլլայ լաւ փտեալ. կրնամք գործածել նաև բուսահող:

197. **Սերմանացանումն.** — Սերմը կը ցանուի երկու այլևայլ ժամանակ։ Կը ցանուի փետրուարի կամ մարտի մէջ, ամառան ուտելու համար, և կը ցանուի յունիսի կամ յուլիսի մէջ, ձմեռն ուտելու համար։ Փետրուարի մէջ ցանելու համար բաւական է 15 գրամ սերմ առ մի կալ, և յունիսի և յուլիսի մէջ սերմանելու համար 10 գրամ։ Կը ծլին 6 օրէն ետքը, և սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 2–3 տարի։

198. **Փոխանակութիւն.** — Սերմը սերմնարանին մէջ բաւական մեծնալէն ետքը, այս ինքն երբ արձակէ իր վեցերորդ տերեւը, պէտք է փոխադրել ի պարտէզ ամպամած օր մը, տնկելով պատրաստած ածուներու վրայ, 8–12 հր.մ խորութեամբ ըստ տեսակի պրասին։ Այս բանիս համար լաւ է ակօս մը բանալ, և այն ակօսին մէջ տնկել նորաբոյս պրասներն իրարմէ 15 հր.մ հեռաւորութեամբ, և ակօսները 20 հր.մ հեռաւորութեամբ, և յետոյ ծածկել բուսահողով կամ փոսերու մէջէն հանած հողով։ Բայց տնկելէն առաջ պէտք է տերևներուն և արմատներուն ծայրերը կարել։

Փետրուարի կամ մարտի ցանած սերման տունկերը պէտք է փոխադրել յունիսի կիսոյն, և ձմեռան ուտելու պրասը փոխադրել սեպտեմբերի մէջ։ Օդը չոր եղած ժամանակ ջրել, և քրքրել հողը քանի մը անգամ, ճնճաղակար խոտերէ մաքուր պահելու համար։ Եւ երբ տեսնեմք որ պրասը շատ կը բարձրանայ, լաւ է տերևները ծայրատել։

199. **Քաղող.** — Գարնան ցանածները քաղել սեպտեմբերի մէջ. բայց քաղող ընելէն քանի օր առաջ պէտք է արմատներուն հող տալ, որպէս զի կոճղէզները ճերմկնան։ Իսկ ուշ ցանածները պատսպարել ցրտէն, որպէս զի կարող ըլլամք ուտել ձմեռան մէջ։ Եւ այս բանիս համար պէտք է նոյեմբերի մէջ չոր օդով հանել տունկերը հողէն, և զետեղել փոսի մը մէջ իրարու մօտ, ծածկել վրան հողով և յետոյ յարդով և տերևով։ Այսպէս կը պահուին նաև այն պրասներն որ են սերման համար։

Մի կալ երկրէն կրնամք ունենալ 2 կենդինար պրաս,

որք կը բովանդակեն 1400 կատարեալ կոճղէզներ և 300 թերի կոճղէզներ։

200. Հաւաքումն սերմանց. — *Այն պրասներն որ սերման պիտի ծառայեն, պիտի ըլլան ընտիր, գեղեցիկ և լաւ պահուած, և տնկուին մարտի կամ ապրիլի մէջ մասնաւոր ածուներու վրայ։ Եւ երբ ցօղունը մեծնայ և մօտ է ծաղկելու, դնել իւրաքանչիւր տունկին քով խեչակ, և անոր վրայ կապել զգուշութեամբ։ Եւ երբ պատիճները սկսին բացուիլ և սերմերը սևնան, կտրել ծաղիկները կոթով և տրցակ տրցակ կապելով դնել արևու մէջ որ չորնան, և յետոյ ծեծել և ժողվել սերմը։ Այն սերմն որ առաջ կը հասուննայ, լաւագոյն է։*

ԳԼՈՒԽ Զ

ՍԱՄԻԹ. (*տճ. Ֆենկեռ. գղ.* Fenouil. *իտ.* Finocchio).

201. Նկարագիր. — *Այս խաւարտն ինքնին կը բուսնի Իտալիոյ հարաւային կողմ և Միջերկրական ծովուն եզերքն, և է բոյս երկտարեւոր կամ չատակեաց, իլաձև արմատով և հովանոցակերպ դեղին ծաղիկներով։ Կը բաժնուի երկու տեսակ, առաջինը կ'ըսուի Սամիթ կծուռ կամ վայրենի, և երկրորդը Սամիթ անոյշ։ Առաջնոյն սերմը մանր է և ձուաձև և դառնահամ։ Բայց կան պարտէզներ ուր այս տեսակը կը մշակեն սերման համար (Զև 64)։ Անոյշ սամիթն, որ և կ'ըսուի Հռոմի կամ Ֆլորենտեան սամիթ, է կարճ բնով մեծամեծ տերևներով, որոյ արմատն է ձուաձև, սերմը մեծկակ և տափարակ, ծաղիկներն կանաչորակ և հովանոցակերպ։*

Սամիթը թէպէտ ամէն տեղ կը բուսնի, բայց իտալական սամիթը չատ անոյշ և ախորժահամ ըլլալուն, կ'ուտուի ոչ միայն կերակրոյ հետ իբրև խաւարտ, այլ նաև հում իբրև պտուղ, հանելով վրայի հաստ տերևները և ուտելով միջուկը կամ կուրծքը։

202. **Մշակութիւն.** — *Սամիթ կը սիրէ կակուղ, պարարտ և արեգդէմ երկիր։ Ծովեզերեայ և հարաւային կողմանց սամիթն անոյշ և փափուկ կ'ըլլայ։ Եւ որպէս զի ամբողջ տարին չարունակ կարենանք ունենալ սամիթ, պէտք է սերմանել դեկտեմբերէն մինչև օգոստոս։ Պատրաստել ածուներն աղէկ դրից մէջ, խոր փորուած և հին աղբով պարարտացած։ Եւ ցանել սերմը ուղիղ գծէ*

Ձև 64. Սամիթ. — Ճիւղ ծաղկաբեր. – Մասն քնի արմատով.

վրայ, գիծերն իրարմէ 30 հարիւրորդամետր հեռի. և ցրան հողով ծածկելէն վերջ, լաւ մը ջրել գետինը որպէս զի չուտով ծլին։

Եւ երբ մանր տունկերը բարձրանան մինչև 4 հարիւրորդամետր, անօսրացնել եթէ իրարու շատ մօտ ըլլան, և թողուլ իրարու մէջ 15 հարիւրորդամետր հեռաւորութիւն։

Եւ քանի որ մեծնան, ստէպ լրել և քրքրել հողը, և եթէ բաւական պարարտ չըլլայ երկիրը, կրնամք հողը քրքրելու ժամանակ տալ արմատներուն հաւու և աղաւնոյ աղբ։ Եւ այսպէս մինչև օգոստոս բաւական կը մեծնան տունկերն, և կրնամք ճերմկցնելու գործողութիւնը ընել, ինչպէս ըսինք կարոսի համար (151), թաղելով հողի տակ։

Կանխահաս սամիթ ունենալու համար, պէտք է տնկել օգոստոսի մէջ, և փոխադրել հոկտեմբերի մէջ, պատըսպարելով ձմերան սառուցէն յարդէ փախթներով, և ձիւնը փարատելէն վերջ հոգալ վերն ըսածնուս պէս։

203· Հաւաքումն սերմանց· — *Լաւ սերմ ունենալու համար ընտրելու է այն տունկերն որ այնչափ հակամէտ չեն բարձրանալու։ Թողուլ ազատաբար որ ծաղկին, և ժողվել այն ծաղկանց սերմերն որ կեդրոնին մօտ են և աւելի ուռճացած, և կատարեալ հասունցած։*

Սամիթի սերմը կը գործածուի բժշկականութեան մէջ իբրև փքահան և բացողական։ Կը գործածուի խմորեղինոց և ըմպելեաց, և հացը համեմելու, և կը հանեն իրմէ իւղ մը անուշահոտ։

204· Սամիթ արեւելեան· — *Կայ սամիթի ուրիշ տեսակ մը, (որուն այլազգերէն կ'ըսեն Տարաղ օթու, թէրէ օթու, գղ· Aneth. իտ· Aneto), և է բոյս տարեւոր, անուշահոտ և համեմիչ, բնիկ Արեւելքի, որ կը բարձրանայ 60 հարիւրորդամետրէ մինչև 1մ,50 մետր· տերեւներն են նուրբ, ծաղիկներն ծայրաբոյս, հովանոցակերպ և դեղին, պտուղներն ոսպնաձև և մէջի հատը քիչ մը կորնթարդ և սև։*

Սերմը հասուննալէն ետքը կը ժողվեն և ըստ ժամանակին կը սերմանեն կակուղ և արեգդէմ երկրի վրայ, և բուսնելէն ետքը կարօտ չէ խնամքի։ Բոյսին զանազան մասերը կը գործածուին իբրև համեմ, կերակրոց համ տալու և դիւրամարս ընելու համար։

Կը ժողվեն ծաղիկները ամարան սկիզբը, և տերեւները՝ ծաղկելէն առաջ, և կը չորցնեն ու կը պահեն դեղօրէից համար։ Զօրնալով քիչ կը պակսի իրենց հոտը։ Կը ժողվեն իրեն սերմը աշնան, որ կը գործածուի քացախի

մէջ դրուած մանր վարունգները համեմելու համար, և է գրգռիչ, նոյնպէս և միսը համեմելու։ Կը գործածուի նաև առ շաքարագործս անիսոնի տեղ։

Կ'ելնէ իրմէ իւղ մը թորեցնելով, որ կը պահէ տընկոյն հոտը, և երբեմն շատ յարգի էր, մանաւանդ ըմբիշներու համար, որք կը համարէին թէ կը կակղցնէ և կը զօրացնէ իրենց անդամները չփելով նոյն իւղով։ Կը հանեն իրմէ նաև ջուր թորեալ, որ օգտակար է խոստուկի և ստամոքի տկարութեան։

Սամթի ծաղիկներն, տերևներն և սերմերն կը գործածուին խիւս ընելու և մարմնոյն ցաւած մասին վրայ դնելու համար։

Այս երկրորդ սամիթը վերնոյն հետ չշփոթելու համար կրնամք կոչել Սամիթ արևելեան, թէպէտ առ նախնիս մեր պարզ Սամիթ կոչի, կամ ըստ Որմիայ գաւառաբարբառի կոչել Տօրահ, այլազգի անունէն առած։

ԳԼՈՒԽ Է

ԿԱՆԳԱՌ ՎԱՅՐԻ. (տճ. Եապան հնկիւար. գղ. Cardon. իտ. Cardone, Cardo).

205. Նկարագիրը. — *Վայրի կանգառն ի բնէ չատ կեաց բոյս մի է, բայց պարտէզներու մէջ մշակուածը կը համարուի տարեւոր. և կը մշակեն իրեն տերևներուն կուրծքը ուտելու համար յետ ճերմկցնելու։ Տերևներուն երկայնութիւնը կը հասնի մի և մինչև միևկէս մետր բարձրութեան. վերին երեսն է ճերմակագոյն կանաչ, և տակի կողմը պատած է բրդեայ մազով, և տերևներուն ծայրը փշով, և յոմանս կը գտնուի մանր փուշեր նաև տերևներուն եզերքն ամբողջ։*

Կանգառ վայրի.

Տերևներուն կեդրոնէն կը բարձրանայ երկրորդ տարին գօրաւոր ծղօտ մը, քիչ ճիւղերով, որոց իւրաքանչիւրին ծայր կը բուսնին գլխաձև ծաղիկներ կապտագոյն, որոց ծաղկապատ տերևներն ուրնին սայրասուր փուշեր խոցոտիչ։ Եւ ծաղիկներն կու տան իրենց սերմերը, որոց բեղնաւորիչ կարողութիւնը կը տևէ մինչև հինգ տարի։

206. *Վայրի կանգառներուն տերևակները չատ են, ինչպէս Սպանիոյ, Իտալիոյ և Գաղղիոյ Տուր գաւառին մէջ (Նկ. 65)։ Վերջինը թէպէտ միւսներէն փոքր է և աւելի փշոտ, բայց տերևներուն կուրծքը լեցուն, մսոտ և ընտիր է։*

207. *Մշակութիւն. — Մարտի կամ ապրիլի մէջ պէտք է երկիրը պատրաստել, խոր փորելով և հողը մանրելով, և յետոյ տողի վրայ բանալ ծակեր 10 հատ բիւրորդամետր խորութեամբ և 1 մետր հեռաւորութեամբ*

դէպ ամէն կողմ, և այս տողերուն մէջ տեղ կրնամք տնկել սոխ, խստոր, ստեպղին և այլն, և ծակերը լեցնել փտեալ բուսահողով կամ աւելուքով, և դնել իւրաքանչիւր ծակին մէջ 3 կամ 4 սերմն վայրի կանգառի, իրարմէ 4–5 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և ծածկել վրան բարակ հողով 2 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ։

Սերմը պիտի ըլլայ մթնագոյն. թէ որ գորշագոյն ըլլայ, պէտք է նետել, որովհետև կորուսած է իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը կամ անպիտան է։ Բաւական կը համարուի 5 գրամ սերմն առ մի կալ, ուսկից կրնամք ունենալ 100 տունկ։

208. Սերմը չորս հինգ շաբաթէն ետքը կը սկսի ծլիլ, և յայնժամ պէտք է քրքրել հողը ամէն զգուշութեամբ, որպէս զի չվնասուին նորատունկ բոյսերը որ շատ տկար են։ Հողն առաջին անգամ քրքրելէն 12 օր ետքը, պէտք է խլել հանել այն տունկերն որ տկար են և թողուլ զօրաւորները։ Եւ այս հանած տունկերը նետել, որովհետև եթէ ուրիշ տեղ տնկեմք, սովոր են նոյն տարւոյն մէջ ծաղկելու։

Ամէն ութ օր պէտք է քրքրել հողը, և ջրել ատեպ երբ հողը չորնայ, այս տունկերը կարօտ են ջրոյ, ապա թէ ոչ չուտով կը ծաղկին, և այսպիսի խնամքով չուտով կ'աճին վայրի կանկարները։

209. Ամարան վերջ, այս ինքն օգոստոսի և սեպտեմբերի մէջ, երբ կատարեալ կը համարուի տերևներուն աճումը, պէտք է ճերմկցնել, կապելով զգուշութեամբ տերևները յարդով կամ խոտով, այնպէս որ չվնասուին, վասն զի վնասուած տերևներն կը փտին։ Լաւ է երեք տեղէն կապել, վարէն, մէջ տեղէն և վերէն, և յետոյ բովանդակ տունկը յարդով պատել, թողուլով միայն գագաթ տերևներուն ծայրերը։ Այսպէս 20 կամ 25 օր վերջէն ետքը տերևները կը ճերմկին բոլորովին, և կրնամք քաղել։ Բայց այս կ'ըսեմք՝ որ քաղելէն ետքը չուտով պէտք է ուտել, ապա թէ ոչ կը փտին։

Այս ճերմկցնելու գործողութիւնը կրնամք չարունակել մինչև դեկտեմբեր։ Եւ ցուրտը սկսելու ժամանակ առնելի ևս խնամք կ'ուզէ, կապած տունկերը մինչև տերևներուն ծայր հողով ծածկելով։ Եւ որպէս զի ծայրէն

ջուր ներս չմտնէ, կ՚անցնեն վրան չրջուն թաղար մը։ Կրնամք նաև ճերմկցնել, ինչպէս ըսինք կարոսի համար (151), միայն թէ փոխադրելու է տունկերը ուրիչ տեղ, արմատին չորս կողմ եղած հողով մէկտեղ։ Յուրտ եղա֊նակի մէջ ճերմկնալու համար 40 օր պէտք է։

210. Հաւաքումն սերմանց. — *Վայրի կանկարին սերմը առնելու համար պէտք է ընտրել լաւագոյն տուն֊կերն, և ցրտէն պահպանելու համար ծածկել հողով, կամ փոխադրել մասնաւոր պատրաստած ածուներու մէջ, ինչպէս կ՚ըլլուի հասարակ կանկարի համար։ Կը ծաղ֊կին յաջորդ տարւոյն ամարան մէջ, և պէտք է զգու֊շանալ որ թռչունները չուտեն սերմը, վասն զի շատ փափաքող են։*

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԾՆԵԲԵԿ. (*տճ.* Գուշ գօնմազ. *գղ.* Asperge. *իտ.* Sparago).

211. Նկարագիր. — Է *բոյս չատակեաց երկայնաճև բարակ տերևներով, և գանգակաձև դեղին ծաղկով* (Ձև 66), *որուն կը յաջորդէ իր պտուղն, որ է կարմիր և*

Ձև 66. Ծնեբեկի հիւղ ծաղկաբեր. Ձև 66′. Ծնեբեկի հիւղ սերմնաբեր.

կլոր պարկուճ մը եռաբաշխ, որոյ մէջ կը գտնուին քանի մը հատիկ սև, որք են տնկոյն սերմերը (Ձև 66′): Ա-

մատէն վեր կը բարձրանան այլևայլ ծղօտներ մսոտ և փափուկ, որք և կ'ուտուին խաշելով, և են համեղաճաշակ քանի որ մատաղ են (Զև 67)։ Այս ծղօտներն կամ *Բողբոջներն*, որ կ'ըսուին նաև *խաւարծի* (գղ. Turion. իտ. Pollone), կը բարձրանան գարնան չիտակ դէպի վեր, զորս հողին տակէն դանակով պէտք է կտրել։ Ցետոյ կը սկսին կարծրանալ, հիւղեր արձակել և կը բարձրանան մինչև մի մետր։

Զև 67. Ծնեբեկի խաւարծի.

Արմատներն կը տևեն երեք տարի. բայց ամէն տարի նոր արմատներ կ'արձակեն հողը բարձրացնելով, և այսպէս երեք կարգ արմատներ կ'ունենան վրայէ վրայ, և երեք տարիէն ետքը կը սկսին մատաղ բողբոջներ արձակել, որք որչափ մեծ, հաստ, փափուկ և համեղ ըլլան, այնչափ աւելի յարգի են։

212. Տեսակք ծնեբեկի. — Իտալական տեսակն, որ կ'ըսուի հասարակ ծնեբեկ, իր բողբոջն է կանաչագոյն, ոչ այնչափ մեծ և հաստ, բայց համով։ Իտալականին մէջ Բասսանոյինը յարգի է, որոյ բողբոջը կարճ և հաստ կ'ըլլայ, անոյշ և համեղ, ճերմակ գունով կամ բացագոյն կանաչ։

Մեծ և հաստ բողբոջ տուող ծնեբեկներն Հոլանդական կ'ըսուին, բայց սովորաբար քիչ մը լեղի կ'ըլլան։ Այս տեսակին մէջ համբաւաւոր են Գաղղիոյ Արժանտէօյլի ծնեբեկները, վաղահաս և յամրահաս, որոց բողբոջներն են մեծ և հաստ, ծայրը մանուշակագոյն, վարի մասը կանաչ։ Կան նաև ճերմակ տեսակներ։

213. Մշակութիւն. — Ծնեբեկները բարեխառն գօտւոյն ամէն կողմ կրնան բուսնիլ, բայց կանխահաս ուռնենալու համար, պէտք է ընտրել արեգակեմ և տաք դիրք։ Այն կողմերն որ ենթակայ են եղեման, անյարմար են։

Շատերը կարծեն թէ ծնեբեկն աւազուտ երկիր կը սիրէ, բայց վրիպակ է այդ կարծիքն, երբ քննեմք բողբոջին տարրաբանական բաղադրութիւնը։ Ծնեբեկը կը սիրէ աւելի կրային հող, բայց ոչ չափազանց կրային. կ'ատէ պինդ և կաւային հողը որ թթացութիւն կը պահէ։

Թէ որ մէկն ուզէ իր պարտիզին մէջ կազմել ծնեբեկի ածու մը, պէտք է իր հողն արգասաւորել, այս ինքն, թէ որ պինդ է խառնել աւազով, թէ որ աւազուտ՝ խառնել կրային հողով։

214. Պէտք է գիտնալ որ ծնեբեկաստան մը կազմելու ժամանակ ինչ պարարտութիւն որ պէտք է տալ, նոյնը չեմք կրնար տալ պահպանութեան համար։

Ի սկզբան կը տրուի ձիոյ, ոչխարի և եղի աղբ, լաւ մը իրարու հետ խառնած։ Կամ հետագայ տարրաբանական պարարտութիւնը աղբի հետ խառնած, առնուով վերոյիշեալ աղբէն՝ որ լաւ փտած ըլլայ՝ 1 մետր խորադարդ և անոր հետ խառնել վերըսւածնատ կրոյ 6 հատգրամ, քլորուկ կալւոյ 3 հազարագրամ, ծծմբատ կալւոյ 1 հզգր, ծծմբատ աւշակի 4 հզգր, գաճ 3 հզգր։ Այս խառնուրդը բաւական է մի կալ տարածութեան, և պատրաստելու է գործածելէն քանի մը օր առաջ։

Իսկ ծնեբեկի պահպանութեան համար պէտք է գործ-

ածել հետագայ տարրաբանական պարարտութիւնը, զոր ցանելու է գարնան հողին երեսը քանի որ բողբոջները դուրս եկած չեն։

Բորակատ կալիում	200 հգր.
Ծծմբատ աւշակի	100 »
Վերլուսածնատ կրոյ	300 »
Գաճ	400 »

Այս խառնուրդը բաւական է մի հարիւրակալ երկրի, որ և կրնայ փոփոխիլ հողին կազմութեան համեմատ։

215. Բազմացումն ծներեկի. — *Ծներեկը կրնամք բազմացնել սերմով կամ տակնուռուով։*

Աղէկ սերմ ունենալու համար պէտք է ընտրել այն արմատներն, որ լաւ յայողած են առաջին երկու երեք տարիներուն մէջ, իրենց բարեբերութեամբ և լաւ տեսակով։ Այս արմատները կը տնկուին առանձին տեղ, երկիրը լաւ պարարտացուցած, և կը կտրուին բողբոջներն երկու երեք տարի, քանի որ դեռ թարմ են։ Եւ որպէս զի էգ արմատներն կարենան բեղնաւորիլ, անոնց մէջ պէտք է տնկել արու ծաղկանց արմատներ։

Սերմը պէտք է ժողվել այն տունկերէն որ գէթ չորս հինգ տարեկան ըլլան, և այն տարին որ սերմը պիտի ժողվենք, պէտք է կտրել իգական տնկոց ճիւղերուն ծայրերը, և սերմանց այն պարկուճները որ մանր են և դուրս ցցուած։ Մնացած պարկուճներն երբ հասունանան, պէտք է ժողվել, ճմլել ջրալից ամանի մէջ՝ սերմերէն բաժնելու համար, և ծծուն թղթով չորցնել սերմերը չոր և հովահար տեղ։ Այս սերմը կրնամք ցանել յաջորդ տարին գարնան, թէպէտ և կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը երեք չորս տարի։

216. Իսկ թէ որ ուզեմք բազմացնել տակնուռներով, որք են հողին տակ երկնցած ճիւղերն և ունին տակռիճներ, *պէտք է ընտրել այն տակնուռներն որ զօրաւոր են և լայն, և քիչ բայց կորովի աչքեր ունին, և տակռիճներն որ չեն խիտ բայց հատ, հարկ չէ որ շատ երկայն ըլլան։*

217. Սերմնարան եւ Տնկարան Ծնեբեկի. — *Սերմնարան մը կազմելու համար պէտք է պատրաստել երկիրն ինչպէս որ ըսինք վերը, և փետրուարի կամ մարտի մէջ բաժնել ածու ածու միևնոյն մետր լայնութեամբ, բանալ ակօսներ իրարու զուգահեռական 5 հարիւրորդամետր խորութեամբ և 15 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ: Այս ակօսներուն մէջ դնել սերմերը իրարմէ 3 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և հողով ծածկել և վրան տարածել բուսահող 2 հարիւրորդամետր թանձրութեամբ: Սերմը կրնամք ցանել նաև յունիսի վերջ, քանամսեայ տակնուռ ունենալու համար, բայց պէտք է յայնժամ միշտ ոռոգել մինչև որ ծլին: Ծլելու համար հարկ է գրեթէ ամիս մը ժամանակ, և երբ բոյսերը բարձրանան իբր 8 հարիւրորդամետր, պէտք է անօսրացնել, հանելով մէջերնէն տկարները: Ամէն մը եռքը քրքրել հողը և նորէն անօսրացնել, այնպէս որ տունկերն իրարմէ 15 հարիւրորդամետր հեռաւորութիւն ունենան, փրցնելով միանգամայն իրենց արմատէն ելած մոլերն և տակնուռները:*

Ձմեռը գալէն առաջ կտրել ցօղունները 5 հարիւրորդամետր հողէն դուրս, փոցխել հողին երեսը և այսպէս թողուլ անկարանը մինչև յաջորդ գարուն, և յայնժամ կրնամք տակնուռները գործածել ծնեբեկաստանի համար:

218. Ծնեբեկաստան. — *Ծնեբեկաստան մը կազմելու համար պէտք է նախ հողը խոր փորել, գէթ 60 հարիւրորդամետր, հանելով մէջի ամէն խիճերը, քարերը, խոտերը և արմատները. և հողը կանուխ պատրաստել ձմերան մէջ: Բանալ փոսեր հիւսիսէն դէպ ի հարաւ, լայն 50 հարիւրորդամետր և խոր 25, և հեռի իրարմէ 70 հարիւրորդամետր: Փորած հողը դնել չալակաձև, ազատ ձեացած տեղւոյն վրայ: Փոսին յատակը դնել վերոյիշեալ աղբէն (214) խումբ խումբ իրարմէ 80 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ. և իւրաքանչիւր խումբին վրայ ընել ձեռքով փոքրիկ ծակ մը քանի մը հարիւրորդամետր խորութեամբ և 10–15 հարիւրորդամետր լայնութեամբ, և այս ծակերուն մէջ մարտի ամսոյն տեղաւորել մի մի տակնուռ ծնեբեկի, և ծածկել վրան բարակ հողով իբր 5 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ և*

ոչ աւելի։ Թէ որ աւելի խոր դրուին, չ'յաջողիր ծնեբեկաստանը, վասն զի տակնուռերն օդոյ ազդեցութեան ենթակայ չըլլալով՝ կը տկարանան և աղէկ չեն մեծնար։ Լաւ կ'ըլլայ հողը ճմլել տակնուռերուն վրայ, և առատապէս աղբել տնկելու ժամանակ։ Ըսածնէս կը տեսնուի որ աղբը կը չրջապատէ ծնեբեկի տակնուռերը, և ոչ թէ տակը դրուած է, ինչպէս կ'ըլլուի ուրիշ բուսոց համար։

219. Ծնեբեկաստանը միշտ մաքուր պահելու է խոտերէ, և չրելու է մանաւանդ առաջին տարւոյն ամբան մէջ։ Աչնան պէտք է կորել 10–12 հարիւրորդամեր երկայնութեամբ գեղինցած ցօղունները և քիչ մը բանալ հողը արմատին չորս կողմ, գնելով հողը չալակին վրայ։ Ձմերան վերջ դնել քիչ մը պարարտութիւն տարբաբանական կամ բուսահող տակնուռերուն վրայ, և տալ քիչ մը հող՝ չալակէն առնելով. հարկաւ քանի որ դեռ բուսականութիւնն սկսած չէ։ Այս ատեն պէտք է փոխանակել չորցածներուն տեղ ուրիշ տակնուռեր, և իւրաքանչիւրին քով խեչակ մը դնել որպէս զի ըստ ժամանակին կարող ըլլամք անոնց ցօղունը կապել խեչակին վրայ։

Երկրորդ տարին և անոր յաջորդ տարիներուն մէջ հարկ չէ չրել ծնեբեկաստանը, այլ գէթ երկու տարին անգամ մը տալ տարրաբանական պարարտութիւն հողին երեսը, քրքրելով հողը. նոյնպէս ստէպ քրքրել հողը գարնան և ամառն, և աչնան փորել և բանալ արմատներուն չորս կողմ, որ կ'ըսուի Բաժակել։ Բաւական է որ արմատներն 5 հարիւրորդամեր բարձրութեամբ հողով ծածկած ըլլան, որպէս զի չվնասին ցրտէն։ Երրորդ տարին գարնան իւրաքանչիւր տակնուռին վրայ չոր հող դնել իբր 10 հարիւրորդամեր բարձրութեամբ և 20 լայնութեամբ, և սկսիլ բերքին առաջին քաղցն ընել։ Բայց հողը տալէն առաջ պէտք է տալ պարարտութիւն, կարել ցօղունին քով բուսած մանր ճիւղերը։ Աչնան կարել ցօղունները, վերցնել դրած հողը և դնել չալակին վրայ։ Ձնոյն կրկնել և յաջորդ տարիներուն մէջ։

220. Քաղց. — Ծնեբեկին բողբոջները գարնան կը բարձրանան վեր կակուղ հողին մէջէն, որ պիտի ըլլայ

տափարակ դրուած և ոչ դիզուած։ Եւ երբ բողբոջին ղուխը հողէն դուրս կ'ելնէ, հողին տակէն մանուածր դանակով կտրել, կամ փրցնել մատով՝ բանալով հողը, որով վնաս մը չըլլար տակնուռին։

Երրորդ տարին, նմանապէս յաջորդ չորս տարիներուն մէջ պէտք չէ ամէն բողբոջները կտրել, այլ թողուլ միշտ մի հատ, յետ վեց եօթն հատ քաղելէն։

221. *Թէ որ ուզեմք կանխահաս բողբոջներ ունենալ, պէտք է վեցամսեայ ծնեբեկաստանի մէջ ընտրել ուղղանկիւնի երկայն մաս մը, միևիսկ մեծ լայնութեամբ, որոյ բոյսերն առատ և զօրաւոր ըլլան, և ամիս մը առաջ յորում կ'ուզեմք բողբոջները ժայռելել, բանալ փոս մը նոյն տեղւոյն չորս կողմ 50 հարիւրորդամետր լայն և նոյնչափ խոր, և լեցնել այդ փոսը ձիոյ պարզ աղբով, լաւ մը կոխելով և բարձրացնելով 30 հարիւրորդամետր հողին երեսէն վեր. և ծնեբեկներուն վրայ տալ պաշարտութիւն իբր 10 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ։ Տասնևհինգ օրէն ետքը տաքութեան աստիճանը կը հասնի մինչև 25°, և յայնժամ վրան դրած պարարտութիւնը վերցնել, և ծածկել ապակի ծածկոցով։ Անկէ տասնևհինգ օր ետքը կրնամք քաղել բողբոջներն և ուտել։*

Լաւ ծնեբեկաստան մը կրնայ տևել մինչև 20 տարի, և իւրաքանչիւր տակնուռ կրնայ տալ տարին 10–15 բողբոջ ուտելու։

222. *Հիւանդութիւնք եւ որդունք վնասակարք. — Բորբոս և ժանկ երբեմն մեծ վնաս կը հասցնեն ծնեբեկի, կարծրացնելով իր ցօղուններըը։*

Միջատներու մէջ վնասակար են խլրդածղրիթ և խոյեղջիւր (73), որք կը վնասեն բողբոջներուն, գետնին տակէն փողեր բանալով։

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

ԽԱԻԱՐՏՔ ՈՐՈՑ ՏԵՐԵՒՆԵՐԸ ԿՈՒՏՈՒԻ

ԳԼՈՒԽ Ա

ՀԱԶԱՐ. (տմ. Մառուղ. գղ. Laitue. իտ. Lattuga).

223. Նկարագիր. — *Հազարը խաւարտ մի է, որոյ տերևներն արմատէն վեր կը բարձրանան, և իր միջուկին կամ կուրծքին վրայ կը չրջապատեն կարգ կարգ, տարգալաձև։ Ոմանց տերևները գլուխ կը կազմեն ձուաձև, և ոմանց են լայնարձակ և երկայն, ինչպէս է Հռոմէական հազարը (Զև. 68)։*

Միջուկին գագաթէն վեր կը բարձրանայ ցօղուն մը բազմաճիւղ, ուսկից կ՚ելնեն գլխաձև ծաղիկներ, բազմահոյլ և դեղնագոյն, որոց կը յաջորդեն իրենց տափարակ սերմերը, ճերմակ կամ սև ըստ տեսակաց։

Հազարի տեսակները չատ են, բայց ամենքն ալ վայրենի տեսակէն յառաջ եկած, և կը բուսնին աշխարհիս ամէն կողմ, և գործածուին ուտելու և ազգան ընելու։ Ասիոյ հազարն աւելի համբաւաւոր է և համեղ քան թէ Եւրոպիոյ։

224. Մշակութիւն. — *Հազարը կը սիրէ կակուղ հող մանրած և չափաւոր պարարտ և տաք դիրք։ Ոչ երբեք պէտք է տալ դալար աղբ. աւելի լաւ կը յաջողի այն հողին մէջ որ տարի մը առաջ առատապէս աղբեալ ըլլայ։ Դալար աղբը կը բարձրացնէ տունկը, առանց տերևները գլուխ կապելու։*

Հազարը ստէպ պէտք է ջրել, որով կը փափկանայ և

կ'անուշնայ։ Եւ կրնամք բովանդակ տարին ուտել, ցանելով գարնանային, ամարային, աշնանային և ձմերային տեսակները։

225. Գարնանային հազարը կրնամք դեկտեմբերի և յունուարի մէջ ցանել անդուկներու մէջ, քիչ մը խիտ, որպէս զի փետրուարի մէջ կարենամք ուտել դալար տերևներն աղցանի պէս։

Փետրուարի մէջ փոխադրել տունկերը պատրաստած ածուներու մէջ որ ըլլան արեգդէմ, և տնկել իրարմէ 25 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և գիշերները ծածկել յարդով և ցերեկները բանալ։ Եւ թէ որ ուզեմք

Ձև 68. Հազար հռոմէական.

աւելի կանխահաս ունենալ, կրնամք ծածկել գիշերները ապակի զանգակներով և ցերեկները բանալ որ օդ ծծեն. և այսպէս մարտի վերջ կ'ունենամք գեղեցիկ հազարներ ուտելու։

Փետրուարի և մարտի մէջ պէտք է ընել երկրորդ սերմանումը բացօթեայ ածուներու վրայ։ Եւ երբ սերմերը ծլին և արձակեն երկու տերև, փոխադրել և լայնել։ Փոխադրութեան ժամանակ չանալ որ արմատները չվնասին. հողը շատ չճնշել արմատներուն վրայ. և եթէ օդը տաք

ըլլայ, փոխատնկութիւնը ընել երեկոյեան դէմ, մինչդեռ գարնան և աշնան ժամանակ լաւ է առաւօտուն ընել։

Փոխատնկելէն վերջ պէտք է ջրել տունկերը առատապէս, նոյնպէս և ամէն օր, ամառն երեկոյեան դէմ, և առաւօտուն երբ գիշերները ցուրտ ըլլան։ Ուրիշ խնամք չուզեր, բայց եթէ քրքրել երբեմն երբեմն հողը և մաքրել մնաստակար խոտերէ։

Ամարային հազարները կը ցանուին ապրիլ ամսէն մինչև յունիս ամիս, ընտրելով ղով և խոնաւ դիրք։ Պէտք է ցանցառ ցանել սերմը, որովհետև փոխատնկութիւն չըլլար։

Ձմերային հազարները կը ցանուին օգոստոսի կէսէն մինչև սեպտեմբերի կէս, որպէս զի տունկերը չատ չմեծնան, ապա թէ ոչ կը մեռնին ցուրտէն։ Եւ աշնան վերջերը փոխադրել ուրիշ ածուներու մէջ որ հարաւային կողմ ըլլան և արեգդէմ, և ընել 5–8 հարիւրորդամետր խորութեամբ ակօսներ և լայն 10–12, և տնկել հարիւրորդամետր 10–15 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ։ Այսպէս իրարու մօտ կը դրուին, որովհետև ձմերան ցրտէն միչտ քանի մը հատ կը մեռնին։ Չիրենք ցրտէն պաշտպանելու համար վրանին պէտք է ծածկել փախաթով, և տաք օրերուն արև եղած ժամանակ բանալ։ Այս ձմերային հազարները փոխատնկելու ժամանակ լաւ է գործածել աղբաջուր։

Եւ որպէս զի հռոմէական հազարը սովորական հազարին պէս գլուխ կապէ, պէտք է յարդով կապել տերևները։

226. Ամէն տեսակ հազարէ կ'ելնէ կաթնեղէն, դառն և թմրեցուցիչ հիւթ մը, որով կ'ըլլայ հազարն առողջարար, դիւրամարս և մրգեցուցիչ։ Մի կալ երկրի վրայ կը բուսնին 1200 տունկ, որք կրնեն իրը 3000 հազարագրամ։

Հազարներն չուտով կը փոխեն իրենց ցեղը, ուստի սերման համար պէտք է ընտրել այն տունկերն որ պատշաճին իրենց ցեղին, և թողուլ որ մեծնան ազատաբար, և ժողվել հետ զհետէ սերմը երբ հասունցայ։

Սերմը կը ծլի 7 օրուան մէջ, և կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 4 կամ 5 տարի։ Մի կալ երկրի համար հարկաւոր է 3 գրամ սերմ։

ԳԼՈՒԽ Բ

ԵՂԵՐԴ, ԵՂԵՐԴԱԿ ԿԱՄ ՎԱՅՐԻ ՀԱՋԱՐ. (տճ. *Հատիքիա*. գղ. Chicorée. իտ. Cicoria, Radicchio).

227. Նկարագիր. — *Եղերդ է բոյս մը խոտեղէն չատակեաց, որ ինքնին կը բուսնի դաշտերուն մէջ և ճանապարհներուն եղերքը. արմատն է ուղղորդ և իլա-ձև, տերևներն անկանթ, ատամնաձև, երկայն բարակ և քիչ մը մազոտ. ծաղիկներն կապուտակ, որ կը բուսնին տերևոց անթին մէջ երկու երկու:*

Այս տեսակն է որ գեղացիները կը ժողվեն դաշտերու մէջէն և կ'ընեն աղցան: Իսկ այն որ կը մշակուի պար-

Չև. 69. Եղերդ հոլանդական.

տէզներու մէջ, այս վայրենի տեսակէն յառաջ գայ, և անով կը տարբերի անկէ որ իր տերևներն աւելի լայն են, խիտ, փափուկ և ոչ այնչափ լեղի (Չև. 69):

228. Եղերդի տեսակները շատ են, և մշակութեամբ աղնուացած Իտալիոյ, Գաղղիոյ և Բելգիոյ մէջ:

Բելգիոյ եղերդը համբաւաւոր է իրեն տերևներուն մեծութեամբ և անուշութեամբ: Պէտք է ցանել յունիսի մէջ ցանցառ. և երբ արմատներն մեծնան, այս ինքն

Նոյեմբերի մէջ հանել հողէն, կտրել տերեւները մայրանէ 3–4 հարիւրորդամետր վեր. նոյնպէս կտրել նաեւ արմատներուն ծայրերը: Եւ յետոյ դնել հողին տակ 20 հարիւրորդամետր խորութեամբ, և ծածկել թեթեւ և պարարտ հողով, և դեկտեմբերի մէջ յարդախառն աղբով: Յունուարի մէջ վերցնել վրայի հողը, և կը տեսնեմք որ եղերդի արմատները խումբ խումբ տերեւներ արձակեր են հազարի պէս, ճերմակ, փափուկ և ընտիր, որ կ՚ուտուին իբրեւ աղցան:

Իտալիոյ Տրեվիզի կերպը քիչ մը կը տարբերի ասկէ: Աշնան վերջերը կը փոխադրեն տունկերը գինետան կամ ախոռի մէջ, հոն պատրաստելով բուսահողէ ածու մը 1 մետր լայն, իսկ երկայնութիւնն որչափ որ ուզուի, և եղերդի հանած արմատներուն բովանդակ տերեւները կտրելէն ետքը տեղաւորել հողին եզերքը չիտակ դիրքով, իրարմէ 15 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, այնպէս որ արմատները հողին մէջ թաղուին, և հազիւ մայրանը դուրս մնայ: Վերջը այս արմատներուն վրայ դնել ուրիչ կարգ մը բուսահողոյ 20 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ, և անոր վրայ ալ չարել ուրիչ արմատներ վերն ըսած կերպով, և այսպէս հետ գնետ 4 կամ 5 կարգ արմատներ, և վերին կարգը ծածկել 20 հարիւրորդամետր հողով, և նայիլ որ միշտ խոնաւ մնայ վրայի հողը, բայց ոչ սաստիկ թրջելով, որպէս զի չփտին արմատները: Քիչ օրէն կը սկսին տերեւներն արձակիլ, որք կ՚ըլլան ճերմակ եթէ օդ չտեսնեն, կամ կարմրախառն, կանաչ և փափուկ. և երբ ըստ բաւականին մեծնան կտրել և ուտել:

229. Գաղղիոյ մէջ կը սերմանեն եղերդը ապրիլի վերջ կամ մայիսի սկիզբ, և հողը պարարտացնելու համար կը գործածեն քաղքին փողոցներուն ցեխը, որ խիստ յարմար է այս տունկերուն: Տողի վրայ կը սերմանեն, տողերն իրարմէ 30 հր.մ հեռաւորութեամբ, և կը գործածեն իբր 150 լիտր սերմն 100 կալ երկրի համար: Տերեւները մեծնալէն ետքը, կը կտրեն և կը գործածեն աղցանի: Եւ աշնան վերջերը հոկտեմբերէ սկսեալ մինչեւ դեկտեմբեր, կը հանեն արմատները հետ գնետ որչափ որ կ՚ուզեն, և կը կապեն տրցակ տրցակ, և կը փոխադրեն նկուղներու մէջ ուր ոչ լոյս մտնէ և ոչ հով,

չորս կողմէն գոցուած ըլլալով. և հոն պատրաստել պա-տի մը քով ածուներ, ձիոյ գալար աղբով, իբր 35 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ, կոխոտել ոտքով և ջրել: Եւ երբ աղբին սաստիկ տաքութիւնն անցնի և հասնի 25 աստիճանի, յայնժամ կրնան գործածուիլ ածուները:

Բայց եղերդները ածուներուն վրայ դնելէն առաջ, պէտք է քակել տրցակները, կտրել տերևները և միայն թողուլ մէջ տեղի բողբոջը. նոյնպէս և արմատները չա-

Գէ. 70. Մօրուացան.

փով կտրելէն ետքը նորէն կապել մանր տրցակներ, և դնել ածուներուն վրայ ոտքի վրայ կեցուցած կամ առ ի չեղ, այլևայլ կարգ ետևէ ետև, և իւրաքանչիւր կարգին մէջ դնել պարարտ հող, քիչ թանձրութեամբ: Իսկոյն կը սկը-սին արմատները բողբոջել, և 10 կամ 12 օրուան մէջ տե-րևները կ'երկննան մինչև 30 հարիւրորդամետր: Եւ որպէս զի չուտով մեծնան, լաւ է ամէն օր ոռոգել մաքուր ջը-րով, վասն զի ջրոյ փոքրիկ աղտեղութիւն մը կը փտեցնէ

տերևները։ Երբ տերևներն հասնին 30 հարիւրորդամետր երկայնութեան, կրնան կտրիլ և վաճառիլ որ ճերմկցած կ'ըլլան, և կ'ըսուին Մօրուշացաւ, (գղ. Barbe de capucin. իտ. Barba di capuccino). մորուքի թելերուն նըման երկնցած ըլլալուն համար (Զև 70)։

Զև 71. Եղերդ սրճոյ.

230. **Եղերդ սրճոյ** (Chicorée à café). — *Եղերդի տեսակ մի է չատակեաց, որ կը մշակուի իր թանձր, մեծ և իջանև արմատներուն համար (Զև 71), որ խոթովելէն, մանրելէն և աղալէն ետև կը գործածուի սրճոյ տեղ, կամ խառնելով կէս առ կէս սրճոյ հետ։ Սա է վայրենի եղերդի տեսակ մը լայն տերևներով, որ հիմա կը մշակուի նաև Եւրոպիոյ մէջ, ի Գաղղիա, Բեղգիա, Հոլանդա և ի Գերմանիա։*

Կը սերմանեն գայն ապրիլի կամ մայիսի մէջ, հողը լաւ փորելով և պատրաստելով, և ցանելով առ մի հա-րիւրակալ երկիր 2 կամ 3 հազարագրամ։ Կը ծլին սեր-մերը 15 օրուան մէջ, և տունկերուն մեծնալուն ժամա-նակ երկու երեք անգամ պէտք է քրքրել հողը և մա-քրել խոտերը, և սեպտեմբերի սկիզբ կտրել ամբողջ տերևներն՝ որպէս զի արմատները լաւ ևս մեծնան, և կտրած տերևները տալ կերակուր անասնոց։ Եւ հոկ-տեմբերի մէջ հանել արմատները հողէն, դիզել իրարու վրայ՝ ծածկելով յարդով, որպէս զի սառոյցը չվնասէ։

Մի հարիւրակալ երկրէ որ լաւ մշակուած ըլլայ, կ'ելնէ 20 կամ 25 հազար հազարագրամ արմատ։

231. Արմատները յետոյ կը տարուին ի գործատուն, ուր թեթև կերպով վրան կը կեղևեն, կը լուանան, և վերջը կը կտրեն չորս կտոր դէպ երկայնութիւն, և այս կտորներն ալ կը ջարդեն մանր 5 կամ 6 հարիւրորդա-մետր երկայնութեամբ, և յետոյ խոհոյն կը տանին ի ջերմանոց, ուր տաքութիւնն ըլլայ 50 կամ 55°, և դար-ձնել երբեմն երբեմն վեր ի վայր։ Տասներկու ժամ բա-ւական է արմատները կատարեալ կերպով չորնալու համար։

Ջերմանոց մը ուր երկու վառարան ըլլայ, կրնայ չոր-ցնել 24 ժամուան մէջ 300–400 հազարագրամ արմատ։

Արմատներն այսպէս չորնալէն ետքը կը դրուին տաք-ցած երկաթի գլաններու մէջէն, որք կը դառնան իրենց առանցքին վրայ, և այսպէս քիչ ժամանակի մէջ տա-քութեամբ կ'աղանձին արմատները. և երբ աղանձումը կամ խորովումն աւարտելու վրայ է, խառնել 2 առ 100 ի կշիռ մեղրալուր կամ կարագ, և նորէն դարձնել գլ-լանները քանի մը վայրկեան։ Մեղրալուրը կամ կա-րագը կու տայ եղերդի արմատոց կտորներուն վրայ փայ-լունութիւն մը և գոյն թուխ կամ կարմրագոյն թուխ, որով կը նմանին սրճոյ հատերուն։

Խորովելէն ետքը հանել գլաններէն և տարածել տա-փարակ երկաթի ամաններու վրայ որ պաղի, և պաղե-լէն ետքն աղալ և փոշիացնել։

Եղերդի 100 հազարագրամ արմատները չորնալով կը ձգան 30 կամ 35 հազարագրամ, և 100 հազարագրամ չորցած արմատներէ կը ձգայ խորովելով 75 հազարա-

գրամ, և 100 հազարագրամ խորոված արմատներէ կ'ելլէ 40 հազարագրամ փոչի որ կրնայ փոխանակել սրճոյ տեղ. մնացած 60 հազարագրամն են մանր կըտորներ։

Եղերդի սրճոյ 100 հազարագրամ փոչին կ'ածէ 30–50 փրանկ ի Գաղղիա։

232. Մշակութիւն. — Եղերդի որևիցէ տեսակը կը սիրէ կակուղ, զով և խոր փորուած հող, և պարարտացած փտեալ բուսահողով։

Սերմանելը կը սկսի փետրուարի կամ մարտի մէջ, երբ օդը ներէ և հողը չոր ըլլայ, և կը չարունակի մինչև սեպտեմբեր ամիս։ Սերմը հազիւ քիչ մը հողով ծածկելու է, և գետինը միշտ թաց պահել ջրելով։

Թէ որ ուզեմք եղերդին տերևներն ուտել իբրև աղցան, յայնժամ պէտք է խիտ ցանել, գործածելով 10 գրամ սերմ առ մի կալ։ Սերմը 8 օրուան մէջ կը ծլի, և կը պահէ իր բեղնաւորութիւնը 6–8 տարի։

Տերևներն երբ բարձրանան 5–10 հարիւրորդամետր, կտրել և աղցան ընել։ Տերևները կտրելէն վերջ պէտք է քրքրել հողը և մաքրել, և չուտով նորէն կ'աճին տերևներն, այնպէս որ ամէն մը ետքը նորէն կրնամք կըտրել, և այսպէս հետ գհետէ մինչև երեք, չորս անգամ տարւոյ մէջ։ Բայց երեքէն աւելի պէտք չէ կտրել, վասն զի կը լեղինան։ Լաւ է ուրիշ ածուներու վրայ նորէն ցանել։

Ըսածնէս կը հետևի, թէ եղերդի տերևներով գարնան, ամառան և աշնան կրնամք լաւ աղցան ունենալ։ Բայց եղերդի յարգը չատ աւելի մեծ է ձմերան մէջ մեզի մատակարարած աղցանով, որ աւելի փափուկ է և անոյշ, և թէ ինչպէս պէտք է ընել խօսեցանք վերը 228, 229։ Ձմերան համար եղած եղերդը պէտք է տողի վրայ ցանել, տողերն իրարմէ 10 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ։

233. Հաւաքումն եղերդի սերմանց. — Եղերդի սերմը առնելու համար պէտք է ընտրել աղէկ արմատներն որ բայօթեայ մեծցած ըլլան և ձմերան մէջ պատսպարեալ ցրտէն, բայց ոչ ձերմկացած, և որոց տերևներն երբէք

կտրած չըլլան։ Եւ երբ մեծնան ծաղկաբեր ցօղունները, դնել քովերնին խեչակ մը և կապել, և ծաղկելէն ու սերմը հասունցնելէն ետև ժողվել։

Թէպէտ եղերդն իրրև խաւարտ չունի դառնիճի և հազարի յարդը, բայց գարնան և ձմերան մէջ կը փընտռուի։ Եւ դաշտերու մէջ ինքնին բուսած գարնանային եղերդը հաճելի է ամենուն և առողջարար կերակուր, թէպէտ և քիչ մը լեղի։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԴԱՌՆԻՃ ԿԱՄ ԵՂԷԳ. (*տճ. Հիւնտիւպա. գղ.* Chicorée endive, Scarole. *իտ.* Indivia. *լտ.* Cicorium endivia).

234. Նկարագիր. — *Դառնիճին եղերդի ազնիւ տեսակ է, որ և կ'ըսուի Եղէգ։ Տերևներն արմատէն վեր կը բուսնին, բազմաթիւ, լայնարձակ, ողորկ, և գետնի*

Ձև 72. Դառնիճ կամ Եղէգ լայնատերև.

վրայ տարածուած (Ձև 72)։ Պէտք է սերմանել յունիսի մէջ, աշնան ուտելու համար իրրև աղցան։

Ասոր մէկ տեսակն է իտալականը, գանգրաձև եր-

կայն տերևներով (Զև 72՝), որ չատ համեղ է, և կ՚ուտուի աչնան. ձմերան ցուրտին չդիմանար։ Ասոր տերևներուն խարխոխը վարդագոյն կ՚ըլլայ։

235. **Մշակութիւն.** — *Դառնիճը կը սիրէ կակուղ, զով և խոր փորուած հող, և պարարտացած փտեալ բուսահողով. թաց հողի մէջ չյաջողիր։ Կրնամք ունենալ բովանդակ տարին, սերմանելով հետզ հետէ։*

Սերմանելով փետրուարի սնդուկներու մէջ, և մարտի փոխադրելով պատրաստած ածուներու վրայ որ ըլլան արեգդէմ, կրնամք ուտել մայիսի կիսոյն։ Ցետոյ սերմանելով մայիսի մէջ, կրնամք ուտել օգոստոսի մէջ, և սերմանելով յուլիսի և օգոստոսի մէջ, ուտել աչնան և ձմերան մէջ։

Զև 72՝. Դառնիճ գանգրատերև.

Սերմանելէն ետքը պէտք է ջրել ամէն, մինչև որ ծլին, և երբ քիչ մը մեծնան, փոխադրել պատրաստած ածուներու մէջ և տնկել իրարմէ 25 հր.մ հեռաւորութեամբ դէպ ամէն կողմ, և տնկելէն վերջ ջրել կամ ոռոգել։ Եւ մինչև որ կատարեալ աճումին առնուն, քրքրել հողն երկու երեք անգամ և մաքրել խոտերէ։

236. *Դառնիճն աւելի յարգ կ՚առնու եթէ իր տերևները ճերմկնան։ Եւ այս դիւրաւ կ՚ըլլայ եթէ փոխատնկելէն 40 օր ետքը, տունկին ամէն տերևներն իրարու հետ միացնելով կապեմք մէջ տեղէն յարդով, և արմատին վրայ քիչ մը հող տամք։ Շաբաթէ մը ետքը ուրիշ*

կապ մը ընել իւրաքանչիւր տնկոյն ծայրն, այնպէս որ 10 օրէն եաքը կրնամք կտրել և վաճառել։

Եւ որպէս զի լաւ յաջողի սպիտակացումը, կապելու գործն ընելու համար ընտրել չոր օդ, այս ինքն, թէ տունկին տերևները և թէ գետինը չոր ըլլայ. և չուր տալու ժամանակ զգուշանալ որ տերևներուն վրայ չգայ, այլ միայն արմատներուն։ Եւ որովհետև սպիտակացումը քիչ ժամանակի մէջ կ'ըլլայ, անոր համար պէտք է հետ զհետէ ընել, և ոչ ամէնքը միանգամայն։

237. Ձմերան պահելու համար օգոստոսի մէջ ցանուած տունկերը, պէտք է նոյեմբերի մէջ կապել վերոյիշեալ կերպով, և փոխադրել իրենց արմատին հողով գինետուն կամ ուրիշ յարկածածուկ տեղ մը, և դնել քովէ քով՝ բարակ աւազի մէջ որ քիչ մը թրջած ըլլայ։

Կրնամք նաև բացօթեայ պարտիզի մէջ պահել, փորելով փոս մը 20 հարիւրորդամետր խորութեամբ որ ըլլայ չոր տեղ, և հոն դնել արմատները քովէ քով՝ իրենց հողով մէկտեղ։ Այս գործը ընել չոր և տաք օրուան մէջ. և փոխատնկելու ժամանակ կտրել ամէն փտած և կոտրած տերևները։ Եւ փոսին վրայ եղեգներով և տերևներով ծածք մը ընել, որ անձրև և հող ներս չմտնեն։

238. Հաւաքումն սերմանց. — Սերմը հաւաքելու համար պէտք է օգոստոսի մէջ ցանուած ու ձմեռը պահուած տունկերէն ընտրել աղէկները, և մարտի մէջ տնկել բացօթեայ տեղ, և հոն թողուլ մինչև որ ծաղկի և ծաղկաբեր ցօղունը չորնայ, այս ինքն, մինչև օգոստոսի վերջ կամ սեպտեմբերի սկիզբ։ Եւ տունկերը կորզելով հանելէն եաքը, թողուլ քանի մը օր գիշերային ցօղի տակ և արեւու մէջ, որպէս զի սերմերը դիւրաւ կարենան ելնել իրենց պարկուճներուն մէջէն, որ կ'ըլլայ ծեծելով։

Մի կալ երկիր համար հարկաւոր է 3 գրամ սերմ, որ կը պարունակէ 2400 հատ սերմանց։ Սերմը կը պահէ չոր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 5 կամ 6 տարի։

239. Բերք. — Մի կալ երկիր կրնայ բերել մինչև 4000 դառնիճ, որ կշռեն 3000-3500 հաղարագրամ։ Դառնիճն է առողջարար խաւարտ մը, որ կ'ուտուի հում իբրև աղցան։

ԳԼՈՒԽ Դ

ՃԱՐՃԻՐ, ՃԱՐՃԲՈՒԿ ԿԱՄ ԿՈՒԲԱՆՋԱՐ. (*աճ.* *Ճ՛երձեր.* *գղ.* Pissenlit. *իտ.* Radicchiella. *լտ.* Leontodon taraxacum).

240. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն, չատակեաց, եղերդի ցեղէն, որ ինքնին կը բուսանի դաշտերուն մէջ, և կ'ուտուի իբրև աղցան։ Բայց հիմայ Գաղղիացիք ազնուացուցած են այս բոյսը և պարտիզի խաւարտներուն կարգն անցուցած, որոյ տերևներն աւելի մեծ և բազմաթիւ կ'ըլլան, որք են լերկ և ճղճղկէն* (Ձև 73)։

Ձև 73. Ճարճիր, Ճարճբուկ կամ Կռաքանջար.

Ամէն տարի արմատէն դէպ ի վեր կը բարձրանան տերևները խմբովին, և գարնան ատենց մէջ տեղէն կը բարձրանայ ոնամէջ ցօղուն մը, որոյ գագաթան վրայ կը բուսնին գլխաձև գեղին ծաղիկներ, որք երկկարգ ծաղկապատներ ունին։ Պտուղն ունդ մի է, որոյ ծայրն է ատամնաձև և բարակ, և կը վերջանայ մազեղէն ցըցունքով։

241. **Մշակութիւն.** — *Ձարհիրը կը բուսնի որևիցէ հողոյ մէջ որ աւազուտ և հողածխային չըլլայ, բայց կը սիրէ աւելի թաց հող։ Կը սերմանեն մարտի կամ ապրիլի մէջ, և բուսնելէն վերջ կը հանեն և կը տնկեն տողի վրայ, տողերն իրարմէ 20–25 հարիւրորդամետր հեռի։ Շատ խնամք չուզեր, բաւական է մի անգամ քրքրել հողը։*

Աշնուացած ճարհրուկը կ'ուտուի երբեմն կանաչ տերևներով, բայց լաւագոյն կը համարուի տերևները ճերմկցնելէն, որով կ'երթայ նաև իր դառնութիւնը։ Դիւրին կերպն է հող տալ արմատներուն վրայ և ծածկել տունկերն իբր 15 հարիւրորդամետր կակուղ հողով հոկտեմբերի մէջ, և այսպէս տերևները հողին մէջէն վեր բարձրանալով կը ճերմկին, և երբ իրենց ծայրերը հողէն դուրս ելնեն մարտէն մինչև մայիս, պէտք է կտրել և ուտել, որք են միզեցուցիչ և մաքրիչ արեան։

ԳԼՈՒԽ Ե

ԱՍՈՐԵԱԿ ԿԱՄ ԱՍՈՐԵԿ. (*ահ. Ռոգգա սալաթա. գղ.* Roquette. *իտ.* Ruchetta. *լտ.* Eruca sativa).

242. **Նկարագիր.** — *Տարևորական բոյս մի է որ կը բարձրանայ մինչև 25–30 հարիւրորդամետր, և է երկու տեսակ, ընտանի և վայրի։ Տերևներն արմատին չորս կողմէն կը տարածուին խիտ, երկայն և կանաչ (Զև 74), և մէջ տեղէն կը բարձրանայ ծաղկաբեր և մազոտ ցօղունն, որոյ ծաղիկներն են ողկուզաձև, ճերմակ, և իր ծաղկին մայիսի կամ յունիսի մէջ, և նարնջի ծաղիկին հոտն ունին։ Սերմը պարփակեալ է գլանաձև ողորկ պատեանի մէջ։ Կ'արձակի տերևներէն գօրաւոր և անախորժ հոտ մը, և իրենց համն է կծու և տհպ, և սակայն կը գործածուին իբրև համեմ և աղցան, և են դրգռիչ և հակընդահար։*

Վայրի ասորեակն է ուղղաբոյն, բազմաճիւղ և տա-բածեալ. տերևները փետրաձև, ծաղիկներն դեղին, և կը բուսնի ամէն աւազուտ և թաց տեղ, պատերու քով, և կ'ուտուի իբրև աղցան։

Նկ. 74. Ասորեակ կամ Ասորեկ. — Բոյս և ծաղիկ.

243. Մշակութիւն. — Ուզելով մշակել ասորեակը, պէտք է գարնան կանուխ սերմանել ցանցառ, և սերմանումը չարունակել ամբողջ ամառը։ Տունկերը մեծնալէն ետքը քրքրել հողը, ջուր տալ, և եթէ շատ խիտ են՝ անօսրացնել։ Եւ այսպիսի խնամքով կը նուազի տերևներուն դառնութիւնը։ Սերմանելէն վեց շաբաթ ետքը կրնամք կտրել դալար ընձիւղները և ուտել, որ կը բուսնին արմատին քովէն։

ԳԼՈՒԽ Զ

ԱՆՄԵՌՈՒԿ ԿԱՄ ՓՐՓՐԵՄ. (ա՛ռ. *Միմիզ օթռ.* գղ. Pourpier. իտ. Porcellana. լտ. Portulaca oleracea).

244. Նկարագիր. — *Անմեռուկն՝ որ մեր մէջ կ'ըսուի նաև փրփրեմ, փերփերան, փարփար, կռնկորակ, և վայրենին՝ խառնձոռկ, է բոյս խոտեղէն, բնիկ Հնդկաստանի, բայց Եւրոպիոյ մէջ ալ ընտանեցած է և յաճախեալ։*

Կ'ուտուի նաև վայրենին, հում իբրև աղցան, կամ քացախի մէջ դրած և կամ եփած, և է զովարար և մարսեցուցիչ։

Զև 75. Անմեռուկ կամ Փրփրեմ. – Բոյս և ծաղիկ.

Անմեռուկի տունկը կը տարածուի գետնի վրայ, ունելով հիւթեղ և լերկ տիւղեր. տերևներն են մսոտ, փայլուն, ձուաձև և ամբողջ. ծաղիկներն՝ անկոթ և դեղին, սերմերն՝ բազմաթիւ և ամենամանր (Զև 75)։

245. Մշակութիւն. — *Փըրփրեմի գործածութիւնը Արևելք ինչպէս նաև Գաղղիա յաճախեալ է և ունի քանի մը տեսակ։ Կը սիրէ աւազուտ, արևոտ և պարարտ երկիր, չդիմանար ձմերան ցրտոյն։ Պէտք է ցանել ապրիլի մէջ տողի վրայ, տողերն իրարմէ 25 հարիւրորդամետր հեռի, և սերմը ծածկել քիչ հողով։ Կը ծլին 15 օրուան մէջ, և կը պահեն իրենց բեղնաւորիչ կարողութիւնը 2 կամ 3 տարի։ Հարկաւոր է 5 գրամ սերմ մի կալ երկրի համար։*

Տունկերը մեծնալէն ետքը կրնամք բովանդակ տարւոյն մէջ կտրել ծայրերը և ուտել աղցանի պէս։

Մի անգամ սերմանելէն ետքը հարկ չէ կրկին սեր-

մանել։ Բաւական է թողուլ տունկ մը որ ինքնին ծաղկի և բերէ իր սերմը, անկէ յաջորդ տարին շատ տունկեր կը բուսնին։

ԳԼՈՒԽ Է

ԳԱՌՆԱԼԵԶՈՒ ՊՍԱԿԱԶԵՒ. (*գղ.* Corne de Cerf. *իտ.* Minutina, Erba stella. *լտ.* Plantago coronopus).

246. Նկարագիր. — **Գառնալեզուի** (*գղ.* Plantain) *տեսակ մի է, որոյ մազոտ տերևները կը նմանին եղջերուի եղջերաց, անոր համար գաղղիերէն ըսուած է* Corne de

Չև 76. Գառնալեզու պսակաձև. — Տերև և տունկ ծաղկաբեր.

Cerf. *և որովհետև արմատին չորս կողմ բոլորաձև տարածուած են գետնոյ վրայ* (Չև 76), *ուստի և մեք ուզեցինք կոչել Գառնալեզու պսակաձև լատիներենի թարգմանութեամբ։ Արմատն է իլաձև, սերմը խիստ մանր, զոր պէտք է ցանել մարտի մէջ կակուղ և զով հողոյ վրայ։*

Երբ գարնան երկննան տերևները իբր 10 հարիւրորդամետր, կրնամք կտրել և ուտել իբրև աղցան։ Եւ կը տրեալը կրնամք կրկնել այլևայլ անգամ, թէպէտ և ամառը քիչ մը կը կարծրանան տերևները. բայց այս կարծրութիւնը կ'անցնի ստէպ ոռոգելով։ Եւ սակայն լաւագոյն է նորէն սերմանել՝ փոխանակ ստէպ ջրելու։ Ի վերջոյ այս ալ կ'աւելցնեմք՝ թէ քիչ է այս տնկոյն գործածութիւնն իբրև խաւարտ։

ԳԼՈՒԽ Ը

ԿՈՏԻՄՆ, ԿՈՏԵՄ. (*տճ. թէրէ. գղ.* Nasturtium, Cresson alénois. *իտ.* Agretto. *լտ.* Lepidium sativum).

247. Նկարագիր. — *Է բոյս տարեւոր ուղղարմատ, որոյ ցօղունը կը բարձրանայ 20–30 հարիւրորդամետր. տերևներն են համադիր և բոլորչի (Զև 77), բայց կ'ըլլան նաև երկայնաձև։ Ծաղիկներն են մանր, ճերմակ և հասկաձև, և կը բուսանին տերևոց անթին մէջ, որոց կը յաջորդեն իրենց սերմունք՝ պարփակեալ խորխի մէջ։ Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 2–4 տարի։ Կոտիմն է բնիկ Պարսկաստանի, ուր ինքնին կը բուսնի վայրենի վիճակի մէջ։*

248. Մշակութիւն. — *Այս տարեւոր բոյսը շուտ աճող բոյս մի է, որոյ տերևներն թէպէտ կծու են, բայց կը գործածուին գարնան և ձմերան աղցաններուն հետ խառն, իբրև զարդ։ Սկսեալ մարտէն կրնամք սերմանել փոքրիկ ածուներու մէջ, և յետոյ չարունակաբար ամէն 15 օրն։ Որ և իցէ հողոյ մէջ կրնամք սերմանել, բայց կը սիրէ աւելի կակուղ հող. և ամառը պէտք է շուքի տակ պահել զով տեղ, ապա թէ ոչ տերևները կը կարծրանան և տունկը շուտով հունտի կ'երթայ։*

Կրնամք սերմանել անկարգ կերպով, բայց լաւ է սերմանել տողի վրայ, որով դիւրաւ կ'ըլլայ խոտերը մաքրել

և քաղել տունկին տերևները։ Ջմեռը պէտք է սերմանել անդուկներու մէջ և պահել տաք տեղ։

Հազիւ թէ տերևները կը բարձրանան 6 հարիւրորդամետր, պէտք է քաղել և ուտել, և որչափ ատեպ քաղուին այնչափ աւելի կ'ուշանայ ծաղկելը։

249. Սերմը ժողվելու համար պէտք է կոտեմի ընտիր տունկերէն քանի մը հատը թողուլ ծաղկելու, առանց կտրելու իրենց տերևները, և ծաղկանց ճիւղերը կը բարձրանան մինչև 40–50 հարիւրորդամետր, և երբ դեղնին այդ ճիւղերը, կտրել և ժողվել սերմը։

Նկ. 77. Կոտիճ, Կոտեմ. — Ճիւղ և տունկեր.

Կոտեմի սերմէն կ'ելնէ եղ ընտիր 50 առ 100 այրեւլու համար։ Ուստի այս տունկը կրնայ նաև արտերու մէջ ցանուիլ եղը հանելու համար, գիտնալով մանաւանդ որ այս տունկին մչակութիւնը դիւրին է նկատմամբ պարտութեան և կլիմայի։ Օրինակ իմն, բատատի բերքը կամ ուրիշ բերք մը քաղելէն ետքը, որոյ համար հարկաւոր եղած ըլլայ հողը քրքրել, պէտք է հերկել հողը, և մարտին մանկեռել և ապրիլի սկիզբ սերմանել տողի վրայ կոտիճ, բայց այնպէս որ տողերուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնն ըլլայ 25 հարիւրորդամետր, և տունկերուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը 7 հարիւրորդամետր, որով կալի մը համար կ'երթայ 160

գրամ սերմ։ Երբ տունկերն սկսին ծլիլ և հողէն դուրս ելնել, պէտք է տափել գլանով հողին երեսը, որպէս զի արմատները հաստատուին, և երբ բարձրանան տունկերը 5 հարիւրորդամետր, քրքրել հողը, և յունիսի վերջ քաղել։

250. **Թշնամիք կոտեմի.** — *Կոտեմի գլխաւոր թշնամին է հողին լուն, զոր կրնամք չնչել մրով և փոշւով կրոյ։*

ԳԼՈՒԽ Թ

ՋՐԿՈՏԻՄՆ, ՋՐԿՈՏԵՄ. (*ամ. Սու թերեսի. գղ.* Cresson de fontaine *կամ* d' eau. *իտ.* Crescione. *լտ.* Nasturtium).

251. **Նկարագիր.** — *Ջրկոտեմ է բոյս չատակեաց, նման կոտեմի, որ և կ'ըսուի Ջրախոտ, Ջրխոտ, և կը բուսնի ինքնին վտակաց եզերքը և թաց տեղեր. որոյ ցօղուններն են դատարկ և խազեալ, տերևներն բաղկացած մանր և բոլորաձև կանաչ տերևակներէ, ծաղիկներն են ճերմակ, մանր, ծայրաթոյս և ողկուզաձև, որք կը բացուին յունիս և յուլիս ամիսներուն մէջ, և կու տան երկայն, գլանաձև և ծուռ պատիճներ, լցուած մանր և կարմրագոյն հատերով։*

252. **Մշակութիւն.** — *Թէպէտ ջրկոտեմը կը բուսնի սովորաբար գետերու և հոսանուտ ջրերու եզերքը, բայց քէ որ մէկն ուզէ մշակել նաև պարտիզի մէջ, պէտք է տնկել ոռոգելի կորինեաւն եզերքը փոքրիկ բոյսեր, և յողուլ առանց կտրելու որ ինքիրեն աճին և բազմանան։ Ինչ երբ մեծնան և երկննան 15–20 հր.մ, պէտք է կտրել, բայց արմատէն իբր 10 հր.մ վեր, որպէս զի նորէն բողբոջին չուտով։*

Ջրկոտեմի տերևներն են մաքրիչ արեան, միզեցուցիչ և հակէնդահար, և կ'ուտուին հում իբրև աղցան, խոտված մսին հետ։

ԳԼՈՒԽ Ժ

ՎԱՐՍԱՄՆ ԿԱՄ ՍԻՍԱՄԲՐԱՐ. (պրս. Պէրսամ. իտ. Rucola selvatica. լտ. Sisymbrium murale).

253. Նկարագիր. — *Ջրկոտեմի նման բոյս մի է, և ասով միայն կը տարբերի, որ ջրկոտեմն է ջրային և սա ցամաքային, և կը բուսնի ինքնին աւազուտ տեղեր, պատերու քով և բարձր և չոր տեղեր։*

Կը բարձրանայ մինչև մի մետր. տերևները եղջերուի եղջիւրներուն կը նմանին, նեղ և լերկ, և կպած են ճիւղերուն համադիր կերպով, և ունին սեպհական հոտ մը սուր, և կը գործածուին իբրև աղցան։ Ծաղիկները են դեղին, որոց նեկտարին փափաքող են մեղուները։ Ով որ ուզէ մշակել այս տունկը, պէտք է ցանել գարնան և աշնան։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՀՆԴԻԿ ԿՈՏԻՄՆ ԿԱՄ ԱԽՐԻԶԱՆ. (տճ. *Հինտ բերեխ.* գղ. Capucine. իտ. Nasturzio d' India, Astuzia. լտ. Tropaeolum).

254. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն տաքևոր կամ երկարակեաց, որոյ ծղօտն է երկայն, պատառիճ և մագ. լոյզ, ծաղիկներն մեծ և անկանոն, պտուղներն կամ սերմերն են երեք հատ իրարու հետ միացած և ամիսո. փած առանձին խորշերու մէջ* (Զև 78):

Հնդիկ կոտիմը կամ Ախրիզանը հարաւային Ամերի. կայէն եկած է Եւրոպա, և երկու տեսակ կը բաժնուի. Մեծ և փոքր:

Մեծ ախրիզանը (գղ. Grande capucine. իտ. Astuzia maggiore) *կը բարձրանայ մինչև 2 մետր. տերև. ներն են բոլորչի, վահանաձև և անկիւնաւոր. ծաղիկ. ներն գեղեցիկ, դեղին նարընջագոյն, որ հետ գհետէ կը բացուին ամբողջ ամառը, և կը գործածուին զարդի և աղցանները համեմելու: Իր դեղին պտուղները՝ նաև ծաղ. կանց կոճակները՝ քացախի մէջ դրուելով կը գործածուին կապարի պէս: Տունկին ամէն մասերն ունին կոտիման յատկութիւն, և են միզաբեր և հակընդահար:*

փոքր ախրիզանը (գղ. Petite capucine. իտ. Astuzia minore) *կը բարձրանայ մինչև 8 հրմ. իր տե. րևներն են երկայնաձև, և գրեթէ ամբողջ. ծաղիկներն դեղին և միայն տակի երկու թերթերն կարմրով բը. ծաւորեալ, և կը գործածուին վերնոյն պէս: Կան տե. սակներ որոց արմատն է մսոտ և ելընդաւոր, և կ'ուտուի մանր բողկի պէս:*

255. Մշակութիւն. — *Ախրիզանը կը մշակուի պար. տէզներու մէջ աւելի զարդի համար քան թէ իբրև խա. ւարտ: Իրեն գեղեցիկ դեղին ծաղիկները կը գործածուին աղցանները զարդարելու, և կ'ուտուին նաև իբրև աղ. ցան իր տերևներով միասին, համեմելով եղով և քա. ցախով:*

Կը սիրէ կակուղ և պարարտ հող, և անյարմար է փոխատնկութեան։ Կ'ուզէ արեգդէմ դիրք, և կը խորշի ցրտէն։ Ուզելով պահել ձմերան մէջ իրեն գեղեցիկ և հոտաւէտ ծաղիկներուն համար, պէտք է ցանել թաղարներու մէջ։

Սերմանելը կ'ըլլայ ապրիլի մէջ տողի վրայ, տողերն իրարմէ հեռի 40 հր.մ։ Սերմերը կը պահեն իրենց բեղնաւորիչ կարողութիւնը 3 կամ 4 տարի։

Նկ. 78. Հնդիկ կոտիճ կամ Ախրիպան. — ձիւղ ծաղկաբեր.

Ախրիպանի ճիւղերն երկայն և տկար ըլլալուն համար, պէտք է խոխներ դնել քովը լուբիայի պէս։

Ամառը պէտք է քրքրել հողը, մաքրել վնասակար խոտերէ, և ջրել առատապէս երեկոյեան դէմ։

Սերմանելու համար պէտք է ժողվել այն սերմը որ նախ կը հասուննայ և կը սկսի կորուսանել իր կանաչ գոյնը։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ԲԱՋՈՒԿ. (*տճ. բազը. գղ.* Bette. *իտ.* Bietola. *լտ.* Beta vulgaris).

256. **Նկարագիր.** — *Բոյս մի է խոտեղէն, ուղղաբուն, որ կը բուսնի Ասիոյ և Եւրոպիոյ ամէն կողմ. արմատները են գլանաձև, տերևներն լայն և ձուաձև, ի գոյն բաց կանաչ, ծաղիկներն մանր և ճերմակ: Կ'ուտուին բազկին տերևները խաշելով սպանախի պէս. կը գործածուին նաև խարաններն պատելու, ըլլալով կակղեցուցիչ և մեղմիչ ցաւոց:*

257. **Մշակութիւն.** — *Դժուարին չէ այս տնկոյն մշակութիւնը, կը բուսնի ամէն հողի մէջ: Բայց որպէս զի տերևներն ըլլան մեծ և թանձր, պէտք է հողը խոր փորել և պարարտացնել:*

Սովորաբար կը սերմանի յուլիսի կամ օգոստոսի մէջ, և բուսնելէն ետքը պէտք է զատել և տնկել իրարմէ 40 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և ստէպ ոռոգել, և երբեմն թեթև կերպով հողը քրքրել և հանել վնասակար խոտերը: Բազուկը ցրտին կը դիմանայ, այնպէս որ եթէ ձմեռը խիստ սաստիկ ըլլայ, բաւական կը համարուի արմատները ծածկել յարդով կամ տերևով: Եւ գարնան կ'ուռճանան և կ'արձակեն մեծամեծ տերևներ, և այս երկրորդ տարւոյն մէջ կը հասունանան սերմերն, զոր կը ժողվեն սեպտեմբեր ամսոյն մէջ, նախապատիւ համարելով այն սերմերն որք կը գտնուին գլխաւոր ճիւղերուն մէջ տեղ. ծայրինները հասարակ կը համարուին:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ԳԱՂՏԻԿՈՒՐ. (*տճ.* *Լիսանի սեվր.* *գղ.* Bourrache. *իտ.* Borrana, Borraggine. *լտ.* Borrago officinalis).

258. **Նկարագիր.** — *Բոյս խոտեղէն, տարեւոր, որոյ ծղօտն է թանձր, մսոտ և հիւթեղ, և կը բարձրանայ 30–40 հարիւրորդամետր. տերևներն են ձուարդ, և ցըցուած սուր մազերով, ինչպէս նաև ծղօտն. ծաղիկներն են ողկուզաձև, երկնագոյն կապոյտ։*

Կ'ուտուին տերևներն սպանախի պէս, և ծաղիկներն են առ ի զարդ աղցանի։

259. **Մշակութիւն.** — *Գաղտիկուր կը բուսնի ինքնին պարարտ հողերու և փլատակներու մէջ։ Կրնամք նաև մշակել ցանելով իր սերմը պարարտ և կակուղ հողոյ վրայ։ Որ և իցէ ամսոյ մէջ կրնամք սերմանել, բայց լաւ է մարտի մէջ սերմանելն, որպէս զի գալար տունկերը կարենամք ուտել, խորովելով հաւկիթով և ալիւրով։*

Գաղտիկուրը մի անգամ սերմանելէն ետքը ինքնին կը բազմանայ ինկած սերմերով, և խնամքի կարօտ չէ։

Այս տունկին հին ժամանակ շատ յարգ կը տրուէր, և կը գործածուէր բժշկութեան մէջ իրեն խաշոյն իբրև քրտնաբեր և միզեցուցիչ։

Եզնալեզու (*գղ.* Buglosse. *իտ.* Buglossa) *ըսուած տունկն ալ գաղտիկուրի տեսակէն է, և նոյն բաներու կը գործածուի։ Այս երկու բոյսերն իրարու հետ կը չփոթին։*

ԳԼՈՒԽ ԻԴ

ՍՊԱՆԱԽ ԿԱՄ ՇՈՄԻՆ. (*ռմ. խսիհնախ. պրս. խսիանաձ. գղ.* Epinard. *իտ.* Spinace. *լտ.* Spinaccia oleracia).

260. **Նկարագիր.** — *Բոյս մի է խոտեղէն, տարեւոր, բնիկ Պարսկաստանի, որ Ազրաթցւոց ձեռքով մտած է Սպանիա և տարածուած Եւրոպիոյ ամէն կողմ: Շոմինը երկու տեսակ է. մին կ'ըսուի Շոմին հասարակ, կլոր և մանր տերեւներով և փշոտ հատերով. միւսն Շոմին Հոլանդայ՝ ոլորկ հատերով, մեծ թանձր, տիգաձև և հաւկազիր տերեւներով, որոց անուրթներուն մէջ կը բուսնի կապուտակ ծաղիկը ոլկուզաձև, որուն կը յաջորդէ սերմը (Զև 79):*

261. **Մշակութիւն.** — *Սպանախը լաւ կը յաջողի կակուղ և պարարտ հողի մէջ, որ փտեալ աղբով պարարտացած ըլլայ, և հիւսիսային հովերէ պատսպարեալ:*

Կրնամք սպանախը ուտել տարւոյն մէջ ինն ամիս ամբողջ, վասն զի գիւրաւ մեծցող բոյս մի է, և կ'ուտուի մսի հետ խաչելով: Բայց դժուարամարս է, և անյարմար տկար ստամոքսերու, թուլացուցիչ և կակղիչ:

Պէտք է սերմանել հետ գհետէ սեպտեմբեր, հոկտեմբեր և նոյեմբեր ամիսներու մէջ, որպէս զի կարենամք ձմեռը և գարնան ուտել, և սերմանել փետրուարի և մարտի մէջ, որպէս զի կարենամք ապրիլի և մայիսի մէջ ուտել. մայիսէն անդին լաւ չէ սերմանել, որովհետև կը գեղինանան ճիւղերը և տերեւները:

Սերմը հողին երեսը ցանելէն ետքը պէտք է բահով տրան զարնել, որ մասամբ հողին մէջ մտնէ: Կալ մը երկիր աշնան ցանելու համար հարկաւոր է 250 գրամ սերմ, և 400 գրամ՝ գարնան ցանելու համար: Եթէ օդը տաք ըլլայ իբր 20°, շուտով կը ծլի սերմը 3 օրուան մէջ, ապա թէ ոչ քիչ մը կ'ուշանայ: Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը մինչև 5 տարի:

262. *Երբ նորատունկ բոյսերը չորս տերև կ'արձա-*

կեն, պէտք է անօսրացնել, և հանածները կրնան հա-
մարուիլ առաջին բերք: Եւ այս անօսրացումը այլևայլ
անգամ ընել՝ որչափ մեծնան տունկերը, և հանածները
ուտել. իսկ անոնք որ կը մնան, աւելի աճումն կ՚առ-
նուն: Բոյսերուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնն 8

ՋԼ. 79. Սպանախ կամ Շոմին.

հարիւրորդամետրէ պակաս պիտի չըլլայ: Ջմերան մէջ
կրնամք մի անգամ կարել, և գարնան երկու անգամ.
անկէ վերջ բոյսը կը սկսի իր ծաղկաբեր ծղօտն արձա-
կել, ուստի լաւ է նորոգել սերմը:

Պարտիզպանը պիտի գիտնայ որ լաւ չոմին ունենա-

լու համար պէտք է հողը առատապէս պարարտացնել սերմանելու ժամանակ, և յետոյ ոռոգել նաև աղբաջրով։ Ձմերային սպանախին հողը պէտք է երկու անգամ քրքրել և ամարայինը մի անգամ։ Պարտիզպաններու համար աւելի շահաւոր է ձմերայինը։

Մի կալ երկրէն կրնամք տարին 150 հազարագրամ սպանախի բերք առնուլ։

Սառոյցը երբեմն կ'ուռեցնէ տերևները և կ'երևին թափանցիկ, և կը համարուին իբրև խանգարեալ. բաւական է ժողվելէն ետքը դնել պաղ ջրոյ մէջ, և յետոյ կաթեցնել ջուրը, որով կ'առնուն տերևներն իրենց առաջին կանաչութիւնը առանց ամենևին փչացուելու։

263. Հաւաքումն սերման. — Սպանախը երկաբնակ բոյս մի է, այս ինքն, կան բոյսեր որ մինակ արու ծաղիկներ կը բերեն, և կան որ մինակ էգ ծաղիկներ կը բերեն։ Ուստի, սերմը ժողվելու համար պէտք է թողուլ ածուներէն մին որ սերմանած ըլլայ աչնան։ Բեղնաւորութիւնը կատարուելէն վերջ, գարնան պէտք է հանել արու ծաղիկ ունեցող տունկերը, և էգ ծաղիկ ունեցող տունկերուն քով դնել փոքրիկ նեցուկներ։ Մայիսի կամ յունիսի մէջ սերմերը բաւական հասունցած ըլլալով, պէտք է կտրել ծաղկաբեր ճղտները և չորցնել չուքի մէջ, և յետոյ ծեծելով ժողվել սերմը, մաքրել, և լաւագոյնը դնել փոքրիկ քսակներու մէջ և պահել չոր տեղ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

ՀԱՒԱՂՑԱՆ. (*տճ.* Գուզու կավրէյի. *գղ.* Mâche, Doucette. *ի.* Valeriana domestica, Dolcetta. *լ.* Valerianella).

264. Նկարագիր. — *Բոյս մի է տարեւոր կամ երկտարեւոր, մեծամեծ, մութ կանաչ և ձուարդ տերեւներով որք կը տարածուին գետնոյ վրայ, և ունին ուռոյցներ, մանաւանդ ծայրերուն վրայ* (Զև 80), *և են համեղաճաշակ և փափուկ, և կը գործածուին իբրև աղցան։ Տերեւներուն մէջ տեղէն կը բարձրանայ ծղօտ մը 15 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ, որոյ գագաթին վրայ կ'ելնէ փունջ մը ծաղկանց՝ ճերմակ։*

Զև 80. Հաւաղցան. — Բոյս և տերև.

265. Մշակութիւն. — *Հաւաղցանը չատ տեղ ինքնին կը բուսնի դաշտերու մէջ. և եթէ ուզեմք մշակել, պէտք է սերմանել օգոստոսի կէսէն վերջ, որպէս զի կարենանք աշնան աղցանի տեղ գործածել. և սերմանել հոկտեմբերի մէջ, որպէս զի փետրուարի և մարտի մէջ կարենանք ուտել։*

Հաւաղցանը կը յաջողի աւելի պինդ հողերու մէջ։ Սերմանելէն եաքը բաւական է թեթև հողով ծածկել։

Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 4–6 տարի։ Մի կալ երկրի համար հարկաւոր է 20 գրամ սերմ, որոյ մէջ կը գտնուին 14,000 հատ, դնելով տունկերուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը 8 հարիւրորդամետր։ Լաւագոյն է երկրորդ տարւոյն սերմը քան թէ առաջին տարւոյն։ Սերմերը կը ծլին 8–12 օրուան մէջ։

Ողոտոսի մէջ սերմանելէն եաքը եթէ չոր երթայ եղանակը, պէտք է ջրել. ուրիշ խնամքի կարօտ չէ, բաց ի խոտերը մաքրելէն։

Եւ որպէս զի յունուարի վերջ կարենանք ունենալ այս աղցանը, բաւական է ձմեռը ծածկել վրան հարևանցի կերպով անասնոց յարդախառն աղբով։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

ՔԵՂԱԿԱՐՈՍ. (*տճ. Ֆրենկ մաղտանոս. գղ.* Cerfeuil. *իտ.* Cerfoglio. *լտ.* Chærephyllum sativum).

266. **Նկարագիր.** — *Է բոյս խոտեղէն տարեւոր կամ երկտարեւոր, հակադիր, լերկ և փետրաձև տերևովք, և հովանոցակերպ ծաղկամբք (Զև 81)։ Կը բարձրանայ մինչև 30 հարիւրորդամետր, և է խոտ անուշահոտ և համեմային, և կը գործածուին իր տերևներն իբրև զարդ աղցանի, կամ իբրև համեմ կերակրոյ։*

267. **Մշակութիւն.** — *Դիւրին է քեղակարոսի մշակութիւնը. և կրնամք ամբողջ տարուան մէջ ունենալ, սերմանելով ամէն ամիս, ամառն ընտրելով չուք տեղ, և գարնան ու աշնան արևոտ տեղ։*

Կը յաջողի ամէն հողի մէջ, միայն թէ շատ թաց չըլլայ։ Իր սերմն է երկայն բարակ և սրածայր, սև գոյնով, և կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 3–4 տարի, և կը ծլի 10 օրուան մէջ։ Կը ցանուի տողի վրայ, և տողերն իրարմէ հեռի 15 հարիւրորդամետր։ Մի կալ գետնոյ համար հարկաւոր է 15 գրամ սերմ։ Ցանելէն եաքը պէտք է բարակ հողով ծածկել, և ուրիշ խնամքի պէտք չունի, միայն թէ մաքրել հողը վնասակար խոտերէ։ Ի Գերմանիա քեղակարոսի սերմը հացի հետ կը խառնեն։

Քեղակարոսի են իբրև տասնևհինգ տեսակք, որոց քանի մի տեսակը դնեմք հոս, որք կ'ուտուին։

Քեղակարոս մշկահոտ · (գղ· Cerfeuil musqué). — Է *երկարակեաց բոյս մը, մեծ և ազուամազոտ տերևներով, և ունի սաստիկ հոտ, ոչ այնչափ ախորժելի, և կը գործածուի հասարակ քեղակարոսի պէս:*

Ձև 81· Քեղակարոսի ճիւղ ծաղկաբեր·

Քեղակարոս անիսոնահոտ կամ Սպանիական · (գղ· Cerfeuil anisé *կամ* d' Espagne). — Է *երկարակեաց բոյս մը անիսոնի հոտով և համով, և մեծ քան զհասարակ քեղակարոս: Կը սերմանեն աշնան:*

Քեղակարոս եղինդային. (գղ. Cerfeuil tubéreux). — Է երկտարեւոր բոյս, որոյ արմատն է մսոտ, ալերային, քիչ մը անոյշ, արտաքուստ սեւ գորչախառն և ներսէն ճերմակ դեղնագոյն, և ունի փոթորի ձեւ (Ձև 82)։ Ասոր արմատը չատ համով է, փոքր ստեպղինի մեծութեամբ։ Կը սերմանեն սեպտեմբերի մէջ և կը ժողվեն գարնան։ Կրնամք նաև սերմանել գարնան և ուտել աշնան. բայց որովհետև սերման բեղնաւորիչ կարողութիւնը քիչ ժամանակ կը պահուի, ուստի ձմեռը պէտք է սերմնարանի մէջ հողի տակ դնել։ Այն արմատներն որ սերման համար պիտի պահուին, պէտք է գարնան կամ աշնան նորէն տնկել, իրարմէ մի մետր հեռաւորութեամբ, և սերմը կը հասուննայ յուլիսի կամ օգոստոսի մէջ։

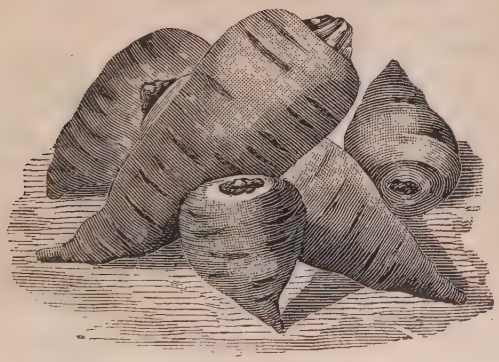

Ձև 82. Քեղակարոս եղինդային.

Քեղակարոս Պրեսկոտի. (գղ. Cerfeuil de Prescott). — Է բնիկ Սիբերիոյ և արեւելեան Թուսաստանի, որ վերնոյն նման է և կը մշակեն իր եղունդին համար, որ է կոնաձև երկայն, գորչագոյն, ալերային և չատ համով։ Կը սերմանեն ապրիլի մէջ, և կը քաղեն արմատներն օգոստոսի վերջ, որ կրնան պահուիլ չոր և առողջ տեղ մինչև գարուն։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

ԹԱՂԹ ԿԱՄ ԹԱՅԼ. (*տճ.* *թաղէթ, գօյռւն սարմաչղղր.* *գղ.* Arroche, *ռմկ.* Belle-Dame. *իտ.* Atreplice. *լտ.* Atriplex hortensis).

268. Նկարագիր. — *Է բանջար խոտոյ տարեւոր, որ կը բարձրանայ մինչեւ 1,50 մետր. տերեւներն են մեծ, թանձր և տիգաձև (Զև 83), որ կրնան ըլլալ ըստ զանազան տեսակաց կանաչ, կարմիր, ճերմակ և դեղին: Կը գործածուի սպանախի տեղ, անոր համար կ'ըսուի նաև Հոռոմ սպանախ, բայց համը սովորական սպանախէն հասարակ է: Կրնամք սերմանել մարտէն մինչև սեպտեմբեր. և իր տերեւներն ամարան տաքին օգտակար կերակուր կ'ըլլան:*

Զև 83. Թաղթ կամ Թայլ.

Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը մինչև 2 տարի. և պէտք է ժողվել ընտիր բոյսերէն երբ հասունանան:

Այս բոյսն իր գոյնզգոյն տերեւոց համար կը ցանուի նաև զարդի համար, և կը բուսնի ամէն հողոյ մէջ:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

ՄՈԼՈՇ ԿԱՄ ԲԱՂՐՋՈՒԿ. (տճ. Խպեկիուճի. գղ. Mauve. իտ. և լտ. Malva).

269. Նկարագիր. — *Բաղրջուկն որ և կ'ըսուի Աղջկտակ, և յունական անուամբ Մողոշ, երկու տեսակ է.*

Ձև 84. Մոլոշ կամ Բաղրջուկ. — Ձիւղ ծաղկաթեր.

Մին կ'ըսուի Բաղրջուկ փոքր, միսը Բաղրջուկ մեծ կամ վայրի. երկուքն ալ օգտակար են, և կը բուսնին ինքնին աշխարհիս ամէն կողմ դաշտերուն մէջ։

Առաջին տեսակն է խոտեղէն, տարեւորական, բազմաճիւղ և գետնատարած. տերեւներն երիկամնաձեւ, մազոտ կամ լերկ. ծաղիկներն մենակեաց, ճերմակ վարդագոյն, բուսեալ տերեւոց անթին մէջ, և կը բացուին ամառը։

Երկրորդ տեսակն է թփեղէն, երկարակեաց, և կը բուսնի անմշակ տեղեր, ուղղարմատ և բազմաճիւղ, որոյ ճիւղերը չիտակ կը բարձրանան իբր 30 հարիւրորդաւոր բարձրութեամբ. տերեւներն են լայն, ատամնաձեւ և բլթակաւոր, ծաղիկներն մեծ և ծիրանեգոյն (Զև 84)։

270. Հին ժամանակ Յունաց և Հռովմայեցւոց մէջ, և Արեւելք մինչև հիմայ կ'ուտեն բաղրջուկի տերեւները իբրև խաւարտ, եփելով մսի հետ, և կը համարուի թուլացուցիչ։

Կը գործածուին բժշկութեան մէջ երկու տեսակին ալ տերեւները՝ խիւս ընելով իբրև կակղիչ և հասունցնող լուծդներու, և իրենց եփուկը՝ գրեխի. ծաղիկներն են օգտակար կուրծքի, ուստի և իրենց թուրջը կամ օշարակն է դարման հարբխի և բորբոքման շնչողական գործարանաց։

Անասունները չեն սիրեր ուտելու բաղրջուկի տերեւներն, ոչ դալար և ոչ չոր։ Ուստի բաղրջուկը պարտիզպանութեան մէջ չունի այնչափ կարեւորութիւն։

Կան բաղրջուկի տեսակներ որ կը գործածուին զարդի տեղ պարտէզներու մէջ, իրենց ծաղկանց համար։

Ամէն տեսակ բաղրջուկները կը բազմանան սերմով։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

ԹՐԹՆՋՈՒԿ. (*տճ.* Գուզուզ գուշաղը. *արաբ.* Հումայզ. *գղ.* Oseille. *իտ.* Acetosa. *լտ.* Rumex acetosa).

271. Նկարագիր. — *Բոյս խոտեղէն ուղղարմատ, որոյ ծաղկաբեր ծղօտներն կը բարձրանան մինչև 60 հարիւրորդամետր, և են մատնէաձև. տերևներն համադիր, որ գետնէն վեր քիչ կը բարձրանան, և են տիգաձև կամ գառան ականջի նման, ասոր համար կ'ը-*

Չև. 85. Թրթնջուկ.

սուի նաև Գառնականջ, և սովորաբար կ'ըլլան կարմրոբակ (Չև. 85): Ծաղիկներն են մանր, կապուտակ, փընջաձև և արուէգ. և իւրաքանչիւր ծաղիկ կը բերէ մի սերմ եռանկիւնի բրգաձև:

272. Մշակութիւն. — *Թրթնջուկի տեսակները չատ են, որոց տերևները կը գործածուին կերակրոյ, և են առողջարար և զովացուցիչ. և չատ անգամ կը խառնուին սպանախի հետ, ասոր անհամութիւնը չափաւո-*

բելու համար։ Թրթնջուկէ կ'ելնէ թթուռուտ բրթնչկա-կան, որ է բուսական թթուուտ մը բաղադրեալ կալւոյ հետ։

Թրթնջուկի տեսակներուն մէջ երեւելի է Գաղղիոյ Պելվիլի Թրթնջուկն, որոյ տերեւներն սովորական Թրթ-նջուկէն աւելի մեծ են և կանաչ գունով. համով չատ չեն տարբերիր սովորականէն, և թերեւս քիչ մը աւելի թթու են. և այս տեսակն է որ Պարիսոս մստերը կը մշակուի։

Թրթնջուկն ինքնաբոյս տունկ մի է. կը սիրէ աւելի բարձր դիրք բլրոյ վրայ, կակուղ և պարարտ հող և ոչ խոնաւ։ Կը բազմանայ սերմով, և կը սերմանեն գար-նան։ Պէտք չէ չատ լուր տալ, որովհետև համը կը պակսի։ Ծլելէն 20 օր ետքը կրնամք կտրել տերեւները և ուտել, և այսպէս չարունակել 20 օրէ 20 օր։ Սեպ-տեմբերէ մինչև ձմեռ ուշացնել կտրելու ժամանակները։

Թրթնջուկը կրնայ բազմանալ նաև բաժնելով տուն-կերը, որք կրնան տևել մինչև 10 տարի։ Բայց լաւ է երկու, երեք տարին անգամ մը նորոգել տունկերը, որով և վեսասակար խոտերէ ազատ կը մնայ։

273. Վնասակար որդունք Թրթնջկի. — Թրթնջուկը բաց ի խղունջէ և լորտնուկէ՝ ունի ուրիշ վնասակար որ-դեր ալ, որ կ'ուտեն իր տերեւները մայիս և յունիս ա-միսներուն մէջ, մանաւանդ եթէ եղանակը չոր երթայ։ Ասոնց դարման կը համարուի, խառնել ջրոյ հետ 1 առ 100 ծծմբաբնածխատ կալւոյ և ջրել։

ԳԼՈՒԽ Ի

ԹԹՒԿԻԶ. (*տճ*. *Եապաև գուզու գուչաղը*· *գղ*· Oxalide. *իտ*· Acetosella. *լտ*· Oxalis crenata).

274· Նկարագիր· — *Է բոյս խոտեղէն չատակեաց, որոյ տերևներն արմատէն վեր կը բարձրանան, և կը բաղկանան երեք տերևակներէ* (Զև 86)։ *Թթուկիչն ունի չատ տեսակներ, որոցմէ ոմանք կը մշակուին զարդի հա-*

Զև 86· Թթուկիչ·

մար, իրենց գեղեցիկ տերևներուն և ծաղիկներուն պատ-ճառաւ, և ոմանք իբրև խաւարտ ուտելու համար, որոց տերևներն են կծուահամ։ Կայ տեսակ մը որ ունի ե-լընդաւոր արմատներ, ձուաձև երկայն, ընկուզաչափ, ճերմակ դեղնորակ կամ վարդագոյն, և այդ տեսակն

Ամերիկայի Պերու աշխարհին մէջ սովորական ուտելի բոյս մի է իր ելունդին համար (Զև 87)։ Այս ելունդները ի սկզբան են սաստիկ թթու. բայց դրուելով բըրդեայ պարկերով արեւու մէջ, կորուսանեն բոլորովին իրենց թթուութիւնը և կ'ըլլան անոյշ և ալերային։ Իրեն

Զև 87. Թթուկիչ ելունդաւոր.

տերևները և դալար բողբոջները կը գործածուին թըրթընջուկի պէս աղցանի։

Թթուկիչը Եւրոպայի մէջ քիչ կը գործածուի իբրև խաւարտ։

Ա. Նախնիս մեր Թթուկիչ և Թրթնջուկ նոյն կը համարուին, որք իրարու նման բոյսեր են։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

ԹԱԻԱՐՇԻԼ. (տճ. Դավհետ. գղ. Rhubarbe. իտ. Rabarbaro. լտ. Rheum).

275. Նկարագիր. — Թաւարծիլ, որ և կ'ըսուի Գաբ-ծիլ, Իշխուռն, է բոյս խոտեղէն, շատակեաց, ուղղաբուն և բազմատեսակ, որ կը գործածուի իբրև դեղ, իբրև կերակուր և իբրև զարդ, և ամէն տեսակներն ալ նշա-նաւոր են իրենց արմատական և մեծատարած տերևնե-րուն գեղեցկութեամբ (Զև 88)։ Ի բնիկ հիւսիսային կողմանց Ասիոյ, Ճենաս-տանի և Թաթարաստանի, բայց կը բուսնի նաև Եւ-րոպիոյ մէջ։

Թաւարծիլի արմատներն են մեծ և բազմաճիւղ, և կ'ըսուին Թաշնդեղ, Գար, և կը գործածուին իբրև դեղ. և են արտաքուստ սևորակ, և ներքուստ դեղին կար-մրորակ։ Ծաղկաբեր ցօղուն-ներն կը բարձրանան մինչև երկու երեք մետր, և կը բերեն փնջաձև ճերմակ ծա-ղիկներ. որոց կը յաջորդէ իրենց սերմը եռանկիւնաձև։

Զև 88. Թաւարծիլ.

276. Մշակութիւն. — Թաւարծիլը կը սիրէ խոր և թակուղ հող և ոչ կաւեղէն, և ըստ բաւականին պա-րարտ. որ և իցէ դիրք իրեն յարմար կու գայ։ Որով-հետև արմատները խոր կը թափանցեն, անոր համար պէտք է աշնան երկիրը փորել մէջ 60 հարիւրորդամետր խորութեամբ և լաւ մը աղբել։ Եւ գարնան ապրիլի մէջ քահով նորէն փորել և բանալ փոքրիկ ակօսներ իրարմէ 30 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և անոնց մէջ

ցանել սերմը։ Եւ երբ ծլին և մեծնան տունկերը, զատել և հեռացնել իրարմէ, այնպէս որ ձմեռը դեռ չհասած տունկերը 30 հարիւրորդամետր հեռի ըլլան իրարմէ։

Յաջորդ գարնան հանել տունկերը և փոխադրել ուրիշ տեղ, որ պատրաստուած ըլլայ վերոյիշեալ կերպով, և հոն տնկել նորատունկ բոյսերն իրարմէ 1 կամ 1 ½ մետր հեռաւորութեամբ, ըստ տեսակի խաւարծիլի։

Խաւարծիլը կրնայ բազմանալ նաև արմատները բաժնելով, բայց նայելու է որ չատ խոր չտնկուին։

Երկրորդ տարին հազիւ կրնան կորուիլ մանր տերևներն ուտելու համար, և կը գործածուին աղցանի։ Եւ որպէս զի տունկը չկարանայ, լաւ կ՚ըլլայ կտրել ծաղիկները և չթողուլ որ բարձրանան։ Եւ այսպէս կրնայ խաւարծիլի տունկ մը ապրիլ մինչև 20 տարի։

Ուրիշ խնամք չուզեր, բայց եթէ հողը կակուղ պահել և մաքրել վնասակար խոտերէ, և աշնան ծածկել աղբով, և նոյն աղբը գարնան հողի տակ դնել։

277. Խաւարծիլի արմատները դեղի գործածելու համար պէտք է հանել զիրենք հողին մէջէն չորրորդ տարիէն ետքը, և այն ատեն կ՚ունենանն հարկաւոր պնդութիւնը։ Ցետոյ մաքրել, կեղտուել և կտրել կտոր կտոր 8 կամ 10 հարիւրորդամետր լայնութեամբ, և դնել օդոյ մէջ որ չորնան։ Բաւական չորնալէն ետքը անցնել կտորները քուղի վրայ և կախել չոր և հովահար տեղ մը որպէս զի կատարեալ չորնան, որ կը տեւէ ամիս ու կէս կամ երկու ամիս։ Համն է դառն և փոթոթիչ, և ունի մասնաւոր համեմային հոտ մը, և է կաղդուրիչ ստամոքսոյ։ Եթէ ծամեմք բերնով կը դեղինցնէ թուքը։

Հայաստան սովորութիւն է կախել խաւարծիլի արմատը խաչանց պարանոցէն, զոր կը ծամեն խաչինք, և է թեթև մաքրողական, և ասոր համար ըսուած է խաչնդեղ։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

ԽՄԻ, ԲՈՒՆԻ. (*տճ.* Մէղայիք օթուզ. *արաբ.* Իհմպհիլիհ խիրպայի. *գղ.* Angélique, Archangélique. *լտ.* Angelica, Arcangelica. *լտ.* Archangelica officinalis).

278. Նկարագիր. — Է *բոյս խոտեղէն չատակեաց, որ ինքնին կը բուսնի խոնաւ տեղեր, և երկու երեք տարուան մէջ կ'առնու իր կատարեալ աճումը: Կը սիրէ թաց և չուաք տեղ, բայց ոչ կաւեղէն հող:*

Բնիկ է Ասորւոց երկրին, բայց կը բուսնի նաև աշխարհիս ամէն կողմ: Ունի չատ տեսակներ, բայց գլխաւոր երկու տեսակ կը բաժնուի. առաջինը կոչեմք խմի (Ձև 89), որ աւելի փոքր կ'ըլլայ, և երկրորդը Բոխնի (Ձև 90), որ մեծ և գերագոյն է քան զառաջինն: Երկուքն ալ իրարու նման են, հակադիր, կանաչ և ճղճղկէն տերևներով և հովանոցակերպ, ճերմակ և հոտաւէտ ծաղիկներով, և կը բարձրանան մինչև 1 կամ 2 մետր: Երկրորդ տեսակին իսկական իւղն, որ է դեղնագոյն և կ'ելնէ տերմերէն և արմատէն (Ձև 91), աւելի գերազանց է և առատ քան թէ առաջինէն ելածը, և կը գործածուի չաքարեղինաց, անուշի և զանազան ըմպելեաց: Դալար տերևներն ալ ալքոհլի մէջ դնելով և պատրաստելով այլևայլ կերպով կը գործածուին խմորեղինաց մէջ:

Եւրոպիոյ հիւսիսային կողմ, Նորվեգիա և Լապոնիա, կը գործածեն խմին իբրև խաւարտ, և կ'ուտեն հում կամ եփած, և մանաւանդ ուրիշ կերակրոյ հետ խառն: Կը գործածուի ևս իբրև դեղ մրգեցուցիչ, քրտնաբեր և ստամոքսական:

*Ցնկոյն ամէն մասերը կ'արձակեն անոյշ հոտ, և ուշնին դառն և մչկային համ *:*

* Մեր լեզուին մէջ Խմ և Բոխնի համանիշ են, ինչպես Եւրոպացւոց մէջ Angélique և Archangélique.

279. Մշակութիւն. — *Խմիչն կրնամք բազմացնել արմատները բաժնելով։ Բայց թէ որ ուզեմք առատապէս ունենալ, պէտք է սերմանել, և բոյսերը ծլելէն և*

Նկ. 89. Խմիչ. — Ձիւղ ծաղկաբեր.

առելէն ետքը՝ բաժնել սեպտեմբերի մէջ և տնկել տողի վրայ, իրարմէ 50 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ

դէպ ամէն կողմ։ Եւ եթէ յաջորդ գարնան արձակեն ծաղկի ծղօտները, լաւ է ամէնքն ալ կտրել երբ սկսին ծաղկիլ։

Մեծ խնամքի կարօտ չէ, միայն թէ պէտք է ստէպ

Գաւ. 90. Բուխնի. — Ճիւղ ծաղկաբեր.

հողը քրքրել և մաքրել մշաստակար խոտերէ, և աղբել երբեմն երբեմն։

Տերևներուն քաղցը կ'ըլլայ երկրորդ տարին մայիսի վերջերը, և արմատներուն քաղցն աշնան։ Սերմը առնելոյ համար պէտք է թողուլ անարատ քանի մը տունկեր,

և հաւաքել օգոստոսի մէջ, և աչնան ցանել։ Կը գըտ-նուի 1 գրամ սերմին մէջ 150–180 հատ։

280. Վայրի խմոյ տերևները կու տան գեղեցիկ դե-ղին ներկ մը, որով կը ներկեն ասուեղէնները դեղին ոսկեգոյն։ Մեղուները չատ փափաքող են այս տնկոյն ծաղկին, և կազմեն ընտիր մեղր։ Շատ անգամ կը տըն-

Գև. 91. Արմատ բոխնոյ.

կեն խմին վտակաց եզերքը զարդի համար, և կազմեն գեղեցիկ թփիկներ։

Խմին է նշանակ խանդի, և հին բանաստեղծներն ա-նոր տերևներով կը պսակուէին։ Է նաև նշանակ մեղա-մաղձոտութեան։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

ՄԱՆԱՆԵԽ ԿԱՄ ՄԱՆԱՆԵԽ. (*տճ.* Հարտալ. *գղ.* Moutarde. *իտ.* Senapa. *լտ.* Sinapis alba-nigra).

281. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն, տարեկոր և ուղղարմատ, և կը բարձրանայ իբր կէս մետր և աւելի. ծաղիկներն են ողկուզաձև, դեղին տժգոյն, և իւրաքանչիւր ծաղիկն ունի 4 թերթ, և ծաղկանց տեղ կը փոխանակեն մանր բոլորչի հատեր, նեղ և փոքր պատենի մէջ ամփոփած: Տերևներն են մեծ և ատամնաձև և կորդ չօշափելու:*

Մանանեխը գլխաւոր երկու տեսակ ունի, ճերմակ և սև մանանեխ, ըստ գունոյ սերմանց:

Սև մանանեխը կը բուսնի ինքնին ցորենոյ արտերուն մէջ: Կը սերմանեն առատապէս իրեն սերմանց համար, որ ի սկզբան կարմիր կ'ըլլան, բայց հասուննալով կը սևնան: Սերմանց ալիւրէն կը չինեն բժշկութեան մէջ խիւս տապացուցիչ, որ կ'այրէ կը կարմրցնէ դրուած տեղը: Ալիւրն է դեղնորակ:

Ճերմակ մանանեխին հատերը կրկնապատիկ մեծ են քան սև մանանեխոյ, բայց գօրութիւնը տկար: Կը գործածուի բժշկութեան մէջ իբրև ըմպելի բացողական և մաքրիչ արեան:

Կայ երրորդ տեսակ մը մանանեխի որ կ'ըսուի ճերեւական մանանեխ, որոյ տերևները կաղամբի տերևներուն պէս մեծ են, և կը գործածուին իբրև խաւարտ ուտելու, և ունին սպանախի համ: Կը ցանուի օգոստոսի մէջ պարարտ հողի վրայ, և պէտք է ջրել քանի որ չէ ծլած, և ամիս ու կէսէ ետքը կրնամք սկսիլ կտրել տերևները և ուտել քանի որ դալար են, որ կը տևէ մինչև ձմեռ, և ունի հաճոյական և տոհմ համ մը:

282. *Մանանեխի սերմանց ալիւրով, և մանաւանդ սև մանանեխի ալիւրով կը չինուին ամոքանք կերակրոյ, որ կը հալեցնէ կերակուրը և կը բանայ մարդոյս ախորժակը: Եւ կ'ըլլայ հարելով գինւոյ քաղցուոյ հետ,*

կամ քացախի և գարեջրոյ հետ։ Ոմանք կը խառնեն նաև չաքար։

Ճերմակ մանանեխոյ հատերէն կ'ելնէ ճմլելով իւղ ստանալու համար 30–33 առ 100, ուստի և կրնամք մշակել իբրև բոյս իւղաբեր։ Իսկ սև մանանեխոյ հատերէն կ'ելնէ իւղ 15–20 առ 100։

283։ **Մշակութիւն**. — *Մանանեխը կը սիրէ թեթև, կրային կամ գայլախազային հող. և չուտով բուսնելուն համար՝ կրնամք ցանել ցորենի արտերուն մէջ կամ երբ կրին առաջին բերքը կտրելէն ետև։ Եւ կը ցանուի 12–15 հազարագրամ առ մի հարիւրակալ երկիր։ Ուստի մանանեխն աւելի արտերու բոյս է քան թէ պարտիզի։*

Բայց թէ որ մանանեխը տնկեմք սերման համար քան թէ տերևներուն համար, յայնժամ բաւական կ'ըլլայ 3–5 հազարագրամ առ մի հարիւրակալ, և տունկերը պէտք է տնկել տողի վրայ, և տողերը իրարմէ հեռի 40–50 հարիւրորդամետր, որպէս զի արօրակով կարենամք մէջ տեղէն անցնիլ և հողը քրքրել։

Մի հարիւրակալ հողէ կ'ելնէ մանանեխի հատ 15–25 հարիւրալիտր, և մի հարիւրալիտրը կը կշռէ 68–72 հազարագրամ։

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԽԱԽԱՐՏՔ ՈՐՈՑ ՊՏՈՒՂԸ ԿԱՄ ՍԵՐՄԸ ԿՈՒՏՈՒԻ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԼՈՒԲԻԱ ԿԱՄ ԼՈՎԻԱՍ. (*ռմ.* Фасуліа. *գղ.* Haricot. *իտ.* Fagiolo. *լտ.* Phaseolus).

284. **Նկարագիր.** — *Բոյս խոտեղէն, տարեւոր, պատաղիճ և ընդարեր. որոյ տերևներն կը բաղկանան երեք մանր և սրտաձև տերևակներէ. ծաղիկներն կ'ելնեն տերևոց անթին մէջ ողկուզաձև, ճերմակ, դեղին կամ կարմրորակ, որք հաճոյ են մեղուաց։ Ծաղիկներուն կը փոխանակէ իրենց ունդը կամ սերմը՝ երկայն և երկբացիկ պատի մէջ ամփոփեալ, թուով հինգ վեց հատ, ձուաձև, քիչ մը տափարակ, և զանազան գունով, այս ինքն ճերմակ, դեղին, կարմրորակ, մանուշակագոյն, սև, և այլն։ Ընդոց մեծութիւնը, գոյնը և ձևը կը տարբերի ըստ զանազան տեսակաց լուբիայի* (Զև 92)։ *Լուբիան պատաղիճ տունկ ըլլալուն պատճառաւ, երբոր քիչ մը բարձրանայ գետնէն, պէտք է քովը խեչակներ դնել, որպէս զի փաթթուելի անոնց վրայ և կարենայ կենալ կանգուն։ Կայ տեսակ մը լուբիա ցած, որ կ'ըսուի թզուկ լուբիա* (*գղ.* Haricot nain), *որ կարօտ չէ խեչակի* (Զև 93)։

285. **Մշակութիւն.** — *Լուբիան կը խորչի սառուցէ, սաստիկ խոնաւութենէ, և ամարային չարաչար տաքէն և երկար անձրևներէն։ Կը սիրէ կակուղ և ընտիր հող, և ոչ պինդ և կաւեղէն։ Լուբիան, ինչպէս նաև ուրիշ ամէն ընդեղէնք, պարարտութեանց համար այնչափ կա-*

բօտ չեն բորակածնի, զոր կը ծծեն հողէն իրենց արմատ-ներով և օդէն իրենց տերևներով, այլ կարօտին աւելի կալւոյ և լուսածնական թթուտուի։ Պէտք չէ տալ դա-լար աղբ, այլ մշակել այն հողին մէջ որ տարի մը առաջ աղբով պարարտացած ըլլայ։

Կրնամք գործածել հետագայ տարրաբանական պա-րարտութիւնը մի կալ հողի համար. այս ինքն 3–5 հա-զարագրամ վերլուսածնատ կրոյ 18^0, 1–2 հազարագրամ ծծմբատ կալւոյ կամ քլորուկ կալւոյ։

Ձև 92. Լուբիա պատաղիճ.

Ձև 93. Լուբիա թզուկ.

286. Լուբիայի մշակութիւնը կրնայ տարբերիլ ըստ նպատակին որուն պիտի ծառայէ։ Այս ինքն,

Ա. Ուտել լուբիան դալար իր պատենով մէկտեղ։

Բ. Ուտել լուբիայի ունդը դալար։

Գ. Ուտել լուբիայի ունդը չոր՝ ձմերան մէջ։

287. Մշակութիւն դալար լուբիայի. — *Դալար լու-բիայի համար պէտք է ընտրել այն տեսակները որ ա-*

ւելի յարմար են, ինչպէս է թզուկ լուբիան, Բեղգիոյ սև լուբիան։ Ցաղոզելու գլխաւոր պայմանն է թացուելէն զգուշանալ, որ կը փտեցնէ տունկերը։ Պէտք է սերմանել յունուարի անդուկներու մէջ որ պատրաստած ըլլան բուսահողով և ընտիր հողով, և ծածկած ապակեով, և ներքին տաքութիւնն ըլլայ 15–18°։ Քիչ անգամ պէտք է ջրել, և այն առաւօտուն երբ բացուին վրայի ապակի պատուհանները, որպէս զի խոնաւութիւնը ցնդի։

Սերմանելէն երկու ամիս ետքը կրնամք ժողվել դալար լուբիաները։ Բայց թէ որ չուզեմք ունենալ խիստ վաղահաս դալար լուբիաներ, ինչպէս են վերոյիշեալ կերպով անդուկներու մէջ մեծցածները, կրնամք սերմանել անդուկի մէջ փետրուարի կիսոյն, և ապրիլի մէջ փոխադրել պատրաստած ածուներու մէջ, որ ըլլան աբեգդէմ և պատսպարեալ եղեամէ, ծածկելով գիշերները չարժական խիրներով։

Եւ եթէ ուզեմք բացօթեայ ցանել, պէտք է սերմանել թզուկ լուբիայի սերմը մարտի կիսէն մինչև ապրիլի վերջ, լաւ պատրաստած ածուներու մէջ, որ ըլլան աբեգդէմ և պաշտպանեալ ցուրտ հովերէ։ Կը ցանուի տողի վրայ, տողերն իրարմէ 30 հարիւրորդամետր հեռի, բանալով փոքրիկ ծակեր 8 կամ 10 հարիւրորդամետր խորութեամբ, և իրարմէ 30 հրմ հեռաւորութեամբ, և իւրաքանչիւր ծակին մէջ դնել 5 կամ 6 հատ, և ծածկել հողով։ Եւ երբ սերմը ծլի և արձակէ 4 տերև, քրքրել հողը, տալ պարարտութիւն տարրաբանական։ Եւ մինչև որ տունկերը մեծնան և տան իրենց պտուղը, պէտք է մէկ երկու անգամ քրքրել հողը, որով աւելի կը մեծնան լուբիայի պատիճները. զորս պէտք է քաղել դալար և հետ զհետէ և խաւրել ի վաճառ, և չթողուլ որ կատարեալ կերպով հասունանան։

Թէ որ ուզեմք ամբարան մէջ ունենալ դալար լուբիա, պէտք է սերմանել յունիսի և յուլիսի մէջ զով տեղ մը։ Եւ եթէ ուզեմք աւելի ուշ ունենալ, պէտք է սերմանել օգոստոսի և սեպտեմբերի մէջ։

Իսկ սերմը ժողվելու համար պէտք է սերմանել ապրիլի վերջ, և ամէն խնամք ունենալ, և ասոնցմէ չկտրել ամենևին դալար պատեհով լուբիաները՝ մինչև որ կատարեալ կերպով հասունանան և դեղինանան։

288. Մշակութիւն լուբիայի որոց ունդը դալար կամ չոր պիտի ուտուի. — *Այս տեսակին սերմը կը սերմանի ապրիլի կիսէն մինչև սեպտեմբերի վերջ։ Կրնայ ըլլալ թզուկ տեսակէն և կրնայ ըլլալ բարձր և պատառիճ տեսակէն։ Թզուկ տեսակին մշակութեան կերպը նոյն է վերնոյն հետ։ Իսկ բարձր տեսակէն երբ ուզեմք ցանել, պէտք է ցանել տողի վրայ, տողերն իրարմէ 60 հարիւրորդամետր հեռի, նոյնչափ և ծակերն իրարմէ հեռի, դնելով իւրաքանչիւր ծակին մէջ 8 կամ 10 հատ սերման։ Երբ ծլին և արձակեն 4 տերևներ, պէտք է քրքրել հողը. և երբ սկսին բարձրանալ և խիղճ արձակել, պէտք է արմատներուն հող տալ և դնել քովերնին խեչակներ՝ որպէս զի կարենան կպչիլ անոնց վրայ։ Երբ պտուղը հասունայ, այս ինքն երբ պատճին մէջի հատերը մեծնան և պատիճը դեղինցնալու վրայ է, ժողվել, և մէջի ունդը ուտել դալար։*

Իսկ չոր ուտելու համար ուրիշ բան պէտք չէ ընել, բայց եթէ թզուկ տունկերը մինչև որ սկսին չորնալ, և յետոյ քաղել և դնել արևու մէջ որ լաւ մը չորնան, և ապա ծեծել, որով ունդերը դուրս կը թափին պատիճներուն մէջէն, զոր կը ժողվեն և կը պահեն, ձմեռն ուտելու համար։

289. *Մի կալ երկրի մէջ լուբիա ցանելու համար հարկաւոր է 800 գրամ սերմն։ Եւ մի կալ երկրին տուած բերքն է 3,50–4 կենդինար պատիճ, կամ 1,15–1,30 կենդինար չոր ունդ։ Մի հարիւրալիտր չոր ունդը կը կշռէ 77–78 հազարագրամ։*

ԳԼՈՒԽ Բ

ԴԿՈՒՂ, ԿԱՄ ՊՈՐՏԻԿ. (*տճ.* *Պեօյրիւձէք.* *գղ.* Dolic. *իտ.* Fagiolo dall' occhio. *լտ.* Dolichos).

290. Նկարագիր. — Է բոյս տարեւոր ընդարեր, լուբիայի ցեղէն, և բնիկ Հնդկաստանի, որ կը բուսնի աշխարհիս ամէն տաք կողմերը։ Եւ լուբիայի պէս երկու տեսակ է, Թզուկ և բարձր. և կը մշակուին լուբիայի պէս։ Տերևներն են եռաթերթ և եռանկիւնի, ծաղիկներն ճերմակ կամ վարդագոյն, պատիճներն գրեթէ գլանաձև, որոց մէջ ամիսփաճ են մանր ուղղեր հրկամձևաձև, ճերմակ դեղնորակ, և պորտին վրայ սև բիծ մը ունի, անոր համար մեր մէջ ըսուած նաև Ղև պորտիկ կամ այլազգի անունէն խանգարեալ Պոլոձիկ։

Դկուղն աւելի համով է քան զլուբիա, թէպէտ հատերը քան զայն փոքր, և կ'ուտուի լուբիայի պէս երկկերպով ալ, այս ինքն դալար պատենով, դալար կամ չոր հատերով։

Դկուղի կան զանազան տեսակներ։ Եգիպտոսի մէջ չատոնց ի վեր կը մշակուէր այդ խաւարտը, և հոն կը բարձրանայ մինչև երեք չորս մետր. ծաղիկներն են հոտաւէտ, ճերմակ կամ մանուշակագոյն և ողկուզաձև, պատիճներն կարճ, և մէջի հատերը ձուաձև տափարակ, ի գոյն ճերմակ կամ սև. սև տեսակին պորտին նիշն է ճերմակ։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԲԱԿԼԱՅ. (տճ. Պագլա. գղ. Fève. իտ. Fava. լտ. Faba vulgaris).

291. Նկարագիր. — Է բոյս ընդարբեր, ուղղաբուն, և իբր մի մետր բարձրութեամբ. ցօղունն է քառակուսի, սնամէջ. տերևներն համադիր, և բաղկանան ձուաձև տերևակներէ, կանաչագոյն. ծաղիկներն կը բուսնին տերևաց անթին մէջ, ճերմակ գունով, բծաւորեալ ի սև. ունդերն ամիոփած են երկայն պատենի մէջ խորչ խորչ, որոյ արտաքին կողմն է կանաչ և ներքին կողմը ճերմակ և մազոտ: Ունդերն են ձուաձև և տափարակ (Զև 94), և լայնագոյն ծայրը սև նիշ մը ունի երկայն: Դալար եղած ժամանակ են կանաչ, բայց չորնալով կ'ըլլան դեղնագոյն:

Բակլայն կ'ուտուի լուբիայի պէս, դալար պատենով, և կամ ունդը միայն դալար կամ չոր: Ձէ այնչափ դիւրամարս, բայց ընդեղինաց մէջ ամենէն աւելի սընընդարար:

Բակլայի տեսակները չատ են, և ըստ այնմ ունդերը կ'ըլլան առաւել կամ նուազ մեծ և տափարակ, և գոյներն ալ կը տարբերին:

292. Մշակութիւն. — Բակլայն թէպէտ բնիկ է Պարսկաստանի և Աֆրիկէի, բայց կը բուսնի հիմայ ամէն երկիր, բարեխառն գօտւոյ տակ, և կը սիրէ այնպիսի հող՝ ուր կալի և կիր չատ գտնուին, ուստի և աւելի յարմար է իրեն պինդ և կաւեղէն հող քան թէ կակուղ և աւազուտ հող:

Կը սերմանի փետրուարէ մինչև ապրիլ, բայց կանխահաս բակլայն կը սերմանի դեկտեմբեր և յունուար ամիսներուն մէջ, խնամով փորուած և պատրաստած ակունքներու վրայ, սերմանելով տողի վրայ, իրարմէ 40 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ դէպ ամէն կողմ, դնելով 4 հատ իւրաքանչիւր ծակին մէջ, որոյ խորու-

թիւնը պիտի ըլլայ 4–5 հարիւրորդամետր։ Բաւական է 1 կալ երկրի համար 1,750 հազարագրամ սերմ, որ կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը հինգ վեց տարի, և կը ծլի 7–10 օրուան մէջ։

Երբ բոյսերն արձակեն չորրորդ տերևը, պէտք է քրքրել հողը և տալ հող արմատոց. և եթէ հարկաւոր ըլ-

Ձև 94· Բակլայ· — ձիւղ ընդաբեր·

լայ, դնել պարարտութեան համար հողոյ վրայ մոխիր կամ տարբաբանական պարարտութիւն։

Ծաղկելու ժամանակ պէտք է ծայրատել բոյսերը, որպէս զի պատիճներն մեծնան և աղատ ըլլան տունկերը սև միջատէ մը, որ բակլայի պատառաբոյծն է։ Բակլայի

միասակար պատառաբոյծ տունկն է Աքիւծախոտ (գր. Orobanche), որ խածփրէ և կը փճացնէ բոյսը։ Պէտք է արմատով խլել տունկը և այրել։ Մէկ առիւծախոտ կրնայ հարիւր հազար սերմ տալ։ Բակլայի առաջին բերքը կանաչ վիճակի մէջ ժողվելէն ետքը, եթէ ուզեմք երկրորդ բերք ունենալ ուշ, պէտք է բոյսերը կտրել՝ հո-ղէն 5 կամ 6 հարիւրորդամետր բարձր, և եղանակը եթէ լաւ երթայ, այս ինքն սաստիկ չոր չըլլայ, կրնան բոյսերը նորէն աճիլ և մեծնալ, և տալ երկրորդ պտուղ ուշ ժամանակ։

293. Հաւաքումն սերման. — *Բակլայի սերման հա-մար պէտք է ընտրել զօրաւոր տունկերուն վրայ այն պատիճները որ մեծ են և կատարեալ և նախ հասուն-ցած, և թողուլ բոյսերուն վրայ որ չորնան։ Եւ վերջը ժողվել և պահել պատճով մէկ տեղ մինչև սերմանելոյ ժամանակ, որոյ բերքին քանակն ամէն տեղ միօրինակ չէ։ Կրնամք մի կալ հողէն ունենալ 40 հազարագրամ ունդ չոր, և 30 հազարագրամ չոր տերև և ցօղուն՝ անասնոց տալու համար։*

ԳԼՈՒԽ Դ

ՈԼՈՒՆ. (*տճ. Պիզիլիա. գղ.* Pois. *իտ.* Pisello. *լտ.* Pisum sativum).

294. Նկարագիրը. — *Ոլոռն որ և կ'ըսուի Մաշ, արաբերէն անուամբ, է բոյս խոտեղէն, ընդարեր, տարեւոր և սովորաբար պատաղիճ, ունելով խիղքեր որով կը պատատին տունկերը խեչակներու վրայ, և այս խիղքերը կը բուսնին տերևներուն ծայրերը մի կամ երկու զոյգ (Զև 95): Ծաղիկներն են մեծ, ճերմակ կարմրախայտ որ կը բուսնին տերևոց անթին մէջ, որոց կը փոխանակեն երկայն, գլանաձև պատիճներ, և անոնց մէջ գնդաձև ունդեր, թուով մինչև 10 կամ 12 հատ:*

Ոլոռան տեսակները չատ են լուբիայի պէս, և իրեն նման կը բաժնուին երկու գլխաւոր դաս, Թզուկ և Բարձր ոլոռն: Թզուկ ոլոռները կը բարձրանան մինչև 25 հատ բիւրորդամետր, իսկ բարձր ոլոռները մինչև 2 մետր, և կը կենան կանգուն պատատելով խեչակներու վրայ:

Ոլոռն ընդեղինաց մէջ ագնիւ տեսակներէն մէկն է, և կ'ուտուի գալար պատճով միասին, քանի որ դեռ կատարեալ հասունցած չէ, և մանաւանդ Աբևելքի կամ Պարսկաստանի ոլոռը, որոյ պատիճներն են տափարակ և քաղցրահամ: Կ'ուտուին նաև մինակ ունդերը գալար՝ պատճէն հանելով, ինչպէս են Եւրոպական տեսակներուն չատերը, և կամ կը չորցնեն տունկին վրայ, և փեճոկելով կը պահեն ձմեռն ուտելու համար:

295. Մշակութիւն. — *Ոլոռը կը սիրէ տաք կլիմայ, պատսպարեալ ցուրտէ: Կը բուսնի գրեթէ ամէն տեսակ հողի մէջ, բայց կ'ուզէ առաւելապէս կակուղ և ընտիր հող, և կ'ատէ թաց և կաւեղէն հողը: Հողը պարարտացնելու համար կրնամք գործածել նոյն տարրաբանական պարարտութիւնը ինչ որ ըսինք լուբիայի համար, միայն թէ կրնամք պակսեցնել տասներորդ մաս մը բակածնի, կալւոյ և լուսածնական թթուտի:*

Ոլոռը կը սերմանի հոկտեմբերի և նոյեմբերի մէջ, պատրաստած արեգդէմ ածուներու վրայ, որպէս զի գարնան կարենամք ուտել իր պտուղը։ Կը սերմանի նաև փետրուարի և մարտի մէջ, որպէս զի կարենամք ամառան և աշնան ուտել. և սերմանելու կերպը նոյն է ինչ որ ըսինք լուբիայի համար։

Չև 93. Ոլոռն. — Պատիճ և հիւղ ծաղկաբեր.

Երբ կը բարձրանան տունկերը 15 հարիւրորդամետր, պէտք է քրքրել հողը, և զնոյն կրկնել երբ խիղքերը ելևէնան, և յայնժամ տալ հող արմատներուն և գնել գովերնին խեչակ։ Պտուղը կանխահաս ընելու և պատիճներն աւելի մեծնալու համար լաւ է ծայրատել տունկերը երրորդ ծաղկէն վեր։

Ամարան մէջ պէտք է առատապէս ջրել ոլոռան տունկերը։

296. Հաւաքումն սերման. — *Լաւ սերմ ունենալու համար պէտք է ընտրել զօրաւոր տունկերուն առաջին հասունցած պատիճները, և թողուլ որ կատարեալ հասունանան։ Այն տունկերը որոցմէ սերմ պիտի առնուին, պէտք է անվրէպ ծայրատել։*

Մի կալ երկիր սերմանելու համար պէտք է 600–800 գրամ ոլոռն, որ կը ծլի 5 օրուան մէջ՝ եթէ ծղոյ տաքութիւնը 15 աստիճան ըլլայ։ Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորութիւնը 4 կամ 5 տարի։ Մի կալ երկրէ կրնամք ունենալ 80–120 հազարագրամ չոր սերմ ոլոռան։

ԳԼՈՒԽ Ե

ՍԻՍԵՌՆ. (*տճ. Նոհուտ. գղ.* Pois chiche, Garvanche. *իտ.* Cece. *լտ.* Cicer arietinum).

297. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն, տարեւոր և ընդաբեր, նման ոլոռան, և կը տարբերի անկէ անով որ իր տնկոյն ամէն մասերը ծածկած են մազով։ Կը բարձրանայ մինչև 40–50 հարիւրորդամետր. ցօղունն է անկիւնաւոր, տերևներն ձուարդ և ատամնաւոր, ծաղիկներն մանր և ճերմակ, և կը բուսնին տերևոց անթին մէջ, որոց կը փոխանակեն իր պտուղներն ամփոփեալ ձուաձև պարկուճի մէջ, որոյ ծայրը կը վերջանայ ծռած քթով։ Իւրաքանչիւր պարկուճին մէջ կը գտնուի երկու ունդ կամ սիսեռն, գրեթէ կլոր և ըստ բաւականին մեծ և ճրան խորտուբորտ (Զև 96)։*

Սիսեռը քնիկ է Պարսկաստանի և անկէ տարածուած Հնդկաստան, Աֆրիկէի հիւսիսային կողմ և Եւրոպիոյ հարաւային կողմ։ Անուանի է Սպանիոյ սիսեռը և անընդարար։ Սիսեռը կրնայ ըլլալ ճերմակ, դեղին, սև և կարմիր, բայց ճերմակն յարգի է։

298. **Մշակութիւն.** — *Սիսեռը լաւ կը յաջողի բա-րեխառն կլիմայի տակ, մանաւանդ դաշտային տեղ։ Կը սիրէ պարարտ և կրային հող և աղբով լաւ պարարտա-ցած։ Մշակութեան կերպը նոյն է ինչ որ ըսինք լու-բիայի և ոլոռան համար։ Կը սերմանի մարտի մէջ տողի վրայ 40 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և երբ տունկերը բարձրանան 20 հարիւրորդամետր, հող տալ արմատներուն վրայ։ Հազիւ երբէք հարկ կ'ըլլայ երկրորդ անգամ քրքրել հողը։*

Նկ. 96. Սիսեռն.

Փաղոց ընելու համար պէտք է տունկերը խլել ար-մատով երբ չորցած են, և վերջը ծեծել գաւազանով՝ ունդերը հանելու համար։

299. *Մի կալ երկրէ կրնամք ունենալ 10–20 լիտր սերմ, և յարդ կրկնապատիկ ի կշիռ։* **Մի** *հարիւրալիտր չոր սիսեռը կը կշռէ 72–80 հազարագրամ։*

Սիսեռան *ունդն է ի կերակուր մարդոյ, թէպէտ և*

գժուարամարս է, պատճառաւ իր մէջ գտնուած առատ բորակածնային նիւթոց։ Սպանիոյ մէջ չատ է գործածութիւնը քան թէ Եւրոպիոյ ուրիշ կողմերը։

ԳԼՈՒԽ Զ

ՈՍՊՆ. (*տճ. Մէրճիմէք. գղ.* Lentille. *իտ.* Lente, Lenticchia. *լտ.* Ervum lens).

300. **Նկարագիր.** — *Է բոյս խոտեղէն, ընդարեր, որ կը բարձրանայ 20–40 հարիւրորդամետր. ցօղունն է անկիւնաւոր, տերևներն են բաղադրեալ և ունին խիղը, ծաղիկներն կը բուսնին տերևոց անթին մէջ, մի կոթի վրայ երկու երեք ծաղիկ մանր և ճերմակ, բծաւորեալ կապոյտ կամ կանաչ։ Ծաղկանց կը յաջորդեն իրենց պտուղը կամ ունդը, տափարակ պատճի մէջ ամփոփած, և իւրաքանչիւր պատճի մէջ կը գտնուի երկու կամ երեք ունդ մանր, բոլորաձև և տափարակ, և երկու կողմը քիչ մը կորնթարդ, որ ըստ տեսակի ոսպի կ'ըլլայ աւելի կամ պակաս (Զև 97)։*

Կը բուսնի ինքնին Ասիոյ արևմտեան կողմ բարեխառն կլիմայի տակ, նոյնպէս Յունաստանի և Իտալիոյ մէջ. և այս տեղերէն տարածուած է ուրիշ ամէն կողմ բարեխառն գօտւոյ տակ։

301. **Մշակութիւն.** — *Ոսպը կը սիրէ թեթև և կրային հող. իսկ պինդ և կաւեղէն հողի մէջ թէպէտ խոտեղէն մասը մեծ աճումն կ'առնու, բայց ունդերը տկար կ'ըլլան։ Ոսպը չատ խնամք չուզեր, և ամէն տեղ կրնայ բուսնիլ։ Կը ցանուի սիսեռան պէս գարնան, և տաք երկիրներու մէջ նաև աշնան, և մշակութեան կերպը նոյն է որ ինչ սիսեռան։*

Եւ որովհետև պատիճները չորնալով չուտով կը բացուին և մէջի ունդերը գետին իյնալով կը կորնչին, ա-

նոր համար պէտք չէ երկար ժամանակ թողուլ յետ հաւաննալուն, որ կը պատահի յուլիսի վերջերը, այլ հանել տունկերը արմատով առաւօտուն, քանի որ պատիճները գիշերային ցօղով թրջած են։ Կրնամք 1 կալ հողէ ուննեալ 10–15 լիտր ոսպ չոր, որոյ գոյնն է խարտեաշ,

Չև. 97. Ոսպն.

և կրկնապատիկ յարդ ի կչիռ հազարագրամի, որ է հաճոյական կերակուր անասնոց։ Մի հարիւրալիտր ոսպը կը կշռէ 78–80 հազարագրամ։

Ոսպը կը գործածուի ուտելու եփելով մսի հետ, կամ ձիթով ապուր չինելու, որ կ'ըսուի Ոսպնաթան։

ԳԼՈՒԽ Է

ՎԱՅՐԻ ՈԼՈՌՆ. (*տճ.* Ագ պուրչաք. *գղ.* Gesse. *իտ.* Cicerchia. *լտ.* Lathyrus sativus).

302. Նկարագիր. — *Վայրի ոլոռն, որ և կ'ըսուի կատուհիձանկ, և արաբացի անուամբ Ճուղպան, է բոյս ընդաբեր, ոլոռան տեսակէն, անկիւնաւոր ցօղնով որ կը*

Ձև 98. Վայրի ոլոռն կամ Ճուղպան.

չարձրանայ մինչև 60 հր.մ. տերևներն են երկայն, նետարաձև որք ունին խիղքեր. ծաղիկներն ճերմակ, կարմիր, կապոյտ, որոց կը փոխանակեն գորշ ունդեր ունձև, ամփոփեալ երկայնաձև և տափարակ պատճի մէջ (Ձև 98):

Ճուղպանն ունի քառասունէն աւելի տեսակներ, ոմանք տարեւոր և ոմանք երկարակեաց: Այն որ կ'ըսուի Ճուղ-

պան ընտանի, կը մշակուի իբրեն ունդին համար, բայց փորձուած է որ միասակար է, և ով որ ուտէ՝ կը թունաւորուի դանդաղ կերպով. և սակայն հանդերձ այսու աղքատ գեղացիներն որ կը բնակին լերանց վրայ Իտալիա, Գաղղիա, Սպանիա, ստիպեալ աղքատութենէ կը խառնեն ճուլպանի ալիւրը ուրիշ արմտեաց ալիւրին հետ՝ հաց չինելու համար։

Զև 99. Վայրի ճուլպան.

Ընդ հակառակն ճուլպանի ամէն տեսակներն ընտիր խոտ են անասնոց համար, և մանաւանդ վայրի ձուլպանը, որոյ ունդերը միասակար են ձիոց (Զև 99)։

303. Մշակութիւն. — Ճուլպանն հասարակ բոյս մի ըլլալով, ամէն կլիմայի տակ կրնայ բուսնիլ։ Կը դիմանայ սաստիկ ցրտութեան և չորութեան, ուստի և օգտակար կը համարուի սաստիկ ցուրտ և ցամաք երկիրներու մէջ ցանելը։ Կը ցանեն սովորաբար սեպտեմբերի մէջ, արմտիքը կարելէն ետև. և կը ցանեն 250 լիտր առ մի հարիւրակալ։ Երբեմն կը ցանեն գարնան վարսակի հետ, որոյ վրայ կը պատսպի իր խիղբերով. և կու տան ի կեր անասնոց, որոյ քաղցի ժամանակը հասած կը համարուի երբ ծաղիկներն բոլորովին բացուին. պէտք չէ սպասել որ պտիճներն երևան եկնեն. և հնձել մանգաղով, և տալ անասնոց դալար կամ չոր։ Մի հարիւրակալ երկրէ կրնայ եկնել 20–25 կենդինար չոր խոտ։

ԳԼՈՒԽ Ը

ԱՐԱՔԻԴ ԿԱՄ ԳԵՏՆԱՊԻՍՏԱԿԵՆԻ. (*տճ.* **Երկր ֆըստըղը, Ա՛մերիքաև ֆըստըղը.** *գղ.* Arachide, Pistache de terre. *իտ.* Arachide, Cece *կամ* Pistacchio *կամ* Nocciola di terra. *լտ.* Arachys hypogæa).

304. **Նկարագիր.** — Է *բոյս ընդաբեր,* **Ա՛մերիկայէն** *եկած Եւրոպիոյ հարաւային կողմ, և կը համարուի բնիկ Բրազիլի, բայց կը բուսնի նաև Ճենաստան, Յապոնիա, Հնդկաստան, և Սենեգալ, տաք երկիրներու մէջ։ Կը բարձրանայ 25–35 հարիւրորդամետր. ցօղունն արմատին մօտ՝ է բոլորչի, բարձրերը քառակուսի։ Տերևներն են համադիր, բաղկացեալ չորս ձուաձև տերևակներէ, որոց երեսը պատեալ է աղուամազով։ Ծաղիկներն են դեղնագոյն որ կը բուսնին տերևից անթին մէջ, և ունին փոքրիկ կոթեր։ Վերիններն ամուլ են, իսկ վարիններուն էգ ծաղիկներն բեղնաւորելէն ետքը իրենց կոթը կամաց կամաց կ՛երկննայ, և ծաղկին ձուընկալ ամանը դէպ ի գետին կը ծռի և կ՛երկննայ, և հինգ վեց օրուան մէջ կը մտնէ հողին մէջ և կը թափանցէ խոր։ Եւ յայնժամ պտուղը կը սկսի ձևանալ իբր 10 հարիւրորդամետր խորութեամբ, ամփոփեալ երկխորշ գլանաձև և փայտեղէն բարակ պարկուճի մէջ, որոյ երկայնութիւնն է 2 կամ 3 հարիւրորդամետր, որոց մէջ կը գտնուի երկու հատ պտուղ պիստակաձև կամ սիսեռան նման, մարմնոյ գոյնով, և ունին ճերմակ, ալերային և իւղային նիւթ մը, որոյ համը կաղնոյ կը նմանի, և կ՛ուտուի հում կամ եփեալ (Զև 100)։ Խորովելով հատերը և աղալով՝ կրնայ գործածուիլ կոլոհատի տեղ։ Բայց գլխաւորապէս կը տնկեն արաքիդը իրմէ եղ հանելու համար, որ կը գործածուի թէ ուտելու, թէ օճառ չինելու և թէ մեքենայները օծելու։ Զէչը կը գործածուի անասնոց և հողոյ պարարտութեան։ Տերևներն են ի կերակուր անասնոց։**

Այս տնկոյս զարմանալի յատկութեանը համար, որ ծաղիկները բեղնաւորելէն ետև կ՛երկննան ու կը ծռին

և գետին մտնելով կը պաղաբերեն, կոչուած է իր պըտուղը Գետնապիտակ կամ Գետնակաղին, և եւրոպացիներն անուամբ Արաքիդ։

305. Մշակութիւն. — Արաքիդ կը սիրէ կակուղ հող, մշակուած ապրիլի մէջ և պարարտացած աղբով, և մայիսի մէջ ցանել տողի վրայ, տողերը 50 հարիւրորդամետր հեռի և տունկերը 20։ Տաք երկիր կ'ուզէ. ծլելու համար հարկաւոր է 13°, ծաղկելու համար 20°, և պըտղաբերելու համար 22°։ Պէտք է երկու անգամ քրքրել հողը, և սաստիկ չորութեան ժամանակ ջրել։

Առաջին ծաղկելուն ժամանակ պէտք է հող տալ արմատներուն, որպէս զի ձուընկալ ամանները դիւրաւ

Չև. 100. Արաքիդ կամ Գետնապիտակենի.

կարենան մտնել հողին մէջ։ Յետ մի անգամ ծաղկելոյ կը ծաղկի երկրորդ անգամ, և յայնժամ պէտք է խնամով հող տալ արմատներուն։

Հոկտեմբերի կիսոյն կ'աւարտի ծաղկելը, և յայնժամ պէտք է հնձել տունկերը մանգաղով, որոց խոտեղէն մասը տալ ի կերակուր անասնոց, և պտուղները հանել բահով հողին մէջէն։

306. Մի կալ երկրէ կրնամք ունենալ 10 հազարագրամ գետնակաղին, ուսկից կ'ելնէ եղ 35–40 առ 100, և է պայծառ և անհոտ, և դժուարաւ կը ծթրի, անոր համար վերագաս կը համարուի քան զձէթ, բայց չհասնիր անոր պարարտութեան։

ԳԼՈՒԽ Թ

ՅԱԿՈԲՈՒԿ. (*տճ.* **Ալքեաքենճ**, *Հապըլ յարոչս.* *գղ.* Alkekenge, Coqueret. *իտ.* Alkekengi, Chichingero. *լտ.* Physalis pubescens *կամ* peruviana).

307. Նկարագիր. — Է *բոյս խոտեղէն, տարեւոր, որ և կ'ըսուի ռամկօրէն փաքաւճա։ Կը բարձրանայ մինչև 1 մետր, և կը բուսնի ինքնին շատ տեղ ցանկերու և այգիներու մէջ։ Բնիկ է Ամերիկայի Պերու աշխարհին։*

Գե. 101. Յակոբուկ.

Ամառան է ներգային և ուղղորդ, բունն մազոտ և բազմաճիւղ, տերևներն ձուարդ սրածայր, ծաղիկներն մենակեաց և դեղին. պտուղներն մսոտ, կարմիր կամ դեղին, կլոր, կեռասի մեծութեամբ, և ամփոփեալ իւրաքանչիւր պտուղ առանձին մեծ պարկուճի մէջ, որ է բազմանկիւնի

ձևով առանց կպչելու, և ունին թուքի նման մաներ տա-
փարակ կուտեր, և ախորժելի թթուաշ համ մը, և կը
համարուին բացողական, ինչպէս նաև անկոյն տերևնե-
րը, ծաղիկները և արմատները (Զև 101)։ Ցակոբուկի
սովորական տեսակն է տարևոր, և ամէն տարի հարկ է
ցանել։ Մօտ տարիներուս մէջ եկաւ Եւրոպա ուրիշ տե-
սակ մը Ցապոնացւոց երկրէն, երկարակեաց և կարմիր
նարընջագոյն պտղով, որոյ տունկը չատ տարիներ կը
դիմանայ։ Բայց կը գործածուի աւելի իբրև պարտիզաց։

308. Մշակութիւն. — *Ցակոբուկի տեսակները չատ*
են, և բոլորին տաք և բարեխառն կլիմայներու տակ,
ինչպէս ոսկեխնձոր կամ պղտիկ։ Հարաւային տաք կող-
մերը կրնայ ուղղակի արտին մէջ ցանուիլ, բայց բարե-
խառն կողմերը լաւ է սերմնարանի մէջ ցանել ոսկեխըն-
ձորի պէս, և յետոյ փոխադրել պարտիզի մէջ։ Աւսոր
մշակութեան կերպը նոյն է ոսկեխնձորին հետ, անոր
համար ուզողը հոն կրնայ նայիլ։

Պտուղները պէտք է ժողվել երբ կատարեալ կը դեղ-
նին, և ժողվելու է իրենց վրայի պարկուճով, և դնել
քանի մը օր արևու մէջ որ չորնան, և յետոյ պահել չոր
տեղ, տարածելով տախտակի վրայ, և կը պահուին այս-
պէս ամբողջ ձմեռ։ Շուտով կը մզլոտին թաց տեղ։

ԳԼՈՒԽ Ժ

ԿԱՊԱՐ, (*տճ.* *քէպէր.* *գղ.* Caprier. *իտ.* Cappero. *լտ.* Capparis spinosa).

309. **Նկարագիր.** — *Է փոքրիկ թուփ գետնատարած, փշոտ, որ հազիւ կը բարձրանայ 80 հարիւրորդամետր, և է բնիկ բարեխառն երկիրներու, և մեր լեզուին մէջ կ'ըսուի ռամկաբար կապրցախ, կօրաք։ Տերևներն են համագիծ, ձուաձև, ամբողջ և մսոտ. ծաղիկներն ճերմակ, լայն, ունենալով տրամագիծ 5 կամ 6 հարիւրորդամետր, և են արուէգ, որք կու տան գնդաձև կամ ձուաձև մանր պտուղներ (Զև 102), ձիթապտղոյ մեծութեամբ, սրածայր երկու կողմէն, որ համեմելով կ'ուտուին. և կ'ըսուին Ոչնդք կապարոյ. իսկ կապարն է ծաղկաբեր կոճակները՝ զորս պէտք է ժողվել ծաղկին բացուելէն առաջ, և աղելով ու քացախի մէջ դնելով պահել, և գործածել իբրև համեմ կերակրոյ հետ, և է հակընդահար։ Այն համեմային համը որ ունի կապար, առաջ կուգայ սերմնափակէն կամ թէ ըսել ծաղկաբեր գործարաններէն, որք եթէ մեծնան՝ կը կարծրանան և կորուսանեն իրենց համը։ Ուստի պէտք չէ չփոթել կապարը իր ունդին հետ։*

310. **Մշակութիւն.** — *Կապար կամ Կապրցախ է բնիկ Ասիոյ, և անկէ մտած է ի Յունաստան, և ի Փոքր Ասիա, և ինքնին կը բուսնի դաշտերու մէջ։ Կը հասարուի երկրագործներէն վնասակար բոյս մը, որովհետև կը տարածուի հողին երեսը, և դժուարաւ կրնամք խլել։ Կը բուսնի ևս հին պատերու խոռոչներուն մէջ որ հարաւային կողմ ըլլան, և կը տարածուի պատերուն վրայ։ Կը սիրէ կրային հող, անոր համար է որ պատերուն խոռոչներուն մէջ լաւ կը յաջողի։ Կրնամք կապարը բազմացնել սերմով, սերմանելով գարնան կամ աշնան սերմնարանի մէջ, և յետոյ փոխադրել և տնկել պատերու քով հարաւային կողմ։ Կրնամք ևս բազմացնել ճիւղերով*

կամ արմատներուն քով եւած մոլերով, որք ունենան փոքրիկ տակոհներ։ Ձիւղերը պէտք է հաւասարաչափ կըտրել իրր 25 հարիւրորդամետր երկայնութեամբ, և տնկել պատրաստած հողի մէջ, մինչև որ արմատ արձակեն, և վերջը մարտին մէջ փոխադրել։ Կապարանոց մը հինգ վեց տարուան մէջ կատարեալ կը համարուի և առատ բերք կուտայ, և կրնայ տեւել այդպէս մինչև յիսուն տարի և աւելի։ Մայիսի մէջ պէտք է սկսիլ ժողվել կապարը որ կը տեւէ մինչև յուլիս և օգոստոս։ Չարկաւ ծաղկին կոճակները ժողվելու ժամանակ կը ճանն նաև ամանք որք կը բացուին, և յետոյ կը բերեն իրենց ունդը, զոր պէտք է ժողվել քանի որ կանաչ է, և չէ կարծրացած։

Գև 102. կապար. — Ձիւղ ծաղկաբեր և ընդաբեր.

311. Բացօթեայ դաշտի մէջ եղած մշակութիւնը քիչ է Եւրոպայի մէջ։ Եւ եթէ ուզուի մշակել այդպէս, պէտք

է ընտրել չոր և կրային հող. և եթէ այդ պակաս ըլլայ, պէտք է դնել հողին մէջ կրային նիւթոց մանրուք, ճանապարհներու փոշի, կամ կիր որ երկար ժամանակ օդոյ մէջ թողուած ըլլայ։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

ԲԱՄԻԱ. (*տճ.* Պամիա. *գղ.* Gombo *կամ* Ketmie comestible, Bamia. *իտ.* Gombo. *լտ.* Hibiscus esculentus).

312. Նկարագիր. — Է բոյս որ կը բուսնի Ասիա, Աֆրիկէ և Հարաւային Ամերիկա. կը սիրէ տաք երկիր, և կը բարձրանայ 60-70 Հարիւրորդամետր։ Յօդունն է հաստ, չիտակ, և քիչ ճիւղաւորվ. տերևներն են մեծ, բլթակաւոր, ստամնաձև, և գորշ տակի կողմէն. ծաղիկներն դեղին, մեծնակեաց, պտուղներն են երկայն բրգաձև և մազոտ, և ունին հինգ կող ցցուած, և կ'ուտուին իբրև խաւարտ եփելով, գալար կամ չոր, և են կպչուն, և մասնաւոր համ մը ունին, և իրենց մէջ ամփոփած են սերմերը (Զև 103)։ Փիչ է Եւրոպայի մէջ այս խաւարտին գործածութիւնը, բայց Արևելք և Ամերիկա յաճախեալ։

Զև 103. Բամիա.

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ԴԱՐԱՊՂՊԵՂ. (*տճ.* Պաճպիպեր. *գղ.* Piment. *իտ.* Peperone. *լտ.* Capsicum annuum).

313. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն, տարեւոր, որոյ տերեւներն են նեղ և նիզակաձև, ծաղիկներն մենակեաց, և կը բուսնին տերեւոց անթին մէջ, պտուղներն ողորկ, երկայն, կոնաձև, տիպ և այրող* (Զև 104), *կանաչ ի սկզբան, և կարմիր հասունցած ժամանակ, և կը գործածուին իբրև պղպեղ կերակրոց համ տալու համար:*

Զև 104. Դարապղպեղ.

Պտուղն երկու երեք անկատար խորշ բաժնուած է ներսէն, և լեցուն է սերմերով:

Դարապղպեղն է բնիկ Հնդկաստանի, ուսկից փոխադրեցաւ Ամերիկա և Եւրոպիոյ հարաւային կողմ. կը բուսնի նաև Եգիպտոս և Ափրիկէի այլևայլ կողմերը, և Արևելք:

Դարապղպեղի տեսակները չատ են ըստ գանազան աշխարհաց ուր կը բուսնին։ Սովորականե գոյնն է կարմիր, բայց կայ նաև դեղնագոյն։ Կան տեսակներ որ չատ աւելի մեծ են քան զսովորականն և երկայն, ինչպէս է Սպանիականը (Զև 105), որոյ համն ալ անոյշ է։ Կայ նաև պոլտիկի կամ ոսկեխնձորոյ ձևով (Զև 106)։ Ափրիկէի Սահրա աշխարհին գլխաւոր խաւարտն է դարապղպեղ, ուր բնակիչներն հում ալ կ'ուտեն։

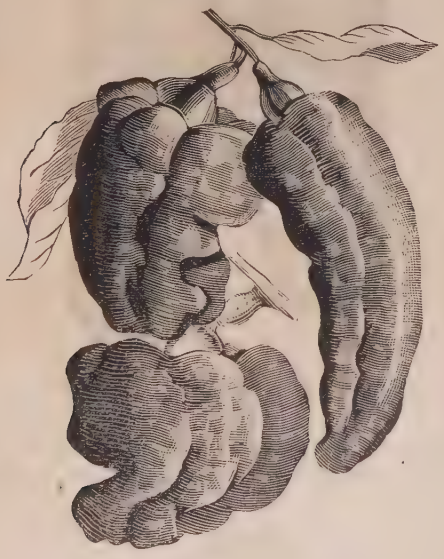

Զև 104։ Դարապղպեղ կարմիր, այլանդակ ձևով.

314. Մշակութիւն. — Մեր կողմերը կանխահաս դարապղպեղը պէտք է սերմանել փետրուարի և մարտի մէջ տաք բուսահողոյ վրայ, և յամրահասը մարտի և ապրիլի սնդուկներու մէջ։ Երբ ծլի սերմը և բարձրանայ իբր 15 հարիւրորդամետր, կամ թէ ըսել երբ տայ հինգերորդ տերևը, փոխադրել բացօթեայ արտերու մէջ։

Դարապղպեղ կը սիրէ կակուղ և շատ պարարտ երկիր, որ ըլլայ արեգդէմ։ Պէտք է տնկել տողի վրայ,

Չև 105· Դարապղպեղ Սպանիական·

տողերը 50 հարիւրորդամետր իրարմէ հեռի և տունկերը 30 հարիւրորդամետր, և հողը մանրած և լաւ պատրաս-

Չև 106· Դարապղպեղ պոլտիկի ձևով·

տած։ Տնկելէն վերջ ջրելու է, և յետոյ նոյնպէս ստէպ ջրելու է երբ հարկը պահանջէ, և երբեմն երբեմն քըր-քրել հողը և գէշ խոտերը քաղել։

315. Քաղց. — Քաղցը կ'ըլլուի հետ զհետէ երբ պտուղն հասունցնայ։ Եւ պտուղը կ'ուտուի ինչպէս ըսինք գալար, կամ քացախի մէջ դրած և կամ արևու մէջ չորցուցած։ Սերմը առնելու համար պէտք է թողուլ պտուղը որ լաւ մը հասունցնայ, և չորցնելէն ետքը ծե-ծել, և սերմը զատելէն ետքը՝ մնացած փուչին կը ծա-ռայէ պղպեղի տեղ։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

ՎԱՐՆԳԵՆԻ. (*տճ.* Խըյար. *գղ.* Concombre, Cornichon (*մանր*) *իտ.* Cocomero, Cetriolo *կամ* Citriuolo. *լտ.* Cucumis sativus).

316. Նկարագիր. — *Վարնգենին է բնիկ Հնդկաս-տանի, և անկէ տարածուած աշխարհիս ամէն կողմ, և կը բուսնի տաք և բարեխառն կլիմայներու տակ։ Դժուա-ներու ցեղէն է, երկայնատարած, անկիւնաւոր և պա-տատուկ հիւղերով, որք ունին խիղբեր, և անով կը պա-տատին խեչակներու վրայ։ Տերևներն համադիր, սըր-տաձև և եզերքը խոռոչաւոր, վրան մազոտ, ինչպէս նաև ցօղունը։ Ծաղիկներն են դեղին, արու և էգ ծաղիկները նոյն բոյսին վրայ են, առանձինն։ Պտուղն որ կ'ըսուի վարունգ, է երկայն, գլանաձև, չիտակ կամ ծուռ, մուտ, և երեսը կանաչ սպիտակագոյն, ողորկ և ակօ-տաւոր (Զև 107)։ Մէջը բաժնուած է երեք թաղանթեայ խորշ ընդ երկայնութիւն, և լցուած հիւթեղ մսով և ան-հաւն տափարակ սերմերով որք ամիսփեալ են բջիջներու մէջ։ Եւ երբ պտուղն կատարեալ հասունցնայ և մեծնայ, յայնժամ իր գոյնը կը դեղնի, և կոչի Պաշուղակ։ Բայց այս վիճակին կը հասցնեն՝ երբ կ'ուզեն սերմը առ-*

նուլ, այլ ուտելու համար միշտ կանաչ կտրելու է, երբ չափահաս է, որոյ մէջի սերմերն անզգալի են և կ'ուտուին։ Բայց երբեմն կը կտրեն վարունգը նաև ծաղիկը իր ծայրը, ինչպէս կը տեսնուի նաև մեր ձևին մէջ, մանր և մատղաչ հասակի մէջ, որ չատ հաճոյական է ուտելու, և կը դրուի քացախի մէջ, և կ'ուտուի մսեղէն կերակրոյ հետ։ Դեռահասակ և մանր վարունգը վրան մանր բշտիկներ ունի ցցուած։ Վարունգը թէպէտ զովացուցիչ է, բայց դժուարամարս. և կ'ուտուի հում կեղևելով, և կամ աղցան ընելով։

Ձև 107. Վարունգ մեծ և փոքր.

Վարունգի տեսակները չատ են, և ընտրելի կը համարուին անոնք որոց միսը սեղմ է և ոչ թոյլ, և քիչ կուտով կամ սերմով, որք են ախորժահամ։

347. Մշակութիւն. — Ամէն տեսակ վարունգները կը սիրեն պարարտ հող, մանաւանդ բորակածնային պարարտութիւն։ Ուստի հարկ է անասնոց աղբ լաւ փտած, և աղբ աղաւնոյ և մարդոյ։ Մի հարիւրակալ երկրի համար հարկաւոր է 300 կենդինար աղբ և 5 կենդինար բորակատ նատրոնի։

Աղբը հողին մէջ լաւ տարրաքայքայեալ պիտի ըլլայ, անոր համար լաւ է աշնան աղբել երկիրը և գարնան տալ 150 հգ.գր ծծմբատ կալւոյ և 280 վերլուսածննատ կրոյ առ մի հարիւրակալ։ Հողը պէտք է խոր փորուած ըլլայ և մանրած, և պատսպարեալ արևմտեան սաստիկ քամիներէ։

Մայիսի սկիզբ պէտք է պատրաստած հողին մէջ ընել փոքրիկ ծակեր 30 հարիւրորդամետր խորութեամբ և լայնութեամբ, և իրարմէ 1 մետր հեռաւորութեամբ. և լեցնել ծակերը բուսահողով կամ հաւուռ աղբով՝ որ չոր հողով խառնած ըլլայ, ասոր վրայ դնել սերմը 4 կամ 5 հատ, իրարմէ 5 կամ 6 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ և բոլորաձև դիրքով, և ծածկել հողով։

Ծլելը փութացնելու համար լաւ է սերմը դնել քանի մը ժամ ջրոյ մէջ, և երեսը լողացողները նետել։ Մի հարիւրակալ երկրի համար բաւական է 600 գրամ սերմ, որ կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 5–6 տարի։

Թէ որ գետինը թացութեան ենթակայ է, փոխանակ գօրեր բանալու՝ պէտք է փոքրիկ հողակոյտեր ընել և ցանել անոնց վրայ։

318. Սերմը ծլելէն ետքը իւրաքանչիւր թումբին մէջ պէտք է 2 հատ թողուլ, խլելով տկարները։ Եւ երբ բարձրանան 8–10 հարիւրորդամետր, ծայրատել եղջնդով տունկերը երկրորդ տերևէն վեր, երկու կողմնակի բազուկ միայն ունենալու համար, որք երբ երկննան՝ զանոնք ալ ծայրատել երրորդ տերևէն վեր. անոնցմէ ելած ճիւղերն ալ պէտք է ծայրատել, բայց չորրորդ և հինգերորդ տերևներէն վեր։ Այսպէս ընելով պէտք չէ թողուլ իւրաքանչիւր տնկոյն վրայ 5 կամ 6 պտղէն աւելի, և այս բանիս համար պէտք է ընտրութիւն ընել և տկար պտուղները կտրել, և ծայրատել թողած պըտղոյն ճիւղը երկրորդ տերևէն վեր։

Պահելու պտուղները ընտրելէն ետքը, ծայրատել աւելն ճիւղերը որ չատ կ'երկննան, և կտրել նոր ընձիւղները, որպէս զի տունկին հիմը հաւաքուի պահուած վարունգներուն վրայ։

Առաջին անգամ ծայրատելու ժամանակ պէտք է արմատներուն հող տալ, և չմոռնալ աւատապէս ջրելու, մանաւանդ տաք ատեն. վասն զի վարունգը չատ ջուր կ'ուզէ։

Քացախի մէջ դնելու մանր վարունգները ունենալու համար, առաջին ծայրատումը փոխանակ ընելու երկրորդ տերևէն վեր պէտք է ընել երրորդ տերևէն վեր, որով կ'արձակին երեք կողմնակի բազուկներ, զորս պէտք է թողուլ որ երկննան ըստ կամի, և բարձրանան խեչակներու վրայ։

319. *Եթէ ուզեմք վաղահաս վարունգ ունենալ, որ չատ յարգի է և գին կ'ընէ, կրնամք դեկտեմբերի կէսէն մինչև փետրուար սերմանել ջերոցի մէջ աղբով պարարտացած և տաքցած հողի վրայ, ուր տաքութեան աստիճանը միօրինակ ըլլայ։ Շուտով կը ծլին տունկերը, և երբ քիչ մը մեծնան՝ փոխադրել ուրիչ պատրաստած և տաք հողի վրայ, և ընել յաջորդաբար վերոյիշեալ ծայրատումները։ Ջերոցին ապակի պատուհանները պէտք է գիշերները և ցուրտին ծածկել փսխաթով, և ցերեկները աղէկ օդին բանալ։*

320. *Ֆաղոց.* — *Աղցան ընելու վարունգը պէտք է ժողվել քանի որ կանաչ է և ոչ կատարեալ հասունցած. իսկ անոնք որ քացախի մէջ պիտի դրուին, պէտք է հետ ղհետէ ժողվել՝ երբ հասուն վարունգին մեծութեան երրորդ կամ չորրորդ մասին հաւասարին։*

Մի կալ երկրէն կրնամք ունենալ 350 վարունգ աղցան ընելու, և 700 մանր վարունգ քացախի մէջ դնելու։ Բովանդակին կշիռը 400 հազարագրամ։

Սերմը առնելու համար պէտք է ընտրել գեղեցիկ վարունգները, և թողուլ երկրի վրայ մինչև որ դեղնին և սկսին փտիլ և կոչիլ Պաշուշակ։ Ցետոյ ժողվել և կտրել դէպ երկայնութիւն երկու մաս, և հանել մէջէն հատերը, չորցնել արևու մէջ և դնել թղթեայ քսակներու մէջ և պահել։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

ՊԱՏԻՆՃԱՆ ԿԱՄ ՊԱՏՆՃԱՆ. (*տճ.* ***փաթլիճան.*** *գղ.* Aubergine, Melongène. *իտ.* Petronciano, Melanzano (*բոյսն*) Petronciana, Melanzana (*պտուղն*). *լտ.* Solanum melongena).

321. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն տարեւոր, բնիկ Ասիոյ և հարաւային Ամերիկայի, և մեր մէջ կ'ըսուի նաև Հատաղ. ցօղունն է կէս փայտեղէն, չիտակ, գլանաձև, մազոտ և բազմաճիւղ. տերևներն են համադիր, լայն, ձուա-*

Զև. 108. Պատինճան կամ Հատաղ.

ձև և հասարակօրէն գորշ սղուամազով պատած, ծաղիկները մանուշակագոյն կամ կարմրագոյն, և բաժակը՝ որ կ'ընդարձակի պտղոյն հետ, է կանաչագոյն, հաստ և փշոտ: Պտուղն է մանուշակագոյն, երկայն, կլորակ, որ

մէկ ծայրէն մինչև միւս ծայր երթալով կը լայննայ և բո-
լորչի կը վերջանայ. երկայնութիւնը կ'ըլլայ 25–30 հարիւ-
րորդամետր և լայնութիւնը 7–8 հր.մ, վրան փայլուն և
ողորկ կեղևով, ի գոյն մուխ մանուշակի. միսն է ճեր-
մակ, (Զև 108), և ուտելու համար պէտք է կարել քանի
որ չափահաս է և ոչ սաստիկ հասունացեալ. հում չու-
տուիր, վասն զի անհամ է միսը, բայց եփելով կ'ըլլայ
համեղաճաշակ կերակուրներ: Պատինճանի կամ հատաղի
գործածութիւնն յաճախեալ է Ամերիկ, ոչ այնչափ Եւ-
րոպայի մէջ, և կ'ընեն անով զանազան տեսակ կերա-
կուրներ:

Զև 109. Պատինճան թզուկ, վաղահաս.

Կայ ուրիշ տեսակ պատինճան մը թզուկ ըսուած, որոյ
տունկը մանր է, ցօղունը մթնագոյն, պտուղը ձուաձև,
երկայն իբր 12 հր.մ և լայն 8 հր.մ և գոյնը մթին մա-
նուշակագոյն, և ոչ երկայն տեսակին չափ փայլուն, և
է վաղահաս և ընտիր (Զև 109):

322. Մշակութիւն. — Պատինճանի մշակութեան
կերպը նոյն է ինչ որ ըսինք դարապղպեղի համար: Բայց
որովհետև պատինճանի տունկերը չատ կը մեծնան, ուս-
տի պէտք է տնկել իրարմէ 70 հարիւրորդամետր հեռա-
ւորութեամբ, և նոյն պատճառաւ աւելի առատ ջրել:

Պտուղն որպէս զի չուտով հասնի և աւելի մեծնայ, պէտք է ծայրատել տունկերը։ Ծաղիկները կ'ելնեն միշտ կողմնակի ճիւղերուն վրայ. ուստի երբ սկսին պտուղներն երևան ելնել, պէտք է կտրել գլխաւոր ցօղունին երկայնութիւնը, որպէս զի տերևներուն աճումը դադրի, և բովանդակ հիւթը պտուղներուն երթայ։

Եւ երբ ուզեմք մեծ պտուղներ ունենալ, պէտք է իւրաքանչիւր տնկոյն վրայ երեք հատ աւելի չթողուլ։ Ընտրելու է ազնկները, և թողլու է մի պտուղ իւրաքանչիւր ճիւղին վրայ։ Եւ որպէս զի հիւթն երթայ միայն այս պտուղներուն վրայ, պէտք է կտրել միւս անօգուտ ճիւղերը և ամէն նոր ընձիւղները, և թողուլ միայն այն ճիւղերը որոց վրայ պտուղ կան։

Պտուղներն կը հասուննան հետ գհետէ օգոստոսի, սեպտեմբերի և հոկտեմբերի մէջ։ Եւ սերմ ունենալու համար պէտք է ընտիր պտուղներէն թողուլ վարունգի պէս որ լաւ հասուննան և դեղնին, որով և մէջի տափարակ սերմերը կը մեծնան և կը հասուննան։ Եւ վերջը թողուլ պտուղները արևու մէջ որ սկսին փտիլ. յետոյ ճեղքել, ժողվել մէջի սերմերը, չորցնել և պահել, որք իրենց բեղնաւորութիւնը կը պահեն երեք չորս տարի։

Պատինճանը կը սերմանի մարտի և ապրիլի, լաւ պատրաստած և պարարտացած հողի վրայ։ Եւ եթէ ուզեմք քացախի մէջ դնելու համար մանր պատինճաններ ունենալ, պէտք է ընել ինչպէս որ ըսինք քացախի մէջ դնելու վարունգին համար (316)։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

ՈՍԿԵԽՆԶՈՐ. (*տճ.* Յօմաթէս. *գղ.* Tomate. *իտ.* Pomodoro, Tomata. *լտ.* Lycopersicum esculentum).

323. Նկարագիր. — Է *բոյս տարեւոր, բնիկ Պերու աշխարհին Ամերիկայ, ուսկից եօթնեւտասներորդ դարուն Եւրոպա եկած է։ Ցօղունն է բազմաճիւղ և մագլող, որ կը բարձրանայ 40–60 Հարիւրորդամետր, և ամանք մինչ-*

Նկ. 110. Ոսկեխնձոր.

չև մի մետր և աւելի. և պատած է մազով ինչպէս նաև տերևները, և կ'արձակէ գէշ հոտ մը վնասակար երբ չփեմք։ Տերևներն են փետրաձև, անհաւասար հատուածներով և խորտաբորտ. վերին երեսը մթին կանաչ, տակի երեսը բաց կանաչ. ծաղիկներն՝ դեղին ողկուզաձև, որ

կը բացուին յուլիս և օգոստոս ամիսներուն մէջ. պը-տուղներն որ կոչին Ոսկեխնձոր կամ Պողտիկ, են կա-կուղ և հիւթեղ, բոլորաձև և տափարակ երկու կողմէն, բաժանեալ անհաւասար թուով բջիջներ, և պատեալ փայլուն և ողորկ մորթով՝ ի գոյն կարմիր կամ դեղին,

ԶՒ. 110՛. Ոսկեխնձոր բոլորչի.

և երեան ակօս ակօս դէպ ի լայնութիւն (ԶՒ. 110)։ *Պտղոյն մէջ կը գտնուին անթիւ մանր հատեր դեղնա-գոյն և տափարակ, որք են իրեն սերմը։ Պտղոյն արա-մագիծը կը տարբերի ըստ տեսակին 5–11 հարիւրոր-դամետր. և կը հասուննայ աշնան ժամանակ։ Կայ ուրիչ*

տեսակ մը արուեստով լաւցուցած, որոյ բոյսն է թզուկ, պտուղն բոլորչի, խնձորի նման, մսոտ, ընտիր, վաղահաս և բարերեր (Զև 110՛):

Պոլտիկի տեսակները խիստ շատ են, և կը տարբերին ձևով, գունով և մեծութեամբ, բայց ընտրելի են վաղահաս տեսակները:

324. Մշակութիւն. — *Ոսկեխնձորը բնիկ տաք երկիրներու պտուղ ըլլալով, կը փոխուի իր մշակութեան կերպն ըստ կլիմային ուր կը բուսնի: Քարեխառն գօտւոյ տակ ալ կը բուսնի, բայց միշտ տաք դիրք ընտրելու է. թաց տեղ չսիրեր, կը վախնայ ցուրտէն, բայց կը դիմանայ ծովային քամիներուն: Իր սիրած հողն է խառնուրդ գայլախազային, կրային և կաւեղէն հողերու, ուստի կակուղ և պարարտ հող, մանաւանդ կալուով խառն: Պիտի ըլլայ նաև խոր փորուած, և ըստ կարի ոռոգելի: Մի հարիւրակալ երկիր պարարտացնելու համար հարկաւոր է 150 կենդինար աղբ և 3 կենդինար քլոռուկ կալոյ: Մի հարիւրակալ երկրէ կրնամք ունենալ 500 կենդինար ոսկեխնձոր, և 20 կենդինար տնկոյն չորցած ցօղուններըը և տերևները:*

Ոսկեխնձորն ամարային բոյս ըլլալով, պէտք է աշնան երկիրը փորել և գարնան միւս անգամ. և աղբը դնել աշնան՝ հողը մշակելու ժամանակ, և գարնան մանրել հողը և խառնել, որպէս զի պարարտութիւնն հաւասար տարածուի ամէն կողմ:

325. *Երբ գարնան անցնի միգի վախը, պէտք է սընդուկներու մէջ յունուարի և փետրուարի ցանուած և բուսած ոսկեխնձորի տունկերը՝ փոխադրել պատրաստած արտերուն մէջ, և անկել տողի վրայ, իրարմէ 30 հարիւրորդամեթր հեռաւորութեամբ, և դնել իրենց քով փոքրիկ ձողակներ մի մեթր բարձրութեամբ, և այս ձողակները իրարու կցել բարակ ճիւղերով կամ եղեգներով և կամ երկաթի թելերով, և անոնց վրայ կապել տունկերուն ճիւղերը:*

Տնկոց փոխադրութիւնը պէտք է ընել օրուան գով ժամանակին, և երեկոյի ջրել, որպէս զի հողը հաստատուի արմատներուն չորս կողմ: Տունկերը մեծնալէն ետքը, քրքրել հողը և մաքրել վնասակար խոտերը, և երբեմն երբեմն առատապէս ջուր տալ:

Երբ տունկերն հասնին ձողակներուն բարձրութեան, ծայրատել, և կողնակի ճիւղերէն թողուլ հինգ վեց հատ, իրարմէ հեռի 25 հր.մ, և ճնացորդ ճիւղերը և ընձիւղները ամէնքն ալ կտրել: Եւ երբ պտուղներն կաղնոյ չափ ըլլան, կապել ճիւղերը թելերուն վրայ, և ծայրատել, և կտրել անոնց վրայ ելած նոր ընձիւղները: Պտուղներն չափաւոր մեծնալէն ետև, ոռոգել տունկերը առատապէս, և փրցնել ըստ մասին այն տերևները որ շուք կը ձգեն պտղոց վրայ:

326· Քաղց եւ հիւծ ոսկեխնձորի· — *Ոսկեխնձորի պտուղներն ամէնքն միանգամայն չեն հասուննար, ուստի պէտք է հետ զհետէ քաղել երբ հասուննան: Ոսկեխնձորը կը գործածուի ուտելու իբրև կերակուր՝ եփելով, և իբրև համեմ՝ իր ջուրը հանելով և պահելով, որով կը համեմեն տեսակ տեսակ կերակուրներ: Իբրև համեմ պահելու համար շատ տեսակ կերպեր կան, բայց դնեմք հոս լաւագոյն կերպ մը:*

Պէտք է ոսկեխնձորը լաւ մը ճմլել, և յետոյ կաթսայի մէջ դնել և տաքցնել մեղմ կրակով, և չարունակ խառնել: Զգուշանալու է չափազանց տաքցնելէն, որպէս զի այրածի համ չառնու: Յետոյ դնել պարզուտի մէջ և ճմլել որ հիւթը վազէ, և այս հիւթը գոլորշացնել մեղմ կրակով, մինչև առնու օշարակային թանձրութիւն· և քանի որ տաք է՝ դնել չիչերու մէջ և վրան 2 հր.մ թանձրութեամբ ձէթ, և դնել չիչերը եռացեալ ջրոյ բաղանեաց մէջ, բերաննին սունկով լաւ մը գոցելով:

Աւելեք ուրիշ պարզ կերպ մը կը գործածեն պոլտիկի հիւթը պահելու համար: Շերտ շերտ կը կտրեն պտուղները ընդ լայնութիւն և կը դնեն մեծ ամանի մէջ կարգ կարգ, աղալով իւրաքանչիւր կարգը, և կը թողուն օր մը որ ջուրը ինքնին դուրս տայ: Երկրորդ օրը կը ճմլեն ուժգին և կ'անցնեն մաղէ, և ելած ջրեզէն հիւթը արևու մէջ կը դնեն ընդարձակ և քիչ խորութիւն ունեցող ամաններով, որ արևու տաքութեամբ ջուրը գոլորշանայ, և ճնացած թանձր կարմրագոյն հիւթը կը դնեն բղուղներու մէջ բերաննին լաւ գոցած և կը պահեն, և հետ զհետէ կը գործածեն:

327. Պահպանութիւն դալար ոսկեխնձորոյ. — Ո՛ս կեխնձորը դալար պահելու համար, պէտք է ժողվել առողջները և կէս հասունցածները, և մաքրելէն ետքը դնել մեծ բզուղներու կամ տակառակներու մէջ, բայց այնպէս որ միոյն կոթը չվնասէ միւսոյն։ Լեցնել զօրաւոր աղալուր, խառնելով աղ 8 առ 100, և վրան ծածկել ազնիւ ձիթով 2 հրմ թանձրութեամբ, և այսպէս լաւ կը պահուին ոսկեխնձորները։ Պահելու համար եղած ոսկեխնձորները լաւ է ժողվել օգոստոսի անձրևներէն առաջ։

328. Հաւաքումն սերմանի եւ հիւանդութիւնք ոսկեխնձորոյ. — Սերմը առնելու է զօրաւոր բոյսերէն, և ասոնց վրայէն ընտրելու է վաղահաս պտուղները որ կ'ածին գլխաւոր ցօղունին վրայ, և ձևով ալ նշանաւոր են։ Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը եօթը չորս տարի։

Ոսկեխնձորոյ տունկն ենթակայ է պիսակ հիւանդութեան, ուստի փոքրիկ ջրհանով պէտք է սրսկել ծծրմբաթի պղընձոյ և կրոյ ջրային խառնուրդը, դնելով 3 առ 100 երկուքէն ալ ջրոյ մէջ։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ԿԱՆԿԱՐ. (*տճ.* Ինկինար. *գղ.* Artichaut. *իտ.* Carciofo. *լտ.* Cynara scolymus).

329. Նկարագիր. — *Կանկարն՝ որ ռամկօրէն կ՚ըսուի Արտիձուկ, է բոյս երկարակեաց, հաստ արմատով, նեարդային, մեծատարած, հղճղկէն և թանձր տերևներով,*

Զև 111. Կանկար.

չիտակ, ակօսաւոր և հաստ բնով, որոյ ծայրը գլուխ մը ունի գնտաձև, կազմեալ սրածայր և սեղմ տերևներով, (Զև 111, 111′), և այդ գլխոյն մէջ տեղէն դուրս կ՚ելնեն

խումբ մը ծաղկանց հովանոցակերպ (Զև 112), իր թանձր մսեղէն ընդունարանէն վեր բարձրանալով, բարակ և անթիւ մազմզուկներով, ի գոյն կապտորակ մանուշակի, գեղեցիկ տեսլեամբ: Այդ գլուխն է որ կը համարուի պտուղ, և կ'ուտուի ծաղկելէն առաջ, և կ'ըսուի կանկար, կանգար, որոյ կէս հատուածն է (Զև 113):

Կանկարն է բնիկ Եթովպիոյ, բայց կը բուսնի նաև Ասիա, Աֆրիկէ և Եւրոպա, և չատ տեղ կը բուսնի ինքնին վայրենի վիճակի մէջ, և այդ վայրենի տեսա-

Զև 111. Կանկարի գլուխ.

Զև 112. Կանկարի ծաղիկ.

կէն ելած է ընտանի կանկարը: Վայրենին է փշոտ, իսկ ընտանին անփուշ, և ունի չատ տեսակներ: Արևելեան կանկարը փափուկ է և համեղ, մանաւանդ քանի որ դեռ մանր է, և կ'ուտուի տերևներով մէկտեղ. բայց երբ մեծնայ կանկարը, տերևներն կը կարծրանան և չեն ուտուիր, մանաւանդ արտաքին տերևները զորս պէտք է նետել: Եւ յայնժամ իր մսոտ սկաւառակաձև տակի ընդունարանն է որ կ'ուտուի, ձիթով կամ մսով եփած:

Մշակութիւն. — Անանաս՝ ինչպես ըսինք, կը մշակուի տաք երկիրներու մէջ, և Եւրոպա ջերոցներու մէջ։ Ի սկզբան շատ յարգի էր Եւրոպայի մէջ, բայց հիմայ չո-

Չև 114. Անանաս.

գենաւներով դիւրաւ կը հասնին Անտիլեան և Կանաբեան կղզիներէն։

Կը սիրէ պարարտ և տաք երկիր, կ'ատէ խոնաւութիւն, և շուտով կը փտին արմատները խոնաւութեամբ։ Մեծ խնամք կ'ուզէ Եւրոպա ջերոցներու մէջ պահելու համար, և տալու է շարունակ նոյն աստիճան տաքութիւն, լոյս և կակուղ հող։ Տասնևհինգ կամ տասնևութ ամսոյ մէջ կրնայ պաղաբերել։

336. Բազմացումն. — *Կը բազմանայ անանաս իր արմատէն վեր բարձրացած չառաւիղներով կամ թէ ըսել մոլերով, և քիչ անգամ սերմով։ Սերմով մեծցած տունկը չորս հինգ տարի կ'ուզէ պտուղ տալու համար, իսկ մոլերով բազմացած տունկը երկու երեք տարիէն պտուղ կու տայ։ Կը տնկեն մոլերը յուլիսէն մինչև սեպտեմբեր, կտրելով վրայի տերևները։*

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

ԵԼԱԿԵՆԻ. (*տճ.* Զիլէք. *գղ.* Fraisier. *իտ.* Fragola, Fravola. *լտ.* Fragaria vesca, Fragaria vulgaris).

337. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն, մազոտ, երկարակեաց, որոյ ցօղունն է կարճ, և կ'արձակէ երկայն չառաւիղներ, որք հողին երեսը իրենց ծունկերուն վրայ արմատ կ'արձակեն և կը կպչին հողին (Ձև 115)։ Տերևներն կը բաղկանան երեք մանր և ձուաձև տերևակներէ. ծաղիկներն են վարդագոյն, ճերմակ և հնգաթերթ, որոց կը փոխանակեն իրենց պտուղներն և կոչին Ելակ, Գետնաբոյր (գղ.* Fraise. *իտ.* Fragola), *ձուաձև կամ գնտաձև, երեսը վարդագոյն և մանր ուռէյքով լցուած, միսը ճերմակ, կակուղ, անուշահամ և քաղցրահոտ (Ձև 116)։*

338. *Ելակի տեսակները շատ են, վայրի և ընտանի։ Վայրին ինքնին կը բուսնի անտառներուն մէջ, մանր է բայց քաղցրաճաշակ։ Ընտանին շատ տեսակ է. մեր ձևին*

մէջ դրուածը Ջորից եղանակաց ըսուածն է, որ տարին ամբողջ պտուղ կու տայ, այս ինքն, գարնան, ամառան և աշնան։ Կան տեսակներ որոց պտուղը քան զայս մեծ է, բայց մի անգամ կու տան, գարնան ժամանակ, և այսպիսեաց մասնաւոր խնամք կ'ուզէ։ **Մեծ տեսակ ե-** *լակը մեր մէջ կ'ըսուի խմորուկ* (գղ. Capron. իտ. Fragolone), *և բոյսը խմորկենի* (գղ. Capronier).

115. Ելակենի.

339. **Մշակութիւն.** — *Ելակենին կը սիրէ կակուղ հող, խառնուրդ գայլախառային, կաւեղէն և կրային հողերու։ Կը բուսնի ամէն տեղ, բայց կը սիրէ աւելի արեգակեմ դիրք, և կը դիմանայ հովերու։*

ԶՏ. 116. Ելակ.

Պէտք է երկիրը բահով փորել խոր, մանրել հողը, մաքրել վնասակար խոտերէ և մանաւանդ անոնց սերմանեղէն, որք չատ կը վնասեն ելակներուն և գժուարաւ կրնամք վերջը մաքրել։ Յետոյ բաժնել ա-ծու ածու 1,40 յայնութեամբ, և ակօսով իրարմէ բաժնուած. որով կրնամք դիւրաւ ամէն աշխատութիւնները կա-տարել։

Ելակենին տնկելու ժամանակ պէտք չէ գործածել գալար աղբ, այլ տնկելու է այն երկրին վրայ որ տարի մը առաջ աղբած ըլլայ. ո-

բով աւելի համով ելակներ կու տայ։ Բայց թէ որ ելակենին տնկելու երկիրը տարի մը առաջ աղբած չըլլայ, կրնամք գործածել բուսահող փտեալ, աւելուք և մոխիր։

340. Բաւական չէ միայն տնկելու ժամանակ տալ պարարտութիւն հողոյ, այլ և ամէն տարի, որովհետև ելակենին սպառիչ է հողոյ։ Եւ բերքը քաղելէն ետքը, լաւ կը համարուի տալ աղբ հաւեղինաց՝ լուծեալ ջրոյ մէջ, կամ տալ հետագայ բաղադրութիւնը.

Վերլուսածնատ կրոյ	100 գրամ
Բորակատ նատրոնի	100 »
Ծծմբմբատ կալւոյ	100 »

լուծեալ 100 լիտր ջրոյ մէջ, տալով 5 լիտր այդ լուծմանէ առ 1 մետր քառակուսի։

Եւ եթէ ուզեմք աշնան պարարտացնել ելակաստանը, կրնամք գործածել հետագայ պարարտութիւնը, տալով առ 1 կալ

Աղբ փտեալ	100 հզրգր.
Վերլուսածնատ կրոյ	3 »
Քլոռուկ կալւոյ	2 »

Քլոռուկի տեղ կրնամք դնել ծծմբմբատ կալւոյ 1,750 հազարագրամ։ Նախ պէտք է սփռել հողին վրայ տարբաբանական պարարտութիւնը, յետոյ աղբը։

341. Բազմապատմն ելակենւոյ. — *Ելակենին կը բազմանայ չորս կերպով.*

Ա. Վայրի ելակենիներով որ ինքնին կը բուսնին.

Բ. Արմատները բաժնելով.

Գ. Շառաւիղներէն բուսած արմատներով.

Դ. Սերմով։

Առաջին կերպը կը կատարուի աշնան կամ օգոստոսի անձրևներէն ետքը, երթալով անտառ և հոն ընտրելով լաւագոյն բոյսերը, հանել արմատով և զգուշութեամբ բերել և տնկել պարտիզին մէջ։

Երկրորդ կերպն է ելակենւոյ արմատները բաժնելով, որ լաւագոյն կերպն է, և կ'ըլլան աւելի բարեբեր։

Երրորդ կերպն է չառաւիղներուն վրայ բուսած արմատները հանելով և տնկելով, և այս սովորական կերպն է, և կ'ըսուի Աղուրայ։ Բայց որպէս զի տունկերը լաւ ըլլան, պէտք չէ թողուլ որ արմատ արձակող չառաւիղները չորսէն աւելի ըլլան, և պէտք է կտրել չառաւիղներուն ծայրը առաջին հանգուցէն ետև։

Չորրորդ կերպն է սերմով բազմացնելը, որոյ գործածութիւնը թէպէտ քիչ է Իտալիա, բայց կը գործածուի Գաղղիա և Անգղիա, մանաւանդ մեծ և նոր տեսակ եղակներ հասցնելու համար։

342. Հաւաքումն սերմանց. — Ելակի սերմը ունենալու համար, պէտք է թողուլ պտուղները զօրաւոր արմատներուն վրայ որ լաւ մը հասունանան, և յետոյ ձեռքով ճմլել ջրալից ամանի մէջ։ Այս ջուրը ամանել և փոխել այնչափ անգամ, մինչև որ սերմերը լաւ մը լուացուին, յետոյ տարածել ծծուն թղթոյ վրայ և չորցնել չուքի մէջ։ Թէպէտ և սերմերն երկու տարի կը պահեն իրենց բեղնաւորիչ կարողութիւնը, թէ որ չոր տեղ պահուին թղթէ քսակներու մէջ դրուած, բայց լաւ է յաջորդ տարին ցանել։ Այս բանիս համար պէտք է յունիս կամ յուլիս ամսոյ մէջ պատրաստել ածու մը, հողը մանրելով և փտեալ բուսահողով լաւ մը պարարտացնելով, և սերմանել ցանցառ և ծածկել վրան բարակ հողով։ Եւ մինչև որ սերմերն ծլին, պէտք է միշտ ջուր տալ, բայց քիչ, օրը երկու երեք անգամ, զգուշանալով որ սերմերը հողէն դուրս չելնեն։ Յուլիսի տաքութեամբ և գեանոյն թացութեամբ ութ կամ տասն օրուան մէջ կը ծլին ելակենիները, զորս պէտք է միշտ ջրել օրը անգամ մը։ Երկու ամսուան մէջ տունկերն հինգ տերև կ'ունենան, և պէտք է յայնժամ հանել և տնկել պարտիզին մէջ սեպտեմբեր կամ հոկտեմբեր ամսոյ մէջ, իրարմէ 30 հարիւրորդամետր հեռաւորութեամբ, և ջրել։ Եւ քանի որ մեծնան, երբեմն երբեմն քրքրել հողը և մաքրել մշտապէս խոտերէ։ Ջրելը չափով ընելու է, վասն զի չափազանց ջրելով՝ պտղոյն համը և հոտը կ'երթայ։ Ամառն արևուն մուտքէն վերջ ջրելու է, և գարնան՝ առաւօտուն։

343. Քաղց. — *Ելակենւոյ պտղոյն հասունանալու ժամանակն անորոշ է ըստ տեսակաց, ըստ կլիմայի, ըստ երկրին, ըստ դրից և մշակութեան։*

Պէտք է ժողվել ելակը երեկոյի կամ առաւօտուն երբ ցօղն անցած է։ Եւ եթէ հեռի տեղ պիտի երթայ, նա յելու է որ կատարեալ հասունցած չըլլան, և դնել սա պատներու մէջ որ չատ խոր չըլլան։ Պտուղներն ամէնքը միանգամայն չեն հասնիր, ուստի ընտրանօք ժողվելու է։

Լաւ բան է քաղցը ընելէն եաև այցելութիւն մը ընել ելակաստանին, պակսեցնելու համար երկրորդական արմատները որ շառաւիղներուն վրայ ելած են, որք կը տկարցնեն բոյսը և կ'ընեն քիչ բերրի և անպիտան։ Ուստի, լաւ է զատնք կտրել նետել, և թողուլ միայն այն տարին երբ կ'ուզեմք արմատներով բազմացնել։ Այս գործը տարին երկու անգամ ընել, գարնան երբ կը սկսին տունկերն աճիլ և մեծնալ, և աշնան՝ քաղցէն եաքը։

344. *Ելակաստան մը չատ տարի կրնայ դիմանալ չարունակ երիտասարդանալով, այս ինքն երկրորդական արմատները կտրելով. բայց լաւագոյն է երեք տարին անգամ մը հինը հանել և նոր տնկել։ Եւ այս նորոգելը փոխանակ ամէնքը մէկտեղ ընելու՝ լաւ է ամէն տարի երրորդ մասը միայն նորոգել։ Այն մասը որ պիտի նորոգեմք, քաղցէ ընելէն վերջ պէտք է խոր փորել և ուրիշ բան տնկել, գէթ առ ժամանակ մի։*

Մի կալ երկրէն կրնամք ունենալ 150 հազարագրամ ելակ։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

ՁՄԵՐՈՒԿ ԿԱՄ ՄԵՂՐԱՊՈՊ. (*տճ.* Գարբուզ. *գղ.* Pastèque, Melon d'eau. *իտ.* Cocomero, Anguria. *լտ.* Cucumis citrullus, Citrullus vulgaris).

345. Նկարագիր. — Է բնիկ հարաւային կողմանց Աֆրիկէի և Ասիոյ, և չատ ժամանակէ ի վեր մշակեալ նաև Եւրոպայի հարաւային կողմ։ Ձմերուկն է տակր բոյս խոտեղէն, տարևոր և գետնատարած. ճիւղերն երկայն, տկար և մագլող. տերևներն մեծ, տարածեալ,

Նկ. 117. Ձմերուկ կամ Մեղրապոպ.

հերձեալ և մազոտ, ինչպէս նաև բովանդակ տունկն է մազոտ. ծաղիկներն են դեղին և մենաբնակ, այս ինքն, արու և էգ ծաղիկները նոյն տնկոյն վրայ իրարմէ զատ տուած, պտուղն է մեծաքանակ, բոլորաձև կամ ձուաձև, արտաքուստ կանաչ և լերկ կեղևով, և ներքին միսը սովորաբար գեղեցիկ կարմիր, ջրոտ, անուշահամ, զովացուցիչ և լի ամբաւ և տափարակ կուտերով, որ սփռեալ

են մսին մէջ, և սովորաբար կ'ըլլան սև, բայց կ'ըլլայ նաև կարմիր և դեղին, և կը ծառայեն սերման (Զև 117)։ Սև կուտով եղած ձմերուկն աւելի յարգի է և անոյշ։ Ձմերուկի ջրեղէն մասն է 89,5 և հաստատուն մասը 10,5։ Այս հաստատուն մասը կը բաղկանայ 16 բուսական նեարդիտէ, 13 օսլայէ, 48 չաքարէ, 15 հանային նիւթերէ, և մնացորդն առ 100 զանազան ուրիշ նիւթերէ։ Կուտին մէջ կը գտնուի իւղ 36 առ 100։

346. Ձմերուկն ըստ այլևայլ դրից տեղւոյն, կլիմայի, պարարտութեան հողոյ և տաքութեան կ'ըլլայ առաւել կամ նուազ մեծ։ Սովորականներն երկու երեք քաշ կը կշռեն, բայց կան նաև որ 10, 20 և մինչև 50, 60 քաշ կը կշռեն։ Համբաւաւոր են Աւսորոց և Միջագետաց ձմերուկները մեծութեան կողմանէ, բայց չեն այնչափ համեղ։ Կայ ընտիր տեսակ մը ձմերուկի որ մեր մէջ կ'ըսուի Ձմուռ, արաբերէն Շեհամ, և է չատ քաղցրահամ։

347. Մշակութիւն. — Ձմերուկն՝ ինչպէս ըսինք՝ տաք երկիր կը սիրէ, և իր մշակութեան կերպը նոյն է ըստ ամենայնի ինչ որ ըսինք վարունգի համար (315)։ Մեայն խօսիմք ձմերուկի տունկերը ծայրատելու և ոռոգելու կերպին համար։

Ծայրատելը կամ կրճատումը պէտք է սկսիլ երբ պըտուղները կը կապեն։ Եւ այս կ'ըլլայ Ա. Թողով իւրաքանչիւր տնկոյն վրայ մի պտուղ, կամ առ առաւելն երկու կամ երեք, կտրելով միւս ամէն բողբոջները։ Բ. Կտրել ամէն իգական ծաղիկները որ կը բացուին պըտղատու ճիւղին վրայ։ Գ. Ծայրատել այս պտղատու ճիւղը՝ պտղէն երեք հանգոյց վեր։

348. Ամարային սաստիկ տաքութեամբ երբէ ձմերուկի տունկերը սկսին կրել, պէտք է ոռոգել ջրով ձմերուկի արտը, քանի որ դեռ տունկը չէ թոռմած և պտուղը չէ սկսած հասուննալ։ Պէտք է ջուրը թողուլ արտին երեսը ամբողջ գիչեր մը կամ առաւօտուն հինգ կամ վեց ժամ, որպէս զի հողն լաւ մը թրջի։ Այսպէս ոռոգելէն ետքը պէտք է թողուլ քանի մը օր և չմտնել արտին մէջ, մինչև որ հողը հաստատուի։ Ըստ պատշաճի մի անգամ ոռոգելը բաւական կը համարուի՝ մինչև որ հասուննան ձմերուկները։

մինչև տասն տերև. և յայնժամ ծայրատել սուր դա-
նակով ութերորդ տերևէն վեր: Մնացած տերևներուն
իւրաքանչիւրին անթին մէջէն կը բուսնին նոր ճիւղեր,
որոց վրայ կ'երևին նախ արու ծաղիկներն, և քանի մը
օրէն ետքը էգ ծաղիկներն:

Եւ երբ պտուղներն ընկուզի չափ ըլլան, պէտք է
ընել երրորդ ծայրատումը, որով հիւթը կը հաւաքուի
պտուղներուն վրայ: Եւ այն ամէն ճիւղերն որ պտուղ
չունին պէտք է ծայրատել հինգերորդ կամ վեցերորդ
տերևէն վեր, և պտուղ ունեցող ճիւղերը պտղէն երկու
տերև վեր:

Յաջորդ շաբթուն մէջ պտուղներն խնձորի չափ մեծ-
ցած կ'ըլլան, անոնցմէ պէտք է ընտրել զանոնք որ կ'ու-
զեմք պահել, և միւսները կտրել նետել: Իւրաքանչիւր
տնկոյն վրայ չորս պտղէն աւելի պէտք չէ թողուլ, այս
ինքն երկու պտուղ իւրաքանչիւր կողման վրայ, մին յայլ
և միւսն ի ձախ՝ երկու բազուկներուն առաջին ճիւղե-
րուն վրայ. և կտրել բազուկներուն ծայրերը չորրորդ
ճիւղերէն վեր. և անոնք որ պտուղ չունին՝ կտրել չոր-
րորդ տերևէն վեր: Եւ եթէ ուրիշ ճիւղեր ալ ելնեն
հետ զհետէ, անոնք ալ ծայրատել հինգերորդ տերևէն վեր:

354. Մեխը կը հասունցնայ օգոստոսի կիսէն մինչև
սեպտեմբերի վերջ: Եւ կ'իմացուի հասուն ըլլալը երբ
սկսի անոյշ հոտ արձակել, և իր կոթը թոռմիլ և չորնալ:

Կ'ուտուի մեխը հում, բայց կ'ըլլայ իրմէ նաև քաղ-
ցրաւենիներ. և քիչ մը տհաս կտրելով՝ կրնայ ուտուիլ
դդումի պէս եփելով: Մեխը չէ այնչափ աննշդարար,
բայց է զովացուցիչ և կակղեցուցիչ: Եթէ տհաս ու-
տուի կամ չափէն աւելի, փորհարութեան և ուրիշ ան-
հանգստութեանց պատճառ կ'ըլլայ: Առողջ և զօրաւոր
կազմուած ունեցողներն կրնան ուտել անվնաս, բայց ոչ
տկար կազմուած ունեցողներն, ոչ հիւանդութենէ նոր
ելնողներն, և ոչ նստողական կեանք անցնողներն:

Իւրաքանչիւր կալ կրնայ բերել 60 մեխ. և մի կալ
տկրի համար հարկաւոր է 10 զրամ սերմ: Սերմը կը
ծլի 5 օրուան մէջ, և կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարո-
ղութիւնը 6–8 տարի:

355. Մեխը կրնայ առաջ գալ բունի տաքութեամբ
ջերոցներու մէջ, ուր տաքութիւնն ըլլայ գէթ 15° գիշեր

տեղն և ցերեկը 18°. և ցանել դեկտեմբերի կամ յու-նուարի մէջ, ընտրելով մանր տեսակ սեխը. և ունենալ այն խնամքը ինչ որ վերը ըսինք: Եւ որովհետև սեխը լոյս կը սիրէ, պէտք է ցերեկները բանալ ջերոցին ապա-կի պատուհանները երբ օդը լաւ ըլլայ: Մայիսի մէջ կը հասուննայ պտուղը:

Եւ եթէ կէս բանի կերպով ուզեմք հասունցնել սեխը, պէտք է տնկել մարտի սնդուկներու մէջ, և ծածկել վը-րան ապակի պատուհաններով. և երբ ծլին և քիչ մը մեծնան, փոխադրել տունկերը հողով միասին պատրաս-տած ածուներու վրայ, ջրել և ծածկել ապակի զան-գակներով, և քանի մը օր չթողուլ որ լոյս տեսնէ, մինչև որ ապահով ըլլամք որ բռնած են արմատները հողին մէջ: Եւ օդը տաքնալէն ետքը կրնամք վերցնել վրայի զանգակները, և ուրիշ գործերը ընել վերոյիշեալ կերպով:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ԴԻՄԵՆԻ. (*տճ.* Գապաք. *գղ.* Courge *կամ* Citrouille. *իտ.* Zucca. *լտ.* Cucurbita pepo).

356. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն, տարեւոր և պատաղիճ, որոյ ցօղունն է երկայնաձիգ, անկիւնաւոր, ճկուն, կորդ և փշոտ, և կ'արձակէ երկայն ճիւղեր գետ-*

Նկ. 122. Դդմենւոյ ծաղիկ.

նատարած կամ մագլող իրենց խիղբերով. տերեւներն են լայն, երիկամնաձև, հերձեալ, և իրենց կոթը մազոտ. ծաղիկներն մենարնակ, մեծ, զանգակաձև, դեղին կամ

ճերմակ (Չև 122). պտուղներն մեծ, և զանազան ձևե-
րով և գունով, և կոչուին Դդում, և ունին անբաւ տե-

Չև 123. Դդում, փառը կոչուած.

սակ: Ոմանց արտաքին երեսն է ողորկ, և ոմանց խոր-
տաբորտ և ակօսաւոր. գոյնը դեղին, կանաչ կամ խա-

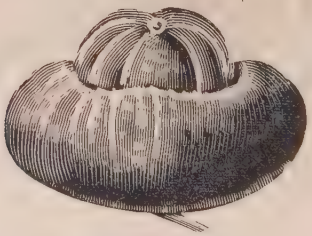

Չև 124. Դդում, փակեղն կոչուած.

տուտիկ, և կը կրեն զանազան անուններ ըստ տեսակաց,
որոց գլխաւորներէն քանի մը տեսակը դնեմք հոս.
Փառդր. (տմ. ՀԽղճաձր գաւգաղր. զղ. Potiron). (Չև

123)։ Դդում մեծ, կարմիր կամ դեղին մսով, որ կը պահուի երկար ժամանակ, դնելով չոր և զով տեղ, և կ'ուտուի եփելով։

Չև 125· Դդում գդակաձև·

փակեղն· (գղ· Giraumon turban) (Չև 124), և Դդում գդակաձև (գղ· Courge bonnet) (Չև 125)։ Այս

Չև 126· Դդում Բրազիլի չաքարային·

երկուքն ալ են փոքրի տեսակէն, և իրենց ձևին համար այդպէս կոչուած։

Դդում Բրազիլի շաքարային (զգ. Courge sucrière de Brésil) (Զև 126), *որոյ միսն անոյշ է, և կը գործածուի ուտելու եփելով։*

Այս ամէն դդումներուն միջուկը դառարկ է սեխի պէս, և լեցուլ տափարակ, ճերմակ և մսուտ կուտերով։

357. *Արևելք գործածական դդմոյ տեսակներենն Մեդդադդում* (տճ. պալ գապաղը) *երկայն և գլանաձև, որոյ վրայի մորթն է դեղին, ողորկ, և միսն է նոյնպէս դեղին, անոյշ և համեղ, և կը պահուի երկար ժամա-*

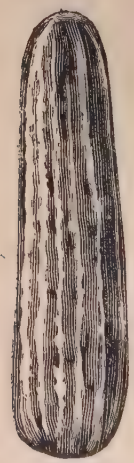

Զև 127. Դդում մանր.

Զև 128. Դդում Նէապօլսոյ.

նակ։ — Բազկադդում (տճ. գօլ կամ սամա գապաղը), *որ բազկի պէս երկայն և նեղ է, ճերմակ գունով. բոյսն է պատաղիճ, և պտուղը բարձրէն կը կախուի։ — Կօշ, որ և կ'ըսուի Ցոլ* (տճ. առ գապաղը. զգ. Calebasse), *որուն կարնեցիք կ'ըսեն Ձ'տով դդում, երկայն կոթին համար, է տեսակ մը դդում գնդաձև և երկայն կոթով, որոյ միջուկը կը հանեն, և մնացած մասը կը չորցնեն, որ հինալով կը կարմրի, և կը գործածեն գեղացիք ջրոյ կամ գինւոյ ամանի տեղ։*

Բայց դումոյ տեսակներուն մէջ ամենէն աւելի գործածականն է մանր դդումը, վարունգի ձեւով (գր. Coucourzelle կամ Courge d'Italie) (Զև. 127), *որոյ կուտերն են մանր, և կ'ուտուի խաչած իբրև աղցան. դըներելով եղ և քացախ, կը գործածուի նաև զանազան տեսակ կերակրոց։ Աւոր մէկ տեսակն է Նհապօղոյ դդումը* (Զև 128), *ոլորկ երեսով և լեցուն մսով, և չպահուիր երկար ժամանակ։*

358. Մշակութիւն. — *Դդմենին կը սիրէ տաք կլիմայ, կակուղ և պարարտ հող։ Իրեն վրայ եղած խնամքը նոյն է ինչ որ ըսինք վարունգի, սեխի և ձմերուկի վրայ։*

Դդումը աշնան և ձմերան մէջ ուտելու համար պէտք է սերմանել մայիսի մէջ։ Իսկ գարնան ուտելու համար սերմանել աշնան վերջ անդուկներու մէջ, մանաւանդ մանր տեսակները, և գարնան սկիզբը փոխադրել պատրաստած ածուներու մէջ։ Ոմանք չեն կրճատեր դըդմենւոյն ծայրերը, բայց սովորաբար լաւ կը համարուի կրճատել երկու տերևէն վար, երբ բոյսը հինգերորդ տերևը կ'արձակէ, և պտուղը կապելէն ետքը կրճատել միւս անգամ, պահլէն երեք տերև վեր։ Կրճատմամբ պտուղները աւելի կը մեծնան, բայց պէտք չէ թողուլ տնկոյն վրայ երեք պտղէ աւելի։

Մի հարիւրակալ երկրէ կրնամք ունենալ 100,000 դդում։ Դդումի կուտերէն կ'ելնէ եղ 10 առ 100, որ կրնայ գործածուիլ լուսաւորութեան։ Մի հարիւրալիտր դդումի կուտ կը կշռէ 43 հազարագրամ։ Մի հարիւրակալ երկիր սերմանելու համար հարկաւոր է կէս հազարագրամ սերմ, որ կը ծլի 5 օրուան մէջ, և կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը մինչև 6 տարի։

Դդումը աննդարար ուտելեաց մէջ վերադաս կը համարուի քան զձմերուկ և սեխ, բայց կ'ուտուի եփելով և կազմէ հաճոյական կերակուրներ և ըստ բաւականին առողջարար։ Կ'ուտուին նաև դդումի ծաղիկներն խորովելով եղի մէջ։

ՄԱՍՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԽԱԽԱՐՏՔ ՈՐ ԿԸ ԳՈՐԾԱԾՈՒԻՆ ԻԲՐԵՒ ՀԱՄԵՄ

359. Գիտելիք. — *Թէպէտ վերը յիշուած բոյսերէն ոմանք կը գործածուին նաև իբրև համեմ, ինչպէս են Ճախուկ կամ Տարգալախոտ (142), Սամիթ (201), Ախրիզան (254), Ֆեզակարոս (266), Մանանեխ (281), Կապար (309), բայց հոս առանձինն կ'ուզեմք խօսիլ այն բուսոց վրայ, որ կը գործածուին լոկ իբրև համեմ կերակրոյ։*

ԳԼՈՒԽ Ա

ՌԵՀԱՆ ԿԱՄ ՇԱՀԱՍՊՐԱՄ. (*տճ. Ֆեսլիյեն. գղ.* Basilic. *իտ.* Basilico. *լտ.*

360. Նկարագիր. — *Է բոյս խոտեղէն, տարեւոր, որոյ տեսակներն չատ են, և կը համարուին իբր քաւասուն տեսակ, բայց կը բաժնուին երկու գլխաւոր դաս, Մանրատերև և Մեծատերև։ Բոյսը կարճ է, և կ'ըլլայ 25–50 հարիւրորդամետր բարձրութեամբ ըստ տեսակին, բայց խիտ և բազմաճիւղ. տերևներն են ձուաձև, կանաչ կամ մանուշակագոյն. ծաղիկներն ճերմակ, ողկուզաձև կամ հասկաձև, թուով 10 կամ 12։ Կը տևեն ծաղիկներն յունիսէն մինչև հոկտեմբեր։ Ռեհան է բնիկ է Հնդկաստանի, և կը բուսնի տաք երկիրներբու մէջ։*

Ռեհանին հոտն է գեղեցիկ, և ինքն համեմային, գըրգռիչ և լի ցնդական անուշահոտ իւղով։ Կը գործածուի

ծոթրինի պէս կերակուրները համեմելու, և բժշկութեան մէջ իբրև բուժիչ վիրաց ուրիչ խոտերու հետ։

361. **Մշակութիւն.** — *Ռեհանը կը սերմանեն մարտի կամ ապրիլի սնդուկներու մէջ, և երբ սերմը ծլի և քիչ մը մեծնայ, կը փոխադրեն մայիսի մէջ պատրաստած ածուներու վրայ որ ըլլան արեգդէմ։ Շահասպրամը՝ որ կը նշանակէ թագաւորական ծաղիկ, կրնայ նաև թաղարներու մէջ մեծնալ։ Կը սիրէ կակուղ և պարարտ հող։ Սերմը կը ծլի 12 օրուան մէջ երբ օդոյ տաքութիւնն ըլլայ 14 աստիճան։ Կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը երեք չորս տարի։ Մի կալ երկրի համար պէտք է 5 գրամ սերմ, և մի կալ երկրի վրայ կրնայ տնկուիլ 1800 բոյս, իրարմէ 20 հր.մ հեռի։ Գլխաւոր խնամքն է ատեպ ջրել։*

Կը քաղեն տերևները համեմի համար, երբ սկսին ծաղիկները բացուիլ։ Իսկ դալար տունկէն կը հանեն իսկական իւղ մը անուշահոտ, որ հիննալով կը կարմրի։

ԳԼՈՒԽ Բ

ԱՆԻՍՈՆ. (*ժմ.* Ա՛նիսոն. *գղ.* Anis. *իտ.* Anice. Anacio. *լտ.* Pimpinella anisum, Anisum officinalis).

362. Նկարագիր. — *Ա՛նիսոն՝ որ ըսուած է մեր մէջ նաև Պտիկ, Քաղցրհոտիկ, է բնիկ Ա՛րևելքի, և Եգիպտոսէն եկած է Եւրոպա։ Ես է բոյս խոտեղէն, տարեկեր, իբր կէս մետր բարձրութեամբ. ցօղունն է ուղղորդ և բազմաճիւղ, արմատներն բարակ և իլաձև, ծաղիկներն ճերմակ և հովանոցակերպ, պտուղներն կանաչ, ձուաձև, գիծ գիծ, և քիչ մը մազոտ, և ունին գեղեցիկ հոտ համեմային, և ճաշակ քաղցր, համեմային ու տաքցուցիչ (Զև. 129)։*

Անիսոնի են զանազան տեսակներ ըստ աշխարհաց ուր կը բուսնին։ Ռուսաստանի անիսոնի ունդն է մանր, սև, տոհպ և ոչ յարգի. Սպանիոյ Ալիկանտ գաւառին անիսոնն յարգի է, Մելիտինէ կղզւոյն անիսոնին նման. նոյնպես յարգի է Յունաստանի և Սիկիլիոյ անիսոնը։ Անիսոնի ունդն է գրգռիչ, փքահան, և կը գործածուի ստամոքսի մարսողական փողերը բանալու։ Իտալիա և Գերմանիա կը խառնեն անիսոնի հատերը հացի և խմորեղինաց հետ։ Շատ յարգի են անիսոնախառն ըմպելիներն։

363. Մշակութիւն. — *Անիսոն կը բուսնի տաք երկիրներու մէջ, և կը սիրէ կաւեղէն և կրային կակուղ հող, ուր գործարանաւոր նիւթոց փտութիւն չատ ըլլայ, քան թէ աւազուտ հող։ Աւելի լաւ կը յաջողի բլրոյ վրայ քան թէ տափարակ տեղ, եթէ ծաղկելու ժամանակ չվնասուի մրգէ և եղեամէ։*

Թէ որ գաշտային երկիրը չատ պարարտ ըլլայ, անիսոնի տունկը չատ կ'աճի և կ'ուռճանայ, բայց ունդերն հասարակ կ'ըլլան քան թէ այն անիսոնին՝ որ ոչ այնչափ պարարտ երկրի մէջ բուսած է. անոր համար վերադաս կը համարուի բլրոյ վրայ բուսած անիսոնի սերմը, որ աւելի հոտաւէտ է և համեմային։

Ուր որ անիսոն պիտի տնկուի, հողը լաւ պատրաստելու է, փորելով 35 կամ 40 հարիւրորդամետր խոր-ութեամբ դաշտի մէջ, իսկ բլրոյ վրայ 30 հր.մ, մանրելով հողը և հաւասարցնելով։ Նոյեմբերի մէջ կը փորեն հողը բահով, և ձմեռը վրան անցնելով կը մանրի հողը սառուցով, և փետրուարի մէջ կրկին կը փորեն և կը շտկեն երկիրը։ Եւ մարտի կիսէն մինչև ամբողջ ա-

Նկ. 129. Անիսոն.

պրիլ կրնայ սերմանիլ, նայելով որ ցուրտը չվնասէ փոքրիկ տունկերուն. ուստի մարդ փորձով կ'ուսանի տեղ-ւոյն դրից համեմատ սերմանելու ժամանակը։

Պէտք է սերմանել տողի վրայ, և տողերն իրարմէ հեռի 50 կամ 60 հր.մ։ Մի կալ երկրի համար բաւական է 4 $^1/_2$ կամ 5 հապարագրամ սերմն։ Ոմանք սերմանելէն առաջ կը դնեն սերմը քանի մը օր պարարտ ջրոյ մէջ, որպէս զի շուտով բուսնի և աճի։

Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 3 տարի, բայց լաւ է սերմանել նախընթաց տարւոյն սերմը, և նայիլ որ կատարեալ ըլլայ և հասուն. անոր համար սերմի որոշուած տունկերը լաւ է քանի մը օր առէլի թողուլ որ լաւ հասունանան:

Անիսոնի սերմը չուտով կը ծլի, և քիչ մը մեծնալէն ետքը պէտք է բաժնել նորատունկ բոյսերը և տնկել իւրաքանչիւրմէ 20 կամ 25 հր.մ հեռաւորութեամբ: Եւ մինչև որ ծաղկին, պէտք է ատիպ քրքրել հողը և մաքրել միջատակար խոտերէ: Հաւական կրնայ ըլլալ երկու անգամ հողը քրքրելը, բայց լաւ է առաւելուլ քան նուազել, և հողը քրքրելու ժամանակ տունկերուն արմատին հող տալ: Ատիպ քրքրելով հողը, կակուղ կը մնայ, որով և տունկերը չեն չորնար և լաւ կը մեծնան:

364. Քաղց. — Յունիսի վերջ կամ յուլիսի սկիզբ անիսոնը կատարեալ կերպով կը ծաղկի, և անկէ ետքը ուրիշ բան պէտք չէ ընել: Օգոստոսի սկիզբը կը սկսին թափիլ ծաղկանց տերևները, և կոթը կը կորսընցնէ իր գեղեցիկ կանաչ գոյնը և կը դեղնի, և այն ժամանակ անիսոնի սերմը հասունցած կը համարուի. ուստի պէտք է ժողվել առաւօտուն քանի որ ցօղ իջած է, որով և սերմը գետին չթափիր. և ժողվելու տունկերը պէտք է արմատով խլել և խուրձ խուրձ կապել և դնել կալի վրայ արևու մէջ որ չորնան. և լաւ մը չորնալէն ետքը ծեծել, որ սերմերը թափին և բաժնուին տունկէն:

Եթէ բերքը քիչ է, կրնայ մարդ ձեռքով ժողվել հասնոցակերպ ծաղիկները, և հանել սերմը: Թէ որ շատ ըլլայ, պէտք է ծեծել ծաղիկները գաւազանով տափակ տախտակի վրայ որ քիչ մը ծռած ըլլայ, որով սերմը գետին կ'իյնայ և բոյսին մնացորդ մասը ծեծողին ձեռքը կը մնայ, որ կը նետէ մէկդի: Վերջը սերմը պէտք է մաքրել մաղելով կամ հոսիչ գործելով: Եւ յետոյ դնել միւս անգամ արևու մէջ որ լաւ մը չորնայ, և տանել ի չտեմարան:

365. Առ մի հարիւրակալ կրնամք ունենալ մինչև 500–800 հազարագրամ ընտիր սերմ, որ իր բարձր գնոյն համեմատ ամէն աչխատութեանց ծախքը հանելէն զատ կ'աւելնայ ևս մեծ գումար մը. վասն զի իր գինն է ըստ տարւոյն 110–150 փրանկ առ մի կենդինար:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԳԻՆԶ. (*տճ.* *քիշնիշ.* *գղ.* Coriandre. *իտ.* Coriandro, Coriandolo. *լտ.* Coriandrum sativum).

366. Նկարագիրը. — *Գինձ է բոյս տարեւոր կամ երկտարեւոր, բնիկ Իտալիոյ և Սպանիոյ, և կը բուսնի նաև Եգիպտոս և Հնդկաստան։ Կը բարձրանայ 50–60 սանթիմեթրոմամետր. ցօղունն է չիտակ, բոլորչի, լերկ և բազմաճիւղ. տերևներն են մանր, ձուաձև կամ բոլորչի. ծաղիկները ճերմակ կամ քիչ մը ծիրանեգոյն, հովանոցակերպ և ծայրաբոյս (Զև 130), որ կը բացուին յունիսի կամ յուլիսի մէջ։ Պտուղն կամ սերմն է գնտաձև, և կը բաղկանայ երկու կիսագնտաձև մասերէ իրարու կպած, դեղին թխորակ, որ կոչի Գինձ. և է հոտաւէտ և համեմային, և անիսոնի պէս կը գործածուի կերակուրները համեմելու, և է գրգռիչ և փքահան. բայց աւելի կը գործածուի ըմպելեաց և չաքարեղինաց։ Պտուղը կամ սերմը քանի որ կանաչ է, կ'ըլլայ գարշահոտ, ինչպէս են նաև տունկին ամէն կանաչ մասերն, և կ'արձակեն մղուկի հոտ, ուսկից ելած է իր յունական անունը Քորիոն, վասն զի Քորիս կը նշանակէ Մղուկ։ Գինձը չորնալէն ետքը կ'ըլլայ անուշահոտ, հաճոյական և համեմային. բայց հինցնալով կ'առնու կարմիր գոյն մը, և այնպիսին պէտք է ետեղ։ Գինձէն կ'ելնէ խակաւ իւղ մը անգոյն և հոտաւէտ, որ կը խառնեն ըմպելեաց մէջ, և իր մի հազարագրամը կ'ածէ 400–500 փրանկ։*

367. Մշակութիւն. — *Գինձ կը սիրէ թեթև, խոր և արեգակեմ երկիր. կաւեղէն, պինդ և ցուրտ հողի մէջ չյաջողիր։ Կը սերմանեն մարտի կամ սեպտեմբերի մէջ, երկիրը լաւ պատրաստելէն ետքը։ Պարարտութիւն չատ չսիրեր։ Բոյսերը մեծնալէն ետքը, որք իրարմէ 15–20 հրմ հեռաւորութիւն պիտի ունենան, պէտք է հողը երբեմն երբեմն քրքրել, և մաքրել վնասակար խոտերէ։*

Աղէկ սերմ կը բերեն այն տունկերն որ ձմեռէ առաջ կը բուսնին, և կը քաղեն սերմը յունիսի վերջ կամ օգոստոսի մէջ, երբ տակաւ կը հասունցնան, կամ թէ ըսել, կ'առնուն դեղին թխորակ գոյն մը, և բոյսը կը չորնայ. և յայնժամ պէտք է կտրել մկրատով հովանոցակերպ ծաղիկները առաւօտուն քանի որ ցօղը չէ անցած, որովհետև սերմերը կը թափին եթէ չոր ըլլան։

Ձև 130. Գինձ.

Եւ յետոյ դնել սաւանի մը վրայ արևու մէջ որ լաւ մը չորնան ծաղիկները. ծեծել և ժողվել սերմերը, և պահել եթէ լաւ չորցած ըլլան, ապա թէ ոչ կը սևնան և կը խմորին։ Պահելու է չոր տեղ և ազատ օդոյ ազդեցութենէն, որպէս զի չկորուսանեն իրենց համեմայինն յատկութիւնը։ Մի հարիւրալիտր սերմը կը կշռէ 30–32 հազարագրամ։

ԳԼՈՒԽ Դ

ՄԱՐՋԱՆՈՆ ԿԱՄ ՄԱՐՋԱՆԳՈՇ. (*պրս.* *Մէրզէնկիւշ.* *տճ.* *Մէրձան քիօչք.* *գղ.* Marjolaine. *իտ.* Maggiorana. *լտ.* Origanum majorana).

368. Նկարագիր. — *Մարզանոն, որ մեր մէջ ըսուած է նաև Անձարակ, և ըստ ոմանց նաև Սոխաւարար կամ Միհաւարար, է բոյս երկարակեաց, որոյ ցօղունն է կէս փայտեղէն, բազմաճիւղ. տերևներն հակադիր, ձուաձև և մանր, որք կ'արձակեն հոտ համեմային: Ծաղիկներն են հասկաձև, հոտաւէտ, վարդագոյն և քիչ անգամ ճերմակ (Զև 131):*

Մարզանոն կը գտնուի ինքնաբոյս ցանկերու և արտերու եզերքը կրային հողերու վրայ: Բայց կը տնկեն նաև պարտէզներու մէջ իր անոյշ հոտին համար, որ կ'արձակի տունկին ամէն մասերէն երբ թեթև կերպով չփեմք:

Ունի երկու տեսակ, սև և ճերմակ: Սևը կը բարձրանայ մինչև 40 հր.մ, որոյ տերևներն են մթնագոյն կանաչ և ծայրերը բացագոյն կանաչ, և տունկը աղուամազով պատած: Իսկ ճերմակ տեսակն սևին չափ չբարձրանար, և բովանդակ տունկն է ճերմակագոյն, աղուամազով պատած:

369. Մշակութիւն. — *Մարզանոն կը բուսնի տաք և խոնաւ կլիմայի տակ, և կը սիրէ աւազուտ երկիր՝ որ պարարտացած ըլլայ նախորդ տարին:*

Կը բազմանայ՝ արմատին քով եղած մոլերը բաժնելով, աղուրայով կամ սերմով: Ամէն եղանակի մէջ կըրնամք տնկել, և ձմեռը պէտք է պատսպարել ցրտէն և սառուցէն: Թէպէտ և երկարակեաց տունկ մի է, բայց լաւ է երկու տարին անգամ մը նորոգել տունկերը: Պէտք է տնկել գծի վրայ իրարմէ 10 հր.մ հեռաւորութեամբ և գիծերը 20 հր.մ հեռաւորութեամբ:

Սերմը կը ծլի 8 օրուան մէջ, երբ օդոյ տաքութեան

աստիճանն ըլլայ 14, և կրնայ պահել իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 2–3 տարի։ Մի կալ երկրի համար բաւական է 2 գրամ սերմ, որ կը բովանդակէ 3400 հատ սերման։

Ծոյսերը մեծնալէն ետքը պէտք է երբեմն երբեմն քրքրել հողը և մաքրել վնասակար խոտերէ, և չորութեան ժամանակ ջրել։

Նկ. 151. Մարդանոն կամ Մարդանդոչ.

370. Քաղող. — Առաջին քաղոցը կ'ըլլայ յուլիսի մէջ, կարելով տունկը գետնէն 3 հր.մ բարձրութեամբ։ Ձորս չաբաթէն ետքը կ'ըլլայ երկրորդ քաղոցը. և թէ եղանակն աղէկ երթայ, կրնամք ընել երրորդ քաղոց ալ աշնան ժամանակ։

Կարած ճիւղերը պէտք է դնել արևու մէջ չորնալու համար, և վերջը տերևները քաղել, որ քսակներու մէջ դրուած կը վաճառուին՝ զանազան կերակրոց համեմունք ընելու համար, ինչպէս ռեհանի տերևները. և է կազ-

գուրիչ և գրգռիչ։ Տերևներէն կը հանեն նաև իսկական իւղ մը անուշահոտ։

Միայն երկու տարեկան տունկերն կրնան տալ սերմն, որ կը գործածուի չաքարեղինաց։

ԳԼՈՒԽ Ե

ԱՆԱՆՈՒԽ ԿԱՄ ԱՆՆՈՒԽ. (*տ. Նաւհ. գղ.* Menthe. *իտ.* Menta. *լտ.* Mentha sativa).

371. **Նկարագիր.** — *Է բոյս երկարակեաց, յայնաբաձակ արմատովք, չիտակ և ողորկ ցօղնով, հակադիր և սղոցաձև տերևներով, ծիրանեգոյն, հասկաձև և ծայրաբոյս ծաղիկներով, որք կը բուսանին տերևոց անթին մէջ։*

Կան անանխոյ իբր 25 տեսակք, որ կը բուսանին բաբեխառն գօտւոյ տակ Ասիոյ և Եւրոպայի մէջ։ Անանխոյ տեսակներուն չատերն են սաստիկ հոտաւէտ, և ունին համ տաքցուցիչ և գրգռիչ, ուստի և կը համարուին ստամոքսական և հակալորձք, մանաւանդ Պղպեղային կամ Անգղիական ըսուած անանուխը՝ որոյ մշակութիւնն առատ է Անգղիա, և իր ցօղունն է քառանկիւնի և մազոտ, տերևներն նիզակաձև և սրածայր, և ծաղիկներն հասկաձև և մանուշակագոյն (Ձև 132)։ Ասոր տերևներէն կը հանեն իւղ իսկական, որ կը գործածուի չաքարեղինաց և ըմպելեաց։ Այս իսկութիւնը սուր հոտ, գառն ու այրող համ ունի, որ վերջը զովութիւն կը բերէ։ Այս իսկութեան մի հազարագրամը կ'ածէ 200 փրանկ։ Իսկ այն որ կ'ըսուի Անանուխ կանուչ, է նուազ գրգռիչ, և կը գործածուի համեմներու։

372. **Մշակութիւն.** — *Տնական գործածութեան համար բաւական է ունենալ պարտիզի մէջ մէկ երկու տունկ, իսկ առուտուրի համար պէտք է տնկել արտերու մէջ։ Կը յաջողի առաւելապէս կակուղ և զով հողի մէջ և ծմակային տեղ։ Պէտք է մաքրել հողը վնասակար*

Նկ. 152։ Անանուխ կամ Աննուխ.

խոտերէ, և ամառուան մէջ երբեմն ջրել։ Թէ որ ուզեմք պարտիզի մէջ մչակել, պէտք է արմատին քով եւած մոլերը ջնջել, որք սաստիկ կը տարածուին։

Անանուխը կը բուսնի ինքնին նաև անտառներու և մարգագետիններու մէջ և առուակներու քով, և երբեմն արմատները ջրի մէջ, և այդ կ'ըսուի Ձևևուռխ ջրայիև և ռամկաբար Ջրի նևևէ (Menthe aquatique). իսկ վայրի անանուխն որ կը բուսնի քարերու մէջ, կ'ըսուի Քարանևուռխ։

Անասուններն կը խորչին անանուխը ուտելէն։

Կը բազմանայ անանուխ իր մոլերով, զոր պէտք է հանել մայր արմատին քովէն, և սեպտեմբերի կիսոյն տնկել ուրիշ տեղ կարգաւ տողի վրայ, տողերն իրարմէ 30 հր.մ հեռի։

Ջաղոցը կ'ըլլայ ծաղկելէն առաջ կամ ծաղկելու մօտ։ Տերևները կը չորցնեն չուքի մէջ, և յետոյ պարկերու մէջ դրած կը տանին ի վաճառ, կամ կը խաւրեն ի դործարան, իրեն հոտաւէտ իւղը հանելու համար։

ԳԼՈՒԽ Զ

ԱՐՋՆԴԵՂ ԿԱՄ ՍՈՒՆԻԾ. (*պրս.* Շուռնիզ. *տճ.* Չեօրէք օթու. *գղ.* Nigelle. *իտ.* Nigella. *լտ.* Nigella sativa).

373. Նկարագիր. — Է *բոյս խոտեղէն տարեւոր, որոյ ցօղունն է աղուամազոտ և բազմաճիւղ, տերևներն հա-*

Ձև 133. Արջնդեղի կամ Սունիծի ծաղիկ.

մադիը, անկոթ և ձղճղկէն, ծաղիկներն կապոյտ, ծայ-բաբոյս, բաժակաձև, հնգաթերթ և պատեալ տերևա-

նման խորխով, որոյ ստորին մասն է մազոտ (Ձև 133)։ Պտուղներն են պատի մէջ ամփոփեալ սև հատեր եռանկիւնի, որ կ'ըսուին Արջնդեղ, Սոնիձ կամ Շոնիզ, Սև հռուտ, Սև հնտիկ. և են համեմային և հոտաւէտ, և կը գործածուին իբրև համեմ, հացի և կարկանդակաց վրայ, ուստի և կ'ըսուի նաև Հացհամեմ (չհօրէք օրուս)։ Խորովելով սև հնտիկները և խառնելով ուրիշ համեմներու հետ, կ'ընեն քաղցրաւենի մը ընտիր և գրգռիչ. կը խառնեն նաև օշարակաց հետ, անոյշ հոտ մը տալու համար։ Կ'ելնէ այս սերմերէն նաև իւղ, զոր կը չփեն մարմնոյ վրայ բաղնիքէն ելնելէն ետքը։ Այս տեսակը կ'ըսուի Արջնդեղ Դամասկոսի։ — Կայ ուրիշ տեսակ մ'ալ՝ որ կ'ըսուի Արջնդեղ արտորիից, որ ինքնին կը բուսնի դաշտերու և ցորենոյ արտերու մէջ, որ թէպէտ առջինին պէս նշանաւոր չէ, բայց է դաշտային գեղեցիկ ծաղիկներէն մէկը, դեղին կամ կապոյտ և աստղաձև։

374. Մշակութիւն. — Արջնդեղն կը բազմանայ սերմով. և կը սերմանեն գարնան կակուղ և զով հողի վրայ։ Աչնան սերմանեալ արջնդեղն աւելի զօրաւոր կ'ըլլայ, եթէ կարենայ դէմ դնել ձմերան ցրտոյն։

Դիւրին է արջնդեղի մշակութիւնը, և կը գործածուի իբրև զարդ պարտիզի։

ԳԼՈՒԽ Է

ՉԱՄԱՆ. (*տճ.* Զիմեն. *գզ.* Cumin. *իտ.* Cumino. *լտ.* Cuminum cyminum).

375. Նկարագիր. — Է *բոյս խոտեղէն, տարեւոր, նման սամթի, բարակ և նեարդային արմատով, բազմաճիւղ ցօղնով որ կը բարձրանայ 20–30 հր.մ: Տերևները են համադիր, լերկ, և հերձեալ երկու բարակ մասեր. ծաղիկները են ճերմակ, մանր և հովանոցաձև, և կը բացուին յունիսի մէջ, որոց կը յաջորդեն իրեն պտուղները, սև հատեր գծաւոր, սուր և համեմային հոտով, տաք և ախորժելի համով. հատերուն ծայրը կայ երկայն մազ՝ որ կը կորչի հասունցած ժամանակ: Իւրաքանչիւր պտուղ կը բաղկանայ երկու հատերէ, որոց մէկ կողմն է կորնթարդ, միւս կողմը տափարակ:*

Չամանին հատերը կը գործածուին իբրև համեմ կերակրոյ և խմորեղինաց. Արևելք կը գործածեն միսը ապխտելու, Գերմանիա և Հոլանդա կը դնեն հացի և պանրոյ մէջ: Կազմեն չամանով ընտիր ըմպելիք, և կը հանեն իրմէ իսկական իւղ մը սաստիկ կծու, որ կը լուծուի ալքոհոլի մէջ: Չամանն է բնիկ Ասիոյ, բայց կը մշակեն նաև Եգիպտոս, ի Հնդկաստան և Եւրոպա:

376. Մշակութիւն. — *Չամանին մշակութիւնը շատ պարզ է: Կը սերմանեն իր հատերը ապրիլի կամ մայիսի մէջ, երբ վախ չկայ այլ ևս եղեման. կ'ուզէ թեթև, պարարտ և լաւ պատրաստած հող: Եւ երբ մեծնան տունկերը, պէտք է քրքրել հողը քանի մը անգամ և մաքրել ինքնաբոյս խոտերէ: Յուլիսի վերջ կամ օգոստոսի սկիզբը կ'ըլլայ հատերուն քաղցը, նման անիսոնի քաղցին (364): Մի հարիւրալիտր հատ չամանի կշռէ 35 հազարագրամ:*

ԳԼՈՒԽ Ը

ՁԱՄԱՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱՄ ՃԱՊՈՒՒ. (տճ. Քիմիոն. գղ. իտ. Carvi, լտ. Carum carvi).

377. Նկարագիր. — Է բոյս խոտեղէն, երկտարեւոր, որոյ արմատներն են իլաձև, դեղնորակ, միսը ճերմակ, և համը կը նմանի ստեպղինի: Արմատէն վեր կը բարձրանան տերևները և կը չրջապատեն ցօղունը որ բարձր կ'ըլլայ իբր 40 հր.մ: Ծաղիկներն են մանր, ճերմակ կամ դեղնորակ. պտուղներն են սև հատեր, համեմային և գրգռիչ, որ կը գործածուին իբրև համեմ կերակրոյ, նոյնպէս և ճերմակ արմատները, և են ստամոքսական և փքահան անիսոնի պէս:

Ճապուռը կը մտնէ նաև հացի, խմորեղինաց և ըմպելեաց մէջ, և մանաւանդ Զաւալեօղի (Kümmel) ըստուած ըմպելւոյն մէջ, որ յարգի է Գերմանացւոց: Հոլանդա կը համեմեն պանիրը ճապուռով: Հայոց չամանեն կ'ելնէ իսկական իւղ մը, զոր կը խառնեն այլևայլ հեղուկներու հետ:

378. Մշակութիւն. — Հայոց չամանն է քնիկ Ասիոյ և Հայաստանի, ինչպէս անունն իսկ կը ցուցանէ: Եւրոպայի մէջ հիմա կը մշակուի առաւելապէս ի Հոլանդա: Մշակութիւնը դիւրին է, կը սիրէ չուք և զով տեղ, չայնողիր թաց և պինդ հողի մէջ, և ոչ չոր աւազուտ հողի մէջ: Դալար աղբը յարմար չէ իրեն, վասն զի կը փտեցնէ արմատը: Այն երկիրները ուր կիր և կալի կը պակսին, հողը պարարտացնելու համար յարմար է մոխիր, աղբայուր և բուսահող: Ուր որ ճապուռ տնկուած է, պէտք է թողուլ այն երկիրը տասը տարի, միւս անգամ հոն ճապուռ ցանելու համար: Կը սերմանեն աստվորաբար բակլայի ածուներուն մէջ, և բակլայները քաղելէն ետքը պէտք է քրքրել հողը, և յաջորդ գարնան միւս անգամ քրքրել, և քաղել ամարան վերջ ճապուռի պտուղը, որ չատ շահաւոր է:

Բայց կրնամք նաև սերմանել առանձինն, պատրաստած ածուներու վրայ սեպտեմբերի մէջ, և յունիս ամսոյ մէջ փոխադրել և տնկել ուրիշ տեղ, իրարմէ 30 հր.մ հեռի, կտրելով արմատներուն և տերևներուն ծայրերը, և մինչև ձմեռ երկու երեք անգամ քրքրել հողը, կակուղ և մաքուր պահելու համար, և յաղորդ գարնան քրքրել նոյնպէս և ծաղկելէն առաջ։ Յունիսի վերջ կը հասունցնայ սերմը, զոր պէտք է առաւօտուն կանուխ կամ երեկոյեան դէմ կտրել ճիւղով կամ հանել արմատով, կապել տրցակ տրցակ և դնել արևու մէջ որ չորնան։ Եւ քանի մը օրէն եռքը ծեծել, որպէս զի սերմը թափի, և յետոյ դնել նորէն արևու մէջ, չորցնել, ծեծել, վասն զի սերմերն ամէնքը միանգամայն չեն հասուննար։

Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը երկու երեք տարի։

Հայոց չամանը թէպէտ գլխաւորապէս իր սերման համար կը տնկուի, որ նոյն անուամբ կը կոչուի, բայց կ'ուտուին նաև իր արմատները, տերևները և դալար ընձիւղները, երբ չուզէ մէկը սպասել իր սերման։

ԳԼՈՒԽ Թ

ՀՈՒՈՄ ԶԱՄԱՆ, ԲԼԹԵՆԻ. (*տճ. Պօյ թօխառմու. արաբ. Հուլպա. գղ.* Fenu-grec. *իտ.* Fieno greco, Trigonella. *լտ.* Fœnum græcum, Trigonella fœnum græcum).

379. **Նկարագիր.** — *Է բոյս տարեւոր, առատ ի Յունաստան, ուր կը գործածուի իբրեւ խոտ ի կեր ա֊նասնոց: Ա.րմատն է բարակ և ներդսյին, ցողունն է մատնէքաւոր, իբր 30 հր.մ բարձրութեամբ, տերևներն ձուաձև և կանաչ. ծաղիկներն են դեղնորակ, բուսեալ տերևոց անթին մէջ. պտուղներն են անձև, և մանր հատեր դեղնորակ, ամփոփուած երկայն, նեղ և լերկ պատի մէջ, և ունին հոտ սաստիկ և համեմային, և կը գործածուին իբրեւ համեմ կերակրոյ, և կ'ըսուին Հոռոմ չամանի կամ Բլիթեն: Հին ժամանակ յարգի էր Յունաստանի և Եգիպտոսի մէջ, նաև առ Հռովմայե֊ցիս: Տալով բլթենին ձիոց և արջառոց, կը գիրցնէ զի֊բենք առժամանակեայ. և երբ դադրին ուտելէն, կ'անցնի գիրութիւնը: Բլիթենի ալիւրէն կազմի խիւս կակղեցու֊ցիչ և փարատիչ ցաւոց: Ձմելով հատերը՝ կ'ելնէ իւղ կարմիր մսագոյն:*

380. **Մշակութիւն.** — *Հոռոմ չամանը կ'ուզէ ընտիր և լաւ պատրաստած հող: Կը ցանեն փետրուարի կամ մարտի մէջ, երբ վախ չկայ եղեման: Հարաւային կող֊մերը կը սերմանեն աշնան սեպտեմբերի կամ հոկտեմ֊բերի մէջ. և կը սերմանեն նետելով օդոյ մէջ, 15 կամ 16 հազարագրամ առ մի հարիւրակալ երկիր, և յետոյ կը ծածկեն հողով: Կը հնձեն բլթենին երբ կատարեալ ծաղկեալ է, և կու տան իբրեւ խոտ անասնոց և ոչխա֊բաց, բայց կը համարի երկրորդական կարգի խոտ: Եթէ ուզեն ժողվել իր սերմը, պէտք է կտրել ցողունները երբ սերմին պատիճներուն մեծագոյն մասն հասունցած է, և խուրձ խուրձ կապելով դնել կալի վրայ արևու տակ՝ մինչև որ կատարեալ չորնան, և յետոյ ծեծել գաւազա֊նով և սերմերը ժողվել, մաղել, մաքրել և հանել ի վաճառ:*

ԳԼՈՒԽ Ժ

ԿԱՐՈՍ ԸՆՏԱՆԻ ԿԱՄ ԿԱՐՈՍ ՄԱԿԵԴՈՆԻ. (*տճ.* Մաղտաւնոս. *գղ.* Persil. *իտ.* Prezzemolo. *լտ.* Petroselinum).

381. Նկարագիր. — Է բոյս խոտեղէն, երկտարեւոր, որոյ արմատն է իլաձև, թանձր և մսոտ: Առաջին տարւոյն մէջ կու տայ մանր կանաչ տերևներ, հերձեալ, և եզերքն ատամնաձև, և երկրորդ տարւոյն մէջ կը բարձրանայ ծաղկին ծղօտը 50–80 հարիւրորդամետր, և իր ճիւղերուն ծայրը կը բացուին մանր հովանոցակերպ կապոյտ ծաղիկներ: Կը մչակեն բոյսը մէկ տարի միայն, երբ չեն ուզեր իր սերմը ժողվել, որ է դեղնագոյն մանր հատեր եռանկիւնի, տափարակ երկու երեսէն և կորընթարդ երրորդ երեսէն, և ունի հինգ դուրս ցցուած կողմեր:

Ընտանի կարոսին տերևներն են համեմիչ, և կը գործածուին կերակուրները համեմելու՝ հում կամ եփեալ, որ կը գրգռէ ախորժակը և դիւրամարս կ'ընէ կերակուրը: Բժշկականութեան մէջ արմատներն են միզեցուցիչ, հատերն գրգռիչ, ուսկից կ'ելնէ իսկական իւղ ցընդական: Նապաստակներն ու ճագարները կը սիրեն ընտանի կարոսը, բայց վառեակներուն և թռչնակներուն մահաբեր է:

382. Մշակութիւն. — Ընտանի կարոսին տեսակները չատ են. հասարակ տեսակը չատ կը նմանի մոլախնդի՝ որ է սաստիկ թունաւոր խոտ մը, ուստի պէտք չէ անոր հետ չփոթել: Լաւ է սերմանել այն տեսակները, որոց տերևներն են գանգրաձև, ուսկի և դիւրաւ կը ճանչցուին:

Մակեդոնի կարոսը չատ պահանջող բոյս չէ, բայց կը սիրէ կակուղ, խոր և ոչ այնչափ պարարտ հող: Կը սերմանեն գարնան պատրաստած ածուներուն վրայ, ամառն ուտելու համար. կը սերմանեն յուլիսի մէջ՝ աշնան ուտելու համար. և կը սերմանեն օգոստոսի մէջ՝ ձմերան և գարնան ուտելու համար:

Սերմը պէտք է ցանել տողի վրայ, տողերը իրարմէ 15–20 հր.մ հեռի, և ջրել առատ մինչև որ սկսի ծլիլ։ Դժուարաւ կը ծլին սերմերը, և հարկաւոր է 21 օր մինչև որ ծլին, երբ օդոյ տաքութիւնն ըլլայ 12–18 աստիճան։ Մի կալ երկրի համար հարկաւոր է 20 գրամ սերմ։

Պէտք է երբեմն երբեմն քրքրել հողը, մաքրել շնաշակար խոտերէ, և ջրել եթէ եղանակը չոր երթայ։ Երբ տունկերն արձակեն վեցերորդ տերևը, կրնամք կարել և ուտել, և բոյսը նորէն կու տայ, և այսպէս հետ գհետէ։ Եւ ձմերան մէջ պահելու համար, վրան ծածկել խսիրով, և աղէկ օդերուն բանալ։

Սերմը առնելու համար պէտք է թողուլ քանի մը զօրաւոր տունկեր առանց կտրելու, որ ցանուած ըլլաճ գարնան, և ձմեռը պէտք չէ վրան ծածկել, և յաջորդ տարւոյն մէջ կը բարձրանան ծաղկաբեր ծղօտներ, և կը բերեն ծաղիկ և սերմն, զոր պէտք է ժողվել օգոստոսի մէջ։

383. Իտալիոյ Նէապոլիս քաղաքին ընտանի կարոսը չատ մեծ է, և հաստ արմատ ունի, զոր սովորական կարոսին պէս կրնամք ճերմկցնել, և ուտել եփելով կամ իբրև աղցան։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԾՈԹՈՐ ԿԱՄ ԾՈԹՐԻՆ, ԾԱԹՐԻՆ. (*տճ. քեքլիկ օթուզ. պրս. Յաւթեր. գղ.* Thym. *իտ.* Timo. *լտ.* Thymus vulgaris).

384. Նկարագիր. — *Այս տունկը մեր մէջ ըսուած է նաև Ոդրդ, Խազուր, Սադիր (պրս.) և Թիւմ (յն). և է թուփ մշտադալար, շատակեաց, բազմաճիւղ, և կը բարձրանայ իբր 25 հարիւրորդամետր. տերևներն են մանր, խիտ և մոխրագոյն կանաչ, ծաղիկներն են մանր, վարդագոյն կամ ճերմակ, հասկաձև և ծայրաբոյս (Զև 134).*

Զև 134. *Ծոթոր կամ Ծոթրին, Ծաթրին. — Ամբողջ բոյս և հիւղ.*

Կը գործածուին ծոթորի տերևներն դալար կամ չոր իբրև համեմ կերակրոյ՝ իրենց սուր և խնկաւէտ հոտին համար:

385. Պշակութիւն. — *Ծոթոր երկու տեսակ կը բաժանուի. մին է Բռնի ծոթոր ըսուածը, միւսն է Ջամբուռ*

(Serpolet)· *Ծոփոր կը բուսնի ինքնին չոր և քարուտ տեղեր· իսկ մեր պարտէզներուն մէջ ածուներուն եզերքը կը տնկեն, և կը սիրէ աւելի տաք դիրք և կակուղ հող։ Կը բազմանայ աղուրայով կամ սերմով։ Սովորաբար երկու տարին անգամ մը պէտք է փոխել իր տեղը։*

Եթէ մէկն ուզէ մշակել առատապէս, պէտք է բոյսերը կատարեալ աճումն առնելէն ետքը կտրել գետնին հաւասար, և չորցնել արևու մէջ, և գործածել իբրև հաւմեմ։ Մի կալ երկրի վրայ կրնամք տնկել 1400 տունկ ծոփորի, որ չորնալով կորուսանէ իր կշռէն 66 առ 100։ Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 2 տարի, և հարկաւոր են 15 գրամ սերմ մի կալ երկրի համար։

386· *Ջամբուռ*· — *Ջամբռռ որ և կ'ըսուի Վայրի ծոռոր, Կաքաւախոտ, Հոնի* (գղ· Serpolet. իտ· Serpillo, Sermolino. արաբ· Հաշա), է ցած թուփ մը խիտ և բազմաճիւղ, որ կը բուսնի չոր, քարուտ և անմշակ տեղեր, ծիրանեգոյն, մանր և անուշահոտ ծաղիկներով, սիրելի մեղուաց։ Այսոր տերևներն ալ բուն ծոփորի պէս կրնան գործածուիլ իբրև համեմ, բայց չունին անոր ամէն հանգամանքը։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ԼԻԲԱՆՈՎՏԱՆ ԿԱՄ ՀԱԶԱՐԵՎԱՐԴ. (*տճ. պիպերիճէ. գղ.* Romarin. *իտ.* Rosmarino, Ramerino. *լտ.* Rosmarinus).

387. Նկարագիր. — *Այս տունկը մեր մէջ ըսուած է նաև Լոչսնատակի ժառ և ռամկաբար խնկոռնի։ Այդ վերջին անունը հիմա աւելի յաճախական է գործածուելու մէջ, և է թուփ, մի կամ երկու մետր բարձրու-*

Զև. 135. Լիբանովտան կամ Հազարեվարդ. Ամբողջ բոյս, ճիւղ և ծաղիկ.

թեամբ, երկայնաձև, տոկուն, և հակադիր տերևներով, որք փայլուն են վերին երեսէն և ճերմակ վայրի երեսէն. ծաղիկներն են մանր, կապուտակ կամ ճերմակ և ողկուզաձև (Զև. 135)։

Կը բուսնի ինքնին Միջերկրական ծովուն եղերքը, Յունաստան, Աբևելք և Իտալիա, և կը գործածուին իր տերևներն իբրև համեմ միսը խորովելու, և բժշկութեան մէջ իբրև կազդուրիչ և գրգռիչ ներսէն և դրսէն. նոյնպէս կը գործածուի և առ իւղեփեացս։ Դաղմատիա կը հանեն տերևներէն իւղ իսկական, որ կը գործածուի բժշկութեան մէջ։ Մի կենդինար տերևներէ կ'ելնէ 200 գրամ իւղ։ Ծաղիկներն սիրելի են մեղուներու։

Լիբանովտանի գործածութիւնը և մշակութիւնը նման է ծօթորի։

Սովորաբար պարտէզներու մէջ պատերու քով կը տընկեն քանի մը տունկ, առտնին պիտոյից համար։

ԳԼՈՒԽ ԾԴ

ՋՈՒԲՐԱԿ, ԿՈՐՆԳԱՆ ԿԱՄ ԿՈՐՆԿԱՆ, ԿԱՏԱԻԱՆ. (*տճ. փռռտհնկ, կեօյհկի օթռռ. գղ.* Origan. *իտ.* Origano, Regamo, Accinghero. *լտ.* Origanum vulgaris).

388. Նկարագիր. — *Այս բոյսը մեր մէջ ըսուած է նաև Դաղձն, Թռռրթ, Մարեմայ խոտ, որք կը նշանակեն ուրիշ բոյսեր ալ: Ջուբրակն կամ Կորնգան է բոյս խոտեղէն, բազմաճիւղ, որոյ տերևներն են մեծ, ձուաձև և մազոտ տակի կողմէն. ծաղիկներն են գլխաձև կամ հասկաձև: Հասարակ տեսակը կը բուսնի լեռներու, անտառներու և ցանգերու մէջ, և կը ծաղկի ամարան վերջ:*

Կորնգան է տունկ խնկաւէտ և դառնահամ, և կը գործածուի իբրև համեմ կերակրոյ, մանաւանդ անձրուկ ձկան: Իրեն եփուկը կը գործածուի ի դարման երկաբատև հարբխի և ղաչաւոյ, և է կազդուրիչ և քըրտնաբեր:

Տնկաբաններէն չատերը կը համարին զկորնգան մարզանգոչի տեսակ, և մչակութիւնն ալ ըստ այնմ կ'ընլայ. բայց կորնգան է նուազ պահանջող կլիմայի և հողոյ կողմանէ, և ամէն տեղ կը բուսնի:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

ԵՂԵՍՊԱԿ. (*տճ.* *Ցիշ օթռ*, *Աչտա չայը*· *գղ.* Sauge. *իտ.* Salvia. *լտ.* Salvia officinalis).

389· Նկարագիր· — *Բոյս չատակեաց, իբր երկու ոտնաչափ բարձրութեամբ, որոյ ծղօտն է փայտեղէն, բազմաճիւղ, և ունի իբր 400 տեսակ: Տերևներն են հակադիր և ձուաձև. ծաղիկներն գեղեցիկ, ի գոյն կապոյտ կարմրորակ, և կը ծաղկին ամբողջ ամառը* (Զև 136)։

Զև 136· Եղեսպակի ճիւղ և տերև·

Այս տունկն է հոտաւէտ և դառնահամ, որոյ տերևներէն կ'ելնէ իսկական իւղ մը: Կը գործածուին տերևները միսը համեմելու, և բժշկութեան մէջ իբրև կազդուրիչ և գրգռիչ, և ի դարման ղևրու ձըգտման, որոյ եփուկը թէյի պէս կը խմուի, և չատ հաճոյական է ձենաց։

Եղեսպակի վայրենի տեսակը, որ կը բուսնի ինքնին այգիներու մէջ և անդաստաններու եզերքը, կ'ըսուի մեր մէջ կմնտաշ (գղ· Sauge sauvage), *կապոյտ ծաղիկներով: Եւ այն տեսակն որ ունի մեծամեծ դեղին ծաղիկներ, պատեալ մածուցիկ հիւթով, կ'ըսուի Մեղրբեր* (գղ· Sauge glutineux)·

390· Մշակութիւն· — *Եղեսպակ կը սիրէ չոր, բարձր և հարաւային դիրք: Ջմեռէ կը վախնայ, մանաւանդ եթէ սաստիկ ըլլայ: Կը բազմանայ ճիւղերով և քիչ անգամ սերմով: Սերմը դնելու է 2 հր·մ հողին տակ. և մի կալ երկրի համար հարկաւոր է 15 գրամ սերմ, որ կը ծլի 20 օրէն: Կը պահէ սերմն իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 3 տարի: Լաւ է 4 տարիէն աւելի չմոռղուլ եղեսպակը նոյն հողին վրայ։*

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

ԿՈՐԴԻՒՆ. (*ամ.* **կէյիք օթու.** *գղ.* Sarriette. *իտ.* Santoreggia. *լտ.* Satureia hortensis).

391. **Նկարագիր.** — *Է փոքրիկ թուփ, որոյ ծղօտն է փայտեղէն, մազոտ, կարմրորակ, քաւանկիւնի և բազմաճիւղ. տերևներն են նեղ, երկայն և փափուկ, և ունին համ և հոտ համեմային. ծաղիկներն են մանր, կարմրորակ, անթթային, անուշահոտ, և երկու երկու մի կոթի վրայ* (Զև 137):

Այս տունկն է ստամոքսական, միզաբեր և կազդուրիչ. իր տերևոց եփուկը զօրացուցիչ է ստամոքսոյ: Բայց գլխաւորապէս կը գործածուին տերևներն կերակուրները համեմելու, և մանաւանդ ոսպ և բակլայ:

Զև 137. Կորդիւնէ բոյս և ճիւղ.

Լերանց կորդիւնն ունի ծխրատնեգոյն ծաղիկներ, անուշահոտ և խնկաւէտ, որ կը բուսնի Աւրևելք լերանց վրայ, ուսկից կ'ելնէ հոտաւէտ իւղ մը դեղնորակ:

392. **Մշակութիւն.** — *Կորդիւնը կը սերմանեն աշնան կամ գարնան, տողի վրայ. տունկերն իրարմէ 25 հր.մ հեռի, որով մի հարիւրակալ գետնոյ վրայ կրնայ ըլլալ 1400 տունկ: Մի կալ երկրի համար հարկաւոր է 10 գրամ սերմ, որ կը ծլի 12 օրուան մէջ, եթէ օդոյ տաքութեան աստիճանն ըլլայ 14–18: Սերմը կը պահէ իր բեղնաւորիչ կարողութիւնը 2 տարի: Տունկին օդոյ մէջ գտնուած մասը կը կտրուի հետ գհետէ ամառան մէջ, և կը գործածուի իբրև համեմ:*

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

ՔՐՔՈՒՄ. (*տճ. Զաֆրան. պրս. Ֆիւրքիւն. գղ.* Safran. *իտ.* Zafferano. *լտ.* Crocus sativus).

393. Նկարագիր. — Է *բոյս կոճղիզաւոր, չատակեաց, իբր* 20 *հր.մ բարձրութեամբ. տերևներն են կանաչագոյն, երկայն և նեղ, ունելով մէջ տեղ ճերմակ գիծ մը ընդ երկայնութիւն, և կը բուսնին ծաղիկներէն անմիջապէս ետքը։ Ծաղիկներն են կարմիր, մանուշակագոյն կամ դեղին, անուշահոտ, որ տերևներուն պէս վեր կը բարձրանան կոճղիզին մէջէն, երկայն խողովակաձև, ծայրը գանգակաձև* 6 *մաս բաժնուած* (Զև 138)։ *Ծաղիկն ունի* 3 *կարմիր նարընջագոյն սոսորգներ, սաստիկ հոտաւէտ, զոր կը կտրեն տակէն այն մասին վրայ ուր կը սկսի ճերմակիլ, և կը չորցնեն աբևու մէջ կամ վառարանի վրայ մեղմ կրակով, գնելով երկու ծծուն թղթոյ մէջ։ Զորնալէն ետքը կը մանրեն և կը խաւրեն ի վաճառս, և այն է որ կ'ըսուի Քրքում, զոր կը գործածեն իբրև համեմ կերակրոյ և ըմպելեաց, որոց կու տայ դեղին գոյն։*

Զև 138. Քրքում.

Քրքումի պտուղն է եռանկիւնի խոզակ, երեք մաս բաժնուած, մէջը անթիւ մանր բոլորաձև սերմեր։ Քրքումը բազմացնելու համար չեն գործածեր իր սերմը, այլ մանր կոճղիկները որ կ'ելնեն մայր կոճղիզին քով, որք են բոլորաձև վերի կողմէն և տափարակ տակի կողմէն, և սոխի պէս բաբակ մաշկերով չրլապատած։

394. **Մշակութիւն.** — *Քրքում է բնիկ Ասիոյ և Հնդկաստանի, և կը բուսնի նաև Եւրոպայի հարաւային կողմ. կը սիրէ տաք, չոր, կակուղ, պարարտ և արևահար երկիր։ Լաւ չյաղողիր կաւեղէն, կրային և աւազուտ երկրի վրայ, այլ միայն իրենց խառնուրդին մէջ։ Երկիրը պէտք է բահով փորել խոր և աղբով պարարտացնել, և յունիսի և յուլիսի մէջ կոճղէզները տնկել պատրաստած փոքրիկ ակօսներու մէջ, որոց խորութիւնն է 20 հր.մ. և իրարմէ հեռաւորութիւնը 30 հր.մ, ընտրելով աղէկ կոճղէզները և ոչ տափարակները, և հանելով դրսի կեղևը, որով երևան կ'ելնեն այլայլած կոճղիզակները, զորս պէտք է նետել։ Ակօսներուն յատակը կը դրուի աղբ, և կոճղիզակները դնելէն ետքը՝ վրան ծածկել հողով 10 հր.մ բարձրութեամբ։ Կոճղէզներուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը պիտի ըլլայ 15 հր.մ։*

Հոկտեմբերի սկիզբ կը սկսին կոճղիզակները մեծնալ և տերև արձակել, և նոյն ամսոյն կիսոյն կը սկսին ձեռքով ժողվել ծաղիկները առաւօտուն ցօղն անցնելէն ետքը, պայծառ օդով։

Քաղցը ընելէն ետքը պէտք է քրքրել հողը, նոյնպէս ընել գարնան և ամառը, հետևեալ երկու տարիներուն մէջ, և քաղել հոկտեմբերի մէջ։

Ծաղիկները քաղելէն ետքը, անմիջապէս պէտք է կըտրել սոսորդները և չորցնել, ինչպէս ըսինք վերը։ Սոսորդներուն կտրելու կերպն այս է, զոր կ'ընեն կանայք. բռնելով ձախ ձեռքով ծաղիկը ու ալ ձեռքով բանալով ծաղկին բաժակը ու բռնելով սոսորդները, կտրել տակէն ձախ ձեռքին բթամատին եղընգով՝ ձերմակ գծին վրայէն։ Ցաղող կին մը 5 ժամուան մէջ կրնայ պատրաստել 250 գրամ թարմ քրքում։

395. *Մի հարիւրակալ երկրէ առաջին տարին կ'ելնէ 6–10 հգ.գր քրքում. երկրորդ տարին 20–30 հգ.գր, նոյնպէս և երրորդ տարին։ Չորնալով կը կորսընցնեն իրենց կշռոյն չորս հինգերորդ մասը։ Չորցած քրքումը կ'աժէ առ մի հազարագրամ 90–100 փրանկ։ Կ'ելնէ 100 հազար ծաղիկ մի հազարագրամ չոր քրքում։*

Քրքմաստան մը երեք տարիէն աւելի չտևեր։ Ցունիսի կամ յուլիսի մէջ պէտք է բահով հանել կոճղէզները, և գէշերը զատելով՝ տնկել աղէկները ուրիշ տեղ։

Ֆրքուժի թշնամիներն են մուկներն և նապաստակները։ Ալչիններն կը կրծեն իր սոխը, երկրորդներն կ'ուտեն իր տերևները։ Ֆրքուժին սոխերն ենթակայ կ'ըլլան երբեմն փտութեան, որոյ դարմանն է տալ ծծըմբատ երկաթոյ՝ լուծեալ ջրոյ մէջ։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ

ՋՈՊԱՅ ԿԱՄ ՋՈՒԽԱ. (*տճ.* Ջուֆա, Ջիւպրա. *գղ.* Hyssope. *իտ.* Issopo. *լտ.* Hyssopus officinalis).

396. Նկարագիր. — Է փոքրիկ թուփ, հակադիր, նեղ և նիզակաձև տերևներով, կարմիր, ծիրանեգոյն, կապոյտ և հասկաձև մանր ծաղիկներով, որք են անուշահոտ, ինչպես նաև տերևներն, որք կը գործածուին իբրև համեմ կերակրոյ, և են կազդուրիչ և ստամոքսական։ Կը հանեն տերևներէն և ծաղիկներէն ջուր թորեալ և իւղ իսկական, որ ունին տնկոյն հոտը։ Ծաղկոցներու մէջ կ'ընեն զոպայէ ածուներու եզերք։

ՄԱՍՆ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՍՈՒՆԿ ԵՒ ԳԵՐԵՐԻ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՍՈՒՆԿ. (*տճ.* *Մաևթար.* *գղ.* Champignon. *իտ.* Fungo. *լտ.* Agaricus campestris).

397. Նկարագիր. — Է *բոյս գաղտասեր, անտերև, անծաղիկ, անպտուղ, անարմատ, և կեցած է չիտակ ծղօտի մը վրայ հովանոցակերպ, մսոտ, կակուղ և սպընգանման գլխով, որ կ'ըսուի Սունկ, և իր գնտաձև գլուխը կ'ըսուի Գլխարկ* (գղ. Chapeau. *իտ.* Cappello), *որոյ ներքին կողմը բաժնուած է անթաւ բարակ թերթեր:*

Սունկին սովորական գոյնն է ճերմակ, բայց կ'ըլլայ նաև դեղին, սև, թուխ, խարտեաշ, ձիթագոյն, նարնջագոյն և կարմիր:

398. *Սունկին տեսակները շատ են, և կը բաւանին ինքնին անտառներու և մարգագետիններու վրայ. կան որ կ'ուտուին, բայց շատերն են թունաւոր, և լաւ պէտք է ճանչել:*

Դնեմք հոս քանի մը տեսակ սունկերու պատկերները: Զև 139 է Ագարիկոն ուտելի, և ձև 140 է Ագարիկոն թունաւոր. — Զև 141 է Ոսկեսունկ ուտելի, և ձև 142 Ոսկեսունկ թունաւոր. Զև 143 է Մորկեղ, սունկ ուտելի և յարգի, որ կ'ըլլայ կաղնոյ մեծութենէ մինչև նարընջի մեծութեամբ, գնտաձև: Զև 144 է Թնչուկ թունաւոր, և ձև 145 է Թհնօպի թունաւոր[1]: *Այս վերջին երկու սունկերն ունին իրենց ուտելի տեսակներն ալ:*

1. Ագարիկոն. գղ. Agaric. *իտ.* Agarico.
Ոսկեսունկ. գղ. Oronge. *իտ.* Orongia.
Մորկեղ. գղ. Morille. *իտ.* Morilla.
Թնչուկ. գղ. Bolet. *իտ.* Boleto.
Թհնօպ. գղ. *իտ.* Amanite.

399. Ուտելի սունկն յարգի է սեղաններու վրայ, վասն զի է սննդարար և հաճոյական քմաց, թէպէտ և չէ այնչափ դիւրամարս։ Որչափ աւելի մանր ըլլան սունկերն և թարմ, այնչափ աւելի ապահով կրնամք ըլլալ թէ թունաւոր չեն։ Եւ սակայն դիւրին չէ որոշելը թունաւորը ուտելի տեսակէն. վասն վի արտաքին կերպարանքով գրեթէ տարբերութիւն չունին իրարմէ։

400. Մշակութիւն. — Սունկը մշակելու վախճանն այս է, որ կրնամք տարւոյն ամէն եղանակներուն մէջ սունկ ուտել, և միանգամայն ապահով ըլլալ որ վնասակար չեն։

Գծ. 139. Գարիկոն ուտելի.

Գծ. 140. Գարիկոն թունաւոր.

Մշակելի սնկոյ մէջ մի միայն է Դաշտային գարիկոնն, որոյ սերմը ինչպէս նաև ուրիշ ամէն տեսակ սունկերուն, է մանր փոշի, ամենամանր հատիկներէ բաղկացեալ, որք կը գտնուին գլխարկին տակի թերթերուն մէջ։ Այս գլխարկը կեցած է ձղտի մը վրայ, որոյ վարի կողմն հաղորդած է գետնոյն տակ սնկոյ բուսական մասին, որ կ'ըսուի Բողբոջ սնկոյ (գր. Mycélium. իտ. Micelio), որով պարտիզպաններն կը բազմացնեն սունկը։

Սնկոյ բողբոջն է նուրբ խողովակ, բաղկացեալ մանր բջիջներէ, քովէ քով դրուած, և կրնայ ըլլալ պարզ կամ ճիւղ ճիւղ բաժնուած, և զանազան ձևերով։

401. Գլխարկին վրայի բարակ մաշկը կ'ըլլայ ճերմակ, թէ որ սունկը դեռահասակ է և չուքի մէջ մեծցած. ապա թէ ոչ՝ կ'ըլլայ դորշ։ Այդ մաշկը դիւրաւ հերձանելի է։

Գլխարկին տակի թերթերն են վարդագոյն, որք կը դառնան ի ժամանակի՝ սունկը կտրելէն ետքը. իսկ կոճղիկային զարիկոնին մէջ միշտ ճերմակ են, և ասով կ'ո-

Ձև 141. Ոսկեսունկ ուտելի.

Ձև 142. Ոսկեսունկ թունաւոր.

րոշուի կոճղիկային զարիկոնը՝ որ է թունաւոր։ Դնեմք ուշիկ նշան մը՝ կոճղիկային զարիկոնը դաշտային զարիկոնէն որոշելու համար։ Պէտք է ճմլել սունկի գլխարկը. թէ որ կաթնեղէն նիւթ մը վազէ, ըսել է թէ կոճղիկային տեսակն է, և եթէ պայծառ հիւթ մը վազէ, ըսել է թէ ուտելի տեսակն է։

Սունկերը կրնամք մշակել բացօթեայ այն արտերուն մէջ ուր վարունգ և սեխ տնկուած են. կամ մշակել պատի քով, յարկածածուկ տեղ, ախոռի կամ գինետան մէջ, և այլն։ Եւ կամ չարժական տնկաստաններ ընել տակառի, սընդուկի կամ ուրիշ նման ամաններու մէջ։ Սունկը բուս-

նելու համար կ'ուզէ օդ, տաքութիւն և թացութիւն, ինչպէս ամէն տունկերն։ Շատերն կը բուսնին խոնաւ տեղեր։ Զկայ բոյս որ այնպէս չուտով մեծնայ և բազմանայ՝ ինչպէս է սունկ։

402. Սունկերը բազմացնելու կերպ. — Սունկերը մշակելու կերպին մէջ երկու գլխաւոր բաներ կան դիտելի, սունկի բողբոջը և աղբի պատրաստութիւնը։ Սունկի բողբոջը որ կը ծառայէ սունկին բազմանալուն փոխանակ սերման, կը գտնուի աղբի հին կոյտերուն վրայ ինքնաբոյս։ Ձիոց աղբին մէջ այն աւելի ընդունելի է, որ լաւ անունդ առնող և աչխատող ձիերուն ըլլայ, կամ

Չև 143. Մորկեղ ուտելի.

Չև 144. Թնջուկ թունաւոր.

իշոյ և ջորւոյ աղբը, որ քիչ յարդով խառն ըլլայ, և միզով տոգորեալ։ Որ և իցէ եղանակի մէջ պէտք է որ աղբը հինցած ըլլայ գէթ 15 օր, և ցուրտ եղանակին մէջ 20 և աւելի օր։ Աղբը ախոռէն հանելէն ետքը պէտք է տանել սահմանեալ տեղ մը, որ արևէն և անձրևէն պատսպարեալ ըլլայ, և դնել գետնոյն վրայ մի մեծ լայնութեամբ, և երկայնութիւնը որչափ որ հարկաւոր է, հանել մէջէն չփուած յարդը և ուրիշ օտար նիւթերը։ Եւ այսպէս հետ գհետէ կարգ կարգ դիզել աղբը վրայէ վրայ, և ճմլել, գարնել և ջրել շատ անգամ, միօրինակ կերպով։ Կոյտին բարձրութիւնը պիտի ըլլայ 60–70 հր.մ, և վրայի կողմ կոր։ Ութ օրէն ետքը, որ կրնայ ըլլալ

աւելի կամ պակաս ըստ տաքութեան աստիճանի օդոյ, պէտք է կոյտը շրջել, և դնել նոյն կարգով քովը ուրիշ տեղ, վրայի կարգը տակ և տակինը վրան։ Այս ևս ութ օր, և ահա աղբակոյտը պատրաստ կը համարուի, և կ'ըլլայ սև, փայլուն, իւղակերպ, և կ'ունենայ մասնաւոր հոտ մը, և տաքութիւնը 32° Չ։ Եւ այս վիճակին մէջ աղբը կը գործածուի սունկի բողբոջները բազմացնելու։

403. Տեղը որոշելէն ետքը պէտք է պատրաստած աղբը տանել հոն և դնել ձիոյ կռնակի պէս, կամ պատին կռթնած և առ ի չեզ։ Բարձրութիւնը պիտի ըլլայ 60 հր.մ և լայնութիւնը 70, եթէ ձիոյ կռնակի պէս դրուի. խակ պատին քով բաւական է 50 հր.մ լայնութիւն։ Աղբը դնելու ժամանակ պէտք է կարգ կարգ դնել, ճմլել ուժով, և վերջը թողուլ երեք չորս օր, ծածկելով վրան տերևներով։ Թէ որ չատ չոր ըլլայ աղբը, պէտք է թրջել։ Երբ աղբակուտին տաքութիւնը հասնի 18–20° Չ. դնել վրան կարգ մը աւազուտ հող։ Եւ եթէ հարկ է աղբին տաքութիւնը աւելցնել, պէտք է ջրել, բայց զգուշանալ որ տաքութիւնը չանցնի 25° Չ. վասն զի կը մեռնին յայնժամ բողբոջները։

Չև 143. Թնօպի թունաւոր։

404. Ծնած բողբոջները սերմանելէն քանի մը օր առաջ պէտք է տանել սահմանեալ տեղը, որ թացութեամբ և տաքութեամբ գօրանան։ Եւ երբ հասնի սերմանելոյ ժամանակը, պէտք է 20 հր.մ հեռաւորութեամբ և 4 հր.մ խորութեամբ ծակեր բանալ հողին մէջ, և դնել այս ծակերուն մէջ բողբոջի կտորներ գէթ կաղնոյ մեծութեամբ, և ծածկել վրան հողով և ջրել։

Քանի մը օրէն ետքը, առ առաւելն տասն օրէն ետքը, նայիլ թէ բողբոջներն վատուժցած են, որ կը ճանչցուի վրայի ճերմակ և բարակ թելերէն, և այսպիսիները փոխել և նորէն սերմանել։

Հետագայ աշխատութիւններն համեմատ են տեղւոյն օդահարութեան, չափաւոր տաքութեան, մշտատև պահպանութեան և զգալի թացութեան։ Հարկ չէ շատ օդ և շատ լոյս, մանաւանդ թէ մթութիւնը կ'երագէ սունկերուն աճումը։ Անոր համար սունկերուն շատ աշխատութիւնները և քաղումը կ'ըլլուի ճրագի լուսով, զգուշանալով տաքէն պաղ անցնիլը։

405. *Ամէն մը եաքը, եթէ ամէն գործեր ըստ պատշաճի եղած են, կը տեսնեմք որ հողին երեսը կ'ուռի կը բարձրանայ և կը ճեղքի և սունկը կը ծնանի, և այսպէս հետ զհետէ հարիւրաւոր սունկեր կը ծնանին և կը մեծնան։ Կրնամք քաղել երկու օրը անգամ մը, երբ սունկերն մեծ կ'ըլլան աղաւնոյ ձուոյ չափ։ Օգտակար չհամարուիր թողուլ որ աւելի մեծնան, որով և գլխարկին թերթերն կը բացուին։ Լաւ սնկաստան մը չորս հինգ ամիս կրնայ չարունակ սունկ մատակարարել. բայց լաւ է երկու ամսէն եաքը նորոգել, չարունակաբար ընտիր բերք ունենալու համար, և հիները ապրել, որոց բերքը կը սկսի հետ զհետէ պակսիլ։*

Պարարտութիւնը կամ աղբը որ գործածուեցաւ մի անգամ, չկրնար ծառայել այլ ևս սնկոյ համար, բայց կրնայ օգտակար ըլլալ կանաչեղինաց և ծաղկանց։

406. *Սնկոյ սերմը ունենալու համար, հողակոյտերը ապրելէն առաջ պէտք է լաւ մը ճմլել բահին հակառակ կողմով, և կտրել բահով չերտ չերտ, և տանել յարկաձածուկ տեղ որ չորնան, և յետոյ տանել ի չտեմարան, և հարկաւոր եղած ժամանակ գործածել իբրև սերմն։ Այս կերպով կրնան սնկոյ բողբոջներն պահուիլ հինգ վեց տարի։*

ԳԼՈՒԽ Բ

ԳԵՐԵՐԻ ԿԱՄ ՀՈՂՍՈՒՆԿ. (*տճ.՝ Եէր վաւիթարը, Տօնուզ էվաւրը, Տօվաշան. արաբ. Քամահ. գղ.* Truffe. *իտ.* Tartufo. *լտ.* Tuber cibarium).

407. Նկարագիր. — Է տեսակ անկոյ ելընդաւորը, որ ինքնին կը բուսնի, և կ'առնի հողոյ տակ, անոր համար ըսուած է մեր մէջ նաև Հողուռնկ, և առ նախնիս մեր ըսուած է նաև Բողբոջ։ Կը բուսնի սովորաբար ընտանի կամ վայրի կաղնի ծառոց տակ, և կ'ըլլայ ընկուզի և հաւկթի մեծութեամբ, ըստ այլևայլ տեսակաց։ Ձևն է կլոր կամ ձուաձև, խորտաբորտ և ոմանք ողորկ. չունի արմատ, և հազիւ կը ցուցանէ գործարան կազմուածեան. միսն է սեղմ, հոտաւէտ, համեմային և համեղաճաչակ, ուննելով իր մէջ ցանցաձև նեարգեր ուր կը ծնանին սերմերը (Ձև 146)։ Կ'ըլլայ զանազան գոյներով. սևագոյնն ամէն տեսակներէն աւելի ընտիր է, իսկ ճերմակը, դեղինը և կարմիրն է կարծր անհամ և դժուարամարս։ Բայց իտալական ճերմակ տեսակն յարգի է։ Գորչագոյնն ալ համեղաճաչակ է և ոահուն երեսով, բայց ունի խաոորի հոտ, ուստի և կը գործածուի հաժեմի տեղ։

Կը գտնուի հողսունկ աչխարհիս ամէն կողմ, և ինքնաբոյս ըլլալուն պատճառաւ չգիտցուիր իր տեղը. որ և ինքնին կ'առի և կը բազմանայ սերմով, զոր կը թողու հողին տակ փոսած գերերի մը, և այս սերմէն առայ կու գան սունկի բողբոջներ, կամ թէ ըսել նուրբ ճերմակագոյն թելեր, որոցմէ կը ծնանին նոր գերերիներ։

408. Հողսունկին բուսած տեղերը գիպուածով կը գտնուի, փորելով գետինը 15–25 հարիւրորգամետր։ Շատ անգամ գերերուոյ տեղերը գտնելու համար կ'առնուն հետերնին խոզի ձագ կամ չուն, որոց հոտոտելիքը սուր ըլլալով, կը փորեն գետինը ուր որ գերերի կայ, և կը հանեն դուրս և կը սկսին ուտել։ Խոզերուն շատ ախորժելի է, և կը հանեն միշտ հասունցածը և ոչ տհասը։ Մինչդեռ մարդիկ այնչափ չեն ճանչեր։

409. **Մշակութիւն.** — *Գերերին կը սիրէ բարեխառն կլիմայ, սաստիկ չորութիւնն իրեն օգտակար չէ և չկըրնար բազմանալ: Կ'ուզէ կակուղ և զով հող, կաւեղէն և կրային, և կը բուսնի սովորաբար անտառներու մէջ ուր կը գտնուի բուսահող: Բայց թէ որ մէկն ուզէ արուեստական գերերաստան մը կազմել, պէտք է ընտրել անտառային տեղ, կամ ընել արուեստական անտառ, որով*

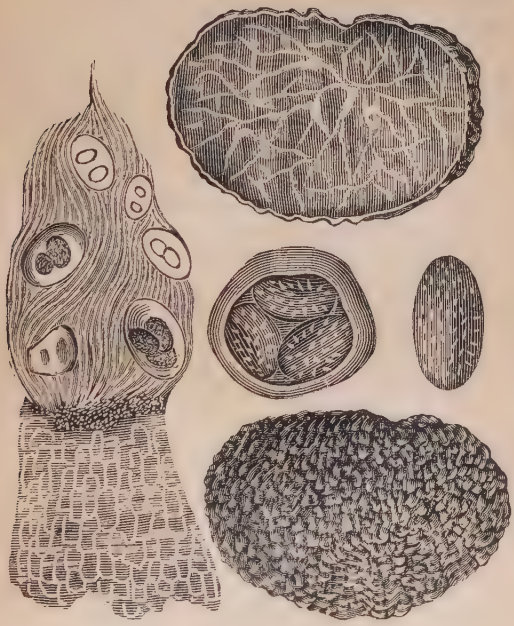

Ձև 146. Գերերի կամ Հողսունկ.

և չարունակ կրնայ ունենալ գերերի: Անտառին չուքը և զովութիւնն օգտակար է գերերուոյ սերմանց բուսնելուն:

Արուեստական անտառ ընելու համար սովորաբար կը տնկեն կաղնի ծառեր տողի վրայ՝ իրարմէ 4–5 մետր հե-

ուսուցութեամբ, որոց դիրքն ըլլայ ըստ կարի հիւսիսէն դէպ հարաւ։ Եւ արուեստական սերմ ունենալու համար, գարնան և ամառան մէջ անձրևի պատրաստութեան ժամանակ պէտք է հողին տակ դնել թարմ կամ չոր գերբուոյ կտորներ. որք փտելով հողին տակ և արձակելով բողբոջներ՝ կը ծնանին նոր հոգսուններ։

Արուեստական գերերաստանէ մը կրնամք քաղել պըտուղը վեցերորդ կամ ութերորդ տարիէն սկսեալ, և կրնայ տևել միօրինակ տասն կամ տասներկու տարի։ Ձմերային տեսակը կրնամք քաղել օգոստոսէն մինչև մարտ, ամառային տեսակը ապրիլէ մինչև սեպտեմբեր։

Գերերուոյ ներկայութիւնը յայտնի կ՝ըլլայ հողին ճեղքուածներէն, հոն խոտ չբուսնելէն և իր մասնաւոր հոտէն որ կ՝ելնէ հողին երեսէն վեր ցուրտ և չոր առաւօտներ։

410. Կրնամք պահել գերերին ամիս մը կամ երկու՝ հողոյ և աւազի մէջ, զգուշանալով թացութենէ և տաքութենէ. և եթէ ուզեմք աւելի երկար ժամանակ պահել, պէտք է չորցնել։

Գերերին հնուց ի վեր հարուստներու սեղանին վրայ միայն կը գտնուի, ախորժահամ է և բանայ մարդոյս ախորժակը, ուստի և կը մտնէ իբրև համեմ որսոյ կերակուրներու մէջ. բայց եթէ չափէն աւելի ուտուի, կ՝ըլլայ տաքցուցիչ և անմարս։

ՄԱՍՆ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԻ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

41. Յունուարի մէջ պարտիզպանին ընելու աշխատութիւնները. — *Յունուար ամսոյն մէջ պարտիզպանին գլխաւոր աշխատութիւններն են յետագայք:*

Յուրա օրերուն մէջ պէտք է փոխադրել աղբը և բուսահողը. և երբ հողը չոր է և ոչ սառած, փորել բահով և պատրաստել գարնան համար: Մաքրել փոսերը, և եթէ հարկ է՝ նոր փոսեր բանալ ջրոյ ընթացքին համար: Մաքրել պարտէզը անցեալ տարւոյն բերոց ամէն մնացորդներէն որ մնացած են հողին տակ, աղբել ծնեբեկաստանը երեսէն: Եւ եթէ սդն ազէկ ըլլայ, կրնամք փոխատնկել կանխահաս կաղամբներ, պրասի, սխտորի և սոխի մէջ տեղ, որք կը տնկուին նոյնպէս յունուարի մէջ:

Լաւ պատսպարեալ տեղերու վրայ կրնամք սերմանել կանխահաս ոլոռն, բակլայ, չոմին, որպէս զի գարնան կարենամք ուտել:

Սերմանել ջերոցներու և սնդուկներու մէջ կարոս, գլխանի կաղամբ և ուրիշ կանխահաս կաղամբներ, ամարային ճերմակ հաղար և սաեպղին, որպէս զի բուսնելէն ետքը կարենամք փետրուարի և մարտի մէջ փոխադրել բացօթեայ տեղ:

Եւ եթէ չունենայ պարտիզպանը պատրաստած ջերոցներ, կրնայ պատրաստել այս ամսոյն մէջ, որպէս զի կարող ըլլայ սերմանել սեխ, վարունգ, ոսկեխնձոր և եղերդ:

Համառօտ ըսել, յունուարի մէջ պէտք է կարգի դնել ամէն ձմերային մշակութիւնները, սերմանել և մեծցնել այն ամէն խաւարտները որ երկու ամիս վերջ պիտի տնկուին բացօթեայ հողի մէջ, նոյնպէս և աղցանները։ Բանալ կամ ծածկել կանկարներու արմատները, ըստ ո՞րում անցած է կամ ոչ սառուցի ժամանակը։

412. Ուտելի խաւարտք. — *Յունուար ամսոյն մէջ ուտելի խաւարտներն են վայրի կանգառ, ստեպղին, սպանախ, կարոս, կաղամբ, ձմերային կարմիր հազար, և եղերդի արմատներ։*

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

413. Փետրուարի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — *Փետրուարի մէջ կ'աւելնան պարտիզին աշխատութիւնները։ Բաց ի յունուարի մէջ եղած աշխատութիւնները գլուխ հանելէն, այս ամսոյն մէջ պէտք է սերմանել ստեպղին, փոխատնկել պրասի, ընտանի կարոսի տունկերը և ցանել աղցան. կրնամք ցանել նաև ճակնդեղ։*

Եթէ չգտնուին համեմային տունկեր, կրնամք տնկել ամսոյս վերջ կամ մարտի սկիզբ խնկունեայ կամ լիբանովտանի, եղեսպակի, զոպայի, ծոթոռի և մարզանոնի հիւղեր։ Եթէ ուզէ մէկը ծնեբեկաստան կազմել, այս ամիսը յարմար է երկիրը պատրաստելու համար։

Ծնեբեկաստաններն շատ չահաբեր են, եթէ իրենց վրայ ըլլուի կարևոր խնամք ըստ իրենց պահանջմանց։

Այս ամսոյս ուրիշ աշխատութիւններն են հող տալ թզուկ ոլոռան և բակլայի որ ցանուած են աշնան, կարոսի և եղերդան՝ որպէս զի ճերմկնան, և պատրաստել ածուները փորելով և պարարտացնելով։

414. Ուտելի խաւարտք. — *Փետրուարի մէջ ուտելի խաւարտներն են կաղամբ ծաղկաբեր, կաղամբ Միլանու, կաղամբ Բրուսելի, վայրի կանգառ, կարոս, ստեպղին և չոմին։*

ՄԱՐՏ

415. **Մարտի մէջ ընելու աշխատութիւնք.** — *Մարտի ամիսը պարտիզպանի համար կարևոր ամիսներէն մէկն է լաւ աշխատելու։ Այս ամսոյս մէջ աւարտելու է երկիրը բահով փորելը, փոցխով չակելը և աղբելը։ Թէ որ ուշանայ երկիրը աղբելը, չկրնալով աղբն ըստ արժանւոյն տարրաբաշխել և միանալ հողին հետ, կը պակսի տարեկան բերքը։*

Այս ամսոյս մէջ պէտք է սերմանել այն խաւարտները զորս կ'ուզեմք դալար ուտել ամէն 15 կամ 20 օրը, ինչպէս են ոլոռն, հազար։ Բաց ի լուբիայէ, այս ամսոյս մէջ կրնամք սերմանել ամէն տեսակ խաւարտ, նաև գետնախնձոր, որոյ համար տաք դիրք ընտրելու է։

Եթէ օդը ներէ, պէտք է բանալ կանկարները՝ հողը վերցնելով, և տունկերը կոկել և պարարտացնել երկիրը. և երբ սկսին ուռճանալ, հանել արմատին քովէն վեր եւ լած բողբոջները որ կ'ուտուին։

416. **Մարտի ամսոյն մէջ կը փոխատնկեն խաւարտները,** *որուն չատերը, ինչպէս են գլխանի կաղամբ, ելակ և սոխ։* **Կը սերմանեն ծնեբեկները,** *կը տնկեն ծնեբեկաստանի մէջ ամսոյս վերջերը չոր օդով ծնեբեկի բողբոջները, ընտրելով մէկ տարեկան եղողները, որք երեք տարիէն պըտուղ կու տան։* **Երկու տարեկան բողբոջները** *փոխատնկելով տակար կը մնան, և ոչ երբէք կու տան աղէկ բերք։* **Միայն սերմը առնելու համար կը գործածուին** *երկու տարեկան բողբոջներ։ Պէտք չէ տնկել այն բողբոջները՝ որ երկայն համբորդութեամբ չորնալու վրայ են, վասն զի կը փտին հողին մէջ։*

Ջերոցի մէջ եղած բոյսերուն վրայ մասնաւոր ուշադրութիւն պէտք է ընել. թէպէտ և ցուրտէն այնչափ վախ չըլլայ, բայց արևուն տաքութիւնը կրնայ վնասակար ըլլալ փոքրիկ բոյսերուն. ուստի փոխանակ ապակի պատուհանները միշտ բանալու աղէկ օդերուն, երբեմն հարկ է չուքի տակ թողուլ նորատունկ բոյսերը, որպէս զի

չվնասուին արեւուն տաքութենէն, ինչպէս են վարունգ, սեխ, ոսկեխնձոր և այլն։

417. Ուտելի խաւարտաք. — *Մարտի մէջ ուտելի խաւարտներն քիչ են. և են վերջին ժնացորդք վայրի կանգարի, ստեպղինի, կարոսի, սպանախի, և պատսպարեալ տեղ մեծցած աղցաններ։*

ԱՊՐԻԼ

418. Ապրիլի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — *Մինչև հիմա ժամանակ չըլլալով հողը պատրաստել դգուէմի տեսակներուն համար, այս ամսոյս սկիզբէն պէտք է սկսիլ։ Ապրիլի կեսէն վերջ տնկել հողին վրայ չերօցի մէջ մեծցած դգուէմի մանր բոյսերը, և կամ սերմանել պարտիզի մէջ, և վրան ծածկել ապակի զանգակներով։ Այս ամսոյն մէջ եղեամն չատ կ'իջնայ, ուստի պէտք է պատըսպարել խոիրով կամ ուրիշ կերպով կանխահաս խաւարտները։ Սովորաբար կը գոյանայ եղեամն, երբ տաք ցեբեկի յաջորդէ ցուրտ և պարզ գիշեր։ Եղեման բեռած վնասն յայտնի է նորաբոյս տերևներուն ծայրերը խամրելէն. և եղեմանէ կրած բոյս մը դժուարաւ կրնայ առաջ գալ։*

Եթէ ցրտութեան պատճառաւ մարտին մէջ բացուած չեն կանկարներուն բոյսերը, պէտք է այս ամսոյն մէջ ընել, հանելով արմատին քովի բողբոջները, և թողլով միայն երկու ընտիր և հաստ ծղոտներ։ Եթէ աւելի թողլիք, կը պակսի բերքին քանակը և որակը։ Հանած բողբոջներուն ընտիրները կրնաք ուրիշ տեղ տնկել, որով նոր կանկարանոց կ'ունենաք, և միանգամայն աչնան ուտելու կանկարներ։ Տնկուկներու մէջ սերմով բուսած նոր կանկարները պէտք է տնկել բացօթեայ, պարարտացնելով նախ հողը և մաքրելով ամէն վնասակար խոտերէ։

419. Բոյսերուն ջուր տալը ըստ կարի առաւօտուն *պէտք է ընել և ոչ յերեկոյի, երկիրը չպաղեցնելու և*

սառուցի պատճառ չտալու համար: Բայց պէտք է գիտնալ որ ջրել հարկ է երբ օդը չոր ըլլայ. բայց այս ե՛ղանակիս մէջ ցօղն առատ ըլլալուն, պէտք է ջրել միայն նոր տնկած բոյսերը և սերմերը: Այս ամսոյս մէջ ամէն բոյսեր մեծ ահռելի առնլով, պէտք է մասնաւոր խնամք ունենալ եղերդի, քեղակարոսի վրայ, որպէս զի չանցնի անոնց քաղցին ժամանակը: Եւ ըստ չափու գործածութեան պէտք է սերմանել հազար, կարոս, եղերդ, սամիթ, պրաս և ընտանի բողկ:

Տաք երկրի մէջ մարտին փոխատնկած կաղամբները՝ ապրիլի մէջ պէտք է աղբել, մանաւանդ մարդկային աղբով, և տնկել գլխանի կաղամբ, սև կաղամբ՝ ձմերան համար: Իսկ մեր բարեխառն կլիմային տակ ապրիլի մէջ կը սերմանեն նաև գետնախնձոր, կանխահաս լուբիա և պատիճաճան:

Ապրիլի վերջերը կը փոխադրեն մեծ կարոսները և կը սերմանեն չոմին ձմերան համար:

Ապրիլի մէջ կը շարունակի ելակները տնկելը:

Եւ որպէս զի չուտով մեծնան ոսկեխնձոր և պատիճաճան, պէտք է պատրաստել պարարտ և տաք հող, և հոն տնկել առժամանակեայ անոնց մանր բոյսերը, որ ապակւոյ տակ սերմէ առած եկած են, մինչև գայ ժամանակ որ նոյն բոյսերը կարող ըլլան բացօթեայ ուրիշ տեղ տնկուիլ:

420. Ուտելի խոտարտք. — Ապրիլի մէջ ուտելի խոտարտներն են հազար, թրթնջուկ, սպանախ, ոլոռն թրզուկ, ծնեբեկ և եղերդ: Այս ամսոյս մէջ դեռ այնչափ առատութիւն չկայ կանաչեղինաց: Պարտիզի մէջ դեռ կրնայ գտնուիլ ծաղկաբեր կաղամբ և կաղամբ աւսոնեան կամ բրոկոլի:

ՄԱՅԻՍ

421. **Մայիսի մէջ ընելու աշխատութիւնք.** — *Այս ամսոյս մէջ ընելու աշխատութիւնները շատ են և զանազան։ Զգնուին պիտի պարապ ածուներ, բաց անոնց մէ որ նորանոր սերմանց համար պահուած են։*

Ամսոյս առաջին կիսոյն մէջ պէտք է սերմանել այն լուբիան որ չորցնելով պահելու համար է։ Բայց թէ որ կլիմային սաստիկ չոր է, և ոռոգելու ջուր չկայ, պէտք չէ սերմանել։ Անոր տեղ կրնամք սերմանել ամէն տասնևհինգ օր այն լուբիան որ թարմ կ'ուտուի, և սերմանել հարկաւոր եղածին չափ։

Այս ամսոյս մէջ կը սերմանեն բացօթեայ ամէն տեսակ դդում, սեխ ձմերային, ձմերուկ, վարունգ, դաբապղպեղ, վայրի կանգար, գազի սեաւ, զանազան տեսակներ կաղամբի, և Բրուսելի կաղամբ՝ որ ձմերան համար է։ Կը փոխատնկեն ոսկեխնձոր, մեծ տեսակ հազար, պատինճան, և ամսոյս վերջերը կը սերմանեն հռոմէական հազար որ կ'ուտուի յուլիսի և օգոստոսի մէջ. ոմանք կը սերմանեն նաև ընտանի բողկ, ճակնդեղ, եղերդ, կարոս, ստեղին, և այլն։ Եղերդի սերմը պէտք է կրկնել, վասն զի քիչ կը դիմանան տունկերը տաք եղանակին մէջ։

422. **Փոխատնկելը որպէս զի յաջողի, դիտելու է որ** տունկերն ոչ շատ մեծցած և ոչ շատ փոքր ըլլան. և փոխատնկելէն առաջ ջրել, և երեկոյեան դէմ փոխադրել։

Ուր որ ջուր չկայ առատապէս ջրելու համար, լաւ է նորատունկ բոյսերը ծածկել խոխրով կամ յարդով, որով կը պահուի գետնին թացութիւնը չափաւորապէս։

Բաց ի այս աշխատութիւններէն, պարտիզպանը պէտք է անդադար քրքրել հողը և հող տալ արմատներուն, մաքրել վնասակար խոտերէն, և ոչ վայրկեան մը անհոգ կենալ, մանաւանդ թէ որ հողը պինդ է։ Քանի որ գիշերները ցուվ են, կրնամք ջրել բոյսերը առաւօտուն. և երբ տաք ըլլան գիշերները, կրնամք ջրել նաև օրուան մէջ։

423. Ուտելի խաւարտք. — *Մայիս ամսոյ մէջ ուտելի խաւարտները չատ են, այս ինքն ծնեբեկ, եղերդ, չոմին, թթուկիչ, կանկար, ոլոռն, ելակ ամէն եղանակի։*

ՅՈՒՆԻՍ

424. Յունիսի մէջ լնելու աշխատութիւնք. — *Այս ամսոյս մէջ կը չարունակի սերմանել թարմ ուտելի լուբիան, հռոմէական հազար, կաղամբ Միլանու, կաղամբ գլխանի, կաղամբ աւսոնեան, բողկ, եթէ մինչև հիմա սերմանուած չէ։ Այս ամսոյս մէջ կը ցանուի թզուկ և միջահասակ ատեպղին, որ ձմերան համար հաճոյական կերակուր է։ Աչնան և ձմերան համար կը ցանուի զանազան տեսակ եղերդներ, պրաս, կարոս, այնպէս որ ամէն ածուներն լցուած ըլլան։ Եւ երբ ածու մը դատարկի, իսկոյն պէտք է աղբել, պատրաստել և անկել հոն ուրիշ տեսակ խաւարտ մը։*

Այս ամսոյս մէջ հաւաքելու է խաւարտներու հիւսցորդները, տերևները, զորս աղբի հետ խառնելով պէտք է փտեցնել, թափելով վրան աղբաջուր. և եթէ աղբ չըլլայ՝ դնել հող, և չմոռալ կանաչ խոտերը որ առանձին փտին։

Ամսոյս վերջերը եթէ գետինն անձրևով քիչ մը զովանայ, ցանել բողկ և հանել խստորը, և տանել ամէն խնամք ելակաստանի վրայ։ Այս ամսոյս մէջ առատ է ելակ. և որպէս զի չարունակ կարենայ պտուղ տալ, պէտք է ջրել առատապէս, մանաւանդ ջրախառն աղքաջրով։

Վարունգ, սեխ, ձմերուկ, դդում կը մեծնան այս ամսոյս մէջ. և որպէս զի դիւրաւ հասունանան պտուղները և ազնուանան, պէտք է ծայրատել։ Եթէ ծայրատումն ըստ արժանւոյն ըլլուի, միշտ օգտակար կ'ըլլայ։

425. Ուտելի խաւարտք. — *Յունիս ամսոյ մէջ կան ամէն տեսակ ուտելի խաւարտներ, և բան մը չպակսիր սեղանը զարդարելու համար։ Ծնեբեկ և կանկար ա-*

ւարտելու վրայ են, բայց դալար լուբիան և ոլոռն կը փոխանակեն անոնց տեղ։ Յունիսին վերջերը կը սկսի պատինճան, դդում, կլխանի կաղամբ, ոսկեխնձոր, ըս-տեպղին, կարոս և աղցանի զանազան տեսակներ։

ՅՈՒԼԻՍ

426. Յուլիսի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — *Այս ամսոյս մէջ կը սերմանեն այն խաւարտները որ պիտի ուտուին չորս ամսէ ետքը, ցուրտը չսկսած. այսպէս են դալար ուտելու լուբիա և աղցաններ։*

Եթէ յունիսի մէջ չէ ցանուած, յուլիսի սկիզբը կը սերմանեն բողկ, և յուլիսի կիսոյն հռոմէական հազար։ Այս ամսոյն մէջ կը հանեն խստորը, և արևու մէջ չոր-ցնելէն ետքը կը կապեն տրցակ տրցակ և կը պահեն չոր տեղ։ Եւ յուլիսի վերջերը կը ցանեն ատեպղին, բողկ, սոխ և ուրիշ ասոնց նմանները։

Կը տնկեն պրաս, կարոս, եղերդ և կը բազմացնեն նաև կանկարները իրենց արմատին քով ելած մոլերով։

Այս ամսոյս մէջ կ'ուաւարտի կանխահաս բատատի քա-ղցը, և կը ժողվեն խաւարտներուն չատին սերմերը, կը կոտրեն սոխերուն ծղօտները, կը տնկեն քրքում, մինչդեռ սոխ, ձմերուկ և դդմոյ տեսակները մեծնալու վրայ են։

Յուլիսի մէջ կամ օգոստոսի սկիզբ պէտք է փորել դատարկ մնացած ածուները, աղբել և պատրաստել աշ-նան սերմանելու համար։ Կապել եղերդը և վայրի կան-կարը ձերմկնալու համար, խնամով ծայրատել ոսկեխըն-ձորի տունկերը, որով պտուղները կը մեծնան և չուտով կը հասունանան։

Յուլիսի մէջ առատ ջուր պէտք է տալ կանաչեղինաց, և մանաւանդ կաղամբի, հազարի և եղերդի։

427. Ուտելի խաւարտք. — *Յուլիս ամսոյն մէջ ա-ռատ են ամարային լուբիա, չոմին, տեսակ տեսակ աղ-ցաններ, ճակնդեղ կարմիր, ատեպղին, ոսկեխնձոր, պա-տինճան և կաղամբ։ Եւ յուլիսի վերջերը կարոս և քանի մը տեսակ սեխ՝ որ տնկուած ըլլան աղեկ դրից մէջ։*

ՕԳՈՍՏՈՍ

428· Օգոստոսի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — Օգոստոսի մէջ պէտք է սերմանել չոմին, աղցան՝ ձմեռան համար, և համառօտ ըսել՝ այն ամէն խաւարտները որ կրնան ցուրտին դիմանալ, և տալ պտուղ յաջորդ տարւոյն մէջ, ինչպէս են ճերմակ սոխ, պրաս, գազի սեաւ: Նաև կրնամք սերմանել հազար, քեղակարոս, բողկ՝ պատըսպարեալ ածուներու մէջ. նմանապէս և ատեպղին, յաջորդ գարնան ուտելու համար: Եւ եթէ ունենամք ազատ սնդուկներ, կրնամք սերմանել ոլոռն, լուբիա, և պահել ձմերան սառուցէն:

Օգոստոսի կիսէն վերջ կրնամք սերմանել վայրի բողկ և ամէն տեսակ ընտանի բողկեր և գառնիճ: Փոխատընկել կարոս, ծաղկաբեր կաղամբ՝ որք յունիսի մէջ ցանուած են, և ժողվել սոխերը:

Ժողվել սերմերը և զգուշանալ որ խառնածին չըլլան: Ջրել առատապէս լուբիաները, և ծայրատել դդմատեսակ պտուղները պողէն վեր:

Կրնամք Միլանու կաղամբը և ծաղկաբեր կաղամբը զօրացնել հեղուկ պարարտութեամբ կամ գուանոյով. և յամրահաս սեխերը՝ հաւեղինաց աղբով:

429· Ուտելի խաւարտք. — Օգոստոսի մէջ ուտելի խաւարտներն առատ են, ինչպէս ոսկեխնձոր, պատինճան, թրթնջուկ, լուբիա, ատեպղին, չոմին և տեսակ տեսակ կաղամբներ:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

430. Սեպտեմբերի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — *Այս ամսոյս մէջ կը չարունակի սերմանել այն ամէն խաւարտները, որ պիտի ուտուին ձմերան սառուցէն առաջ, և որոց վրայ խօսեցանք նախորդ ամսոյն մէջ։*

Առաջին անձրեւէն ետքը, որ այս ամսոյն մէջ չպակսիր, երբ օդը խոնաւ է և յարմար բուսականութեան, պէտք է տնկել ելակենին, և ջրել առատապէս մինչև որ բռնեն տունկերը։ Նոյնպէս պէտք է տնկել կաղամբնեը։ Եւ հետզհետէ որչափ տաքութիւնը պակսի, պէտք է նուազել ջուր տալը։

Պարապ մնացած ածուները պէտք է փորել և աղբել։

431. Ուտելի խաւարտք. — *Սեպտեմբերի մէջ ուտելի խաւարտներն աւելի առատ են և հիւթեղ քան նախորդ ամսոյն մէջ, վասն զի հողն աւելի զով է։*

Այս ամսոյս մէջ կը գտնուին ոսկեխնձոր, կարոս, պատինճան, ստեպղին, շոմին, սեխ, աղցան, և այլն։ Կը ժողվեն քրքումը, այս ինքն՝ քրքումի սոսորդները, զորս պէտք է շուտով չորցնել շուք տեղ։ Կը ժողվեն դդումը և սեխը, պահելու ձմերան համար։

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

432. Հոկտեմբերի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — *Պարտիզպանն այս ամսոյն մէջ պէտք է այնպէս կարգի դնել պարտէզը, որ կարենայ ունենալ ձմերան համար հարկաւոր կանաչեղէններ, և պատսպարել բոյսերը ձըմերան ցուրտէն։ Հոկտեմբեր ամիսը ձմերան սկիզբ կը համարուի։*

Պէտք է պատրաստել ածուները, ըստ ժամանակին սերմանելու համար ոլոռն, բակլայ, բողկ ընտանի, աղցան, քեզակարոս, և ուրիշ ասոնց նմանները, գարնան ուտելու համար։

Պէտք է ժողվել կարոս, վայրի կանգար և հանել հին կանկարները. և միանգամայն չարունակել սպիտակացումը կարոսի, վայրի կանգարի և եղերդի։

Պէտք է ծածկել յարդով գիշերները վերջին ցանուած լուբիաները, ժողվել ծառերուն տերևները և ուրիշ ամէն մնացորդ նիւթերը, և փտեցնելով պատրաստել բուսահող, և խառնել ուրիշ պարարտութեանց հետ։

Միայն այն բոյսերուն պէտք է ջուր տալ որ նոր փոխատնկած են, և տալ առաւօտուն։

433. *Այս ամսոյն մէջ քիչ են սերմերը, և կը սերմանի շոմին, քեզակարոս, ծննդեան ուտելու համար, և հազար՝ տաք հողի մէջ։ Կակուղ և չոր հողի մէջ կըրնամք փոխատնկել ծնեբեկի բողրոջներ, ծածկելով շատ աղբով։ Կը տնկուին գարնանային կաղամբներ և ձմերային հազար։ Կը բազմացնեն եղեսպակը և ուրիշ հոտաւէտ բոյսերը իրենց ճիւղերով։ Կը փոխատնկեն ընտանի կարոսը, աղցանը, սոխը, սխտորը, պրասը, դառնիճը, ելակը։*

Կը կտրեն ամէն բուսոց ծղօտները որք արդէն ծաղկած են, և արևու մէջ չորցնելէն ետքը կը ժողվեն անոնց սերմը, և կը դնեն առանձին թղթեայ քսակներու մէջ, իւրաքանչիւրին անունը վրան գրելով, և կը կախեն չոր սենեկի մը առաստաղէն։

434. Ուտելի խաւարտներ. — *Հոկտեմբերի մէջ ուտելի խաւարտներն են անցեալ ամսոյն խաւարտները, այս ինքն կարոս, վայրի կանգար, եղերդ, պոլտիկ, պատինճան, չոմին, ստեպղին, կաղամբ և գետնախնձոր։*

ՆՈՑԵՄԲԵՐ

435. Նոյեմբերի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — *Այս ամսոյս մէջ պարտիզպանը պէտք է ամբողջ տարւոյն մէջ ընելու գործերը կարգի դնել, խնայութիւն ընել պարտութիւն գնելու ծախուց մէջ, և չանալ միշտ բերք ունենալու։*

Պէտք է բոյսերուն չատերը պատսպարել ձմերային սաուցէն. ինչպէս կաղամբը խոիրով կամ յարդով, կանկառը աղբախառն հողակուտով։ Պնեբեկաստանի մէջ կարել հողին հաւասար դեղինցած ամէն ծղօտները, զգուշանալով որ սերմը գետին չիյնայ. վրան դնել աղբ փռեալ, և աղբին վրայ տարածել քիչ մը աւազ։

Ձմերան մէջ գլխանի և աւտռնեան կաղամբները պահելու համար, պէտք է վրայէ վրայ դնել և կոյտ մը կազմել, կոթերնին դէպ ի կեդրոն դարձած և գլուխնին դէպ ի լոյս։

Յանել պատսպարեալ խոնաւ տեղերու և չոր երկիրներու մէջ ոլոռ, բակլայ, ստեպղին։

Այս ամսոյս մէջ կը ժողվեն ճակնդեղը, բողկը, ստեպղինը, սեաւ գուլին, և արևու մէջ չորցնելէն և վրայի հողը մաքրելէն ետև կը դնեն կարգ կարգ յարդով և աւազով խառն։ Կը ժողվեն նաև ծաղկաբեր կաղամբը, դդումը և կը վաճառեն։

436. Ուտելի խաւարտներ. — *Նոյեմբերի մէջ ուտելի խաւարտներն են վայրի կանգար առատութեամբ, կարոս, ստեպղին, պրաս, կաղամբ ծաղկաբեր, եղերդ, ոսկեխնձորոյ և սեխի վերջին մնացորդները։*

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

437. Դեկտեմբերի մէջ ընելու աշխատութիւնք. — *Կը շարունակուին այս ամսոյս մէջ նոյեմբերի ընելու աշխատութիւնները, և մասնաւոր կերպով կը պարապին խաւարտները սառուցէ պահպանելու համար։ Սոեպղինը, եղերդը, հազարը կը պատապարեն ցրտէն, ծածկելով վրան հողով, նմանապէս և կաղամբը։*

Ձմերան մէջ աղցան ունենալու համար՝ պէտք է քնտրել գարնան ցանած եղերդի տունկերը, և դնել խիտ առ խիտ աւազախառն և պարարտ հողոյ վրայ գինետան մէջ կամ ուրիչ չուք տեղ, ուր վախ չըլլայ սառուցի։ Եւ հոն կ'աճին բոյսերը ոչ կանաչ այլ ճերմակ, և այնչափ աւելի փափուկ, որչափ աւելի ըլլայ տեղւոյն տաքութիւնը։ Թէ որ հողը չորնայ, պէտք է քիչ մը ջրել։

Սերմ առնելու համար պէտք է սահմանեալ կաղամբը, սոեպղինը, բողկը, ճակնդեղը պահել հողոյ տակ 60 հարիւրորդամետր խորութեամբ, տերևները ամբողջ կտրելէն ետքը։ Սերման համար պէտք է ընտրել առողջ և չափաւոր մեծութեամբ եղած տունկերը։

Սոխերը պէտք է կապել և կախել չոր տեղ՝ որոյ տաքութիւնը չատ չըլլայ, և ոչ իջնայ մինչև զրոյ աստիճան։

Պրաս և ընտանի կարոս, որք սահմանեալ են սերման համար, կը թողուին բացօթեայ իրենց տեղ, վասն զի չեն կրեր ամենևին ձմերան ցուրտէն։

Աղեկ օդին և տաք ժամերուն մէջ պէտք է օդ տալ նկուղներուն և սենեակներուն ուր կանաչեղէնք կը պահուին։

Կը սկսին սերմանել ոլոռը տաք հողի մէջ։ Եւ երբ հողը ծածկած չէ ձիւնով և ոչ սառած, պէտք է աղբել և պատրաստել փոխատնկութեան և սերման համար։ Այս ամսոյս մէջ կարևոր է երկիրը փորել, մանաւանդ կարծր հողը, որպէս զի մանրի սառուցով։

ՑԱՆԿ

ԳԼՈՒԽՔ ԵՒ ՆԻՒԹԻՑ

Յառաջաբան 5

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԱՐՏԻԶԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄՇԱԿՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ա. — ԴԻՐՔ ՀՈՂ, ԵՒ ՋՈՒՐ

Էջ
1. Դիրք պարտիզի 7
2. Հող պարտիզի 7
4. Ջուր պարտիզի 8

ԳԼՈՒԽ Բ. — ՁԵՒ ԵՒ ՁԱՓ ՊԱՐՏԻԶԻ

6. Ձև և չափ պարտիզի 9

ԳԼՈՒԽ Գ. — ԳՈՐԾԻՔ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԻ

11. Կարևոր գործիք պարտիզպանի. — Բահ, Քրքրիչ կամ Քշոց, Փոցխ, Քերիչ, Գայլիկոն, Տնկագործիս, Յատուց, Գերանդի կամ Մանգաղ. 11

ԳԼՈՒԽ Դ. — ՊԱՐԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

13. Պարարտութիւն 14
15. Դասաւորութիւն կանաչեղինաց՝ նկատմամբ պարարտութեանց 14
16. Շրջան պարարտութեան պարտիզի . . . 15
19. Կարևորութիւն աղբի և զանազան տեսակք նորա. 16
20. Դիտողութիւն աղբի տեսակաց վրայ . . 17

Եջ

21. Մերթ հաւուն, աղաւնոյ և թռչնոց: Գուանոյ . 18
22. Գաճ և Բուսահողմ 19
23. Ալիւր եղջեր և ոսկեր 19
24. Տիղմ և փոսերու նիւթ 19
25. Հեղուկ պարարտութիւններ 19

ԳԼՈՒԽ Ե. — ՓՈԽԱՑԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՋՈՒԳԱՑԱՆՈՒԹԻՒՆ

28. Փոխացանութիւն 21
29. Զուգացանութիւն 21
30. Բաժնել պարտէզը մաս մաս 22

ԳԼՈՒԽ Զ. — ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐՏԻԶԻ

32. Մշակութիւն հողոյ 24
33. Հողաշերշուն 24
36. Պեղուն բահով 25
37. Փրփրուն հողոյ 25
38. Քաղհանուն 26
39. Տաքութիւն բուսոց համար 26

ԳԼՈՒԽ Է. — ՍԵՐՄԱՆՈՒՄՆ ԵՒ ՓՈԽԱՏՆԿՈՒԹԻՒՆ

44. Սերմն 29
45. Ընտրութիւն սերմանն 29
46. Աղիւսակ կանաչեղինաց ըստ իրենց բեղնաւորութեան և ծլելոյ կարողութեան . . . 30
47. Սերմանուն 34
48. Սերմանուն յօդս 34
49. Սերմանուն ի տողս 34
50. Սերմանուն ի խուրձս 35
51. Գործողութիւնք յետ սերմանելոյ . . . 35
53. Ոռոգուն ջրով 36
55. Փոխատնկութիւն 36

ԳԼՈՒԽ Ը. — ՋԱԽՈՐԴՈՒԹԻՒՆՔ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՎՆԱՍԱԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆԻՔ ԲԱՆՋԱՐԵԼԻՆԱՑ

58. Ջախտութիւնք 38
59. Վնասակարութիւնք գէշ մշակութենէ առաջ եկած 38
60. Վնասակարութիւնք օգին գէշութենէն . . 38

Լ.Ջ

65. Հիւանդութիւնք. — Դալուկ, փտութիւն, Մանրասունկ, Քաղցկեղ, Թօսութիւն . . 40

71. Վնասակար անասուններ. — Թօղօշ, Աքիս, Նապաստակ, Խլուրդ, Մուկն, Շղոտ, Խղունջ. 41

73. Վնասակար մրջիւններ. — Ալտիկ, Ջորեակ, Խոյեղջիւր, Բնդեռն բուսոց, Ականջամուռ, Խըրդածղրիթ, Մինհայ կամ Ոջիլ բուսոց, Յայգամրջիւն, Մրջիւն 43

ԳԼՈՒԽ Թ. — ՓԱՂՈՑ ԵՒ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆ ԲԵՐՈՑ

82. Փաղոց 48

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԹԱԽԱՐՏՔ ՈՐՈՑ ԱՐՄԱՏՆԵՐԸ ԿԱՄ ԵԼՈՒՆԴՆԵՐԸ Կ' ՈՏՏՈՒԻՆ

89. Ա. Բատատ 50

93. Բ. Գետնախնձոր կամ Հողկիթ . . . 53

103. Գ. Գետնատանձ կամ Աստղատակ . . . 60

104. Դ. Խատորակ կամ Խատորուկ . . . 62

107. Ե. Ձակնդեղ կամ Բանջար 65

112. Զ. Գազի կամ Քաշմորուք . . . 69

116. Է. Սև գազի կամ Սև քաշմորուք . . 71

119. Ը. Սկուիմ 72

120. Թ. Տիթրայ 72

122. Ժ. Ժախ 74

124. ԺԱ. Սաեպղին 75

129. ԺԲ. Գազար 79

132. ԺԳ. Բողկ մեծ կամ վայրի 81

137. ԺԴ. Բողկ մանր կամ ընտանի . . . 83

142. ԺԵ. Ժախուկ կամ Տարգալախոտ . . . 85

145. ԺԶ. Գանգեղ կամ Շղգամ 87

148. ԺԷ. Կարոտ 90

155. ԺԸ. Լախուր կամ Ղեխուր 95

156. ԺԹ. Կաղամբ և իր զանազան տեսակները . 96

169. ,, Հիւանդութիւնք և սրդունք կաղամբի . 106

170. Ի. Կոնձեղ կամ Գուն 108

173. ԻԱ. Գետնի պտուղ 109

174. ԻԲ. Գետնի կաղին 110

175. ԻԳ. Դկուղ եղընդային 110

ՄԱՍՆ ԵՐԲՈՐԴ

ԹԱԽԱՐՑՔ ՈՐՈՑ ԿՈՃՂԷՋՆԵՐԸ ԿԱՄ ՃՂՕՑՆԵՐԸ Կ' ՈՒՏՈՒԻՆ

		էջ
176.	Ա. Խատոր կամ Սխատոր	111
181.	Բ. Սախ և իր զանազան տեսակները	113
189.	,, Սախի վնասակար ճճիներ	118
190.	Գ. Սախ ասկաղոնիկ	119
192.	Դ. Սախ դալար	121
194.	Ե. Պրաս կամ Քուռաթ	122
201.	Զ. Սամիթ (երկտեսակ)	124
205.	Է. Կանգար վայրի	128
211.	Ը. Ծնեբեկ	131
222.	,, Հիւանդութիւնք և արդունք ծնեբեկի	137

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԹԱԽԱՐՑՔ ՈՐՈՑ ՏԵՐԵՒՆԵՐԸ Կ' ՈՒՏՈՒԻՆ

223.	Ա. Հազար	138
227.	Բ. Եղերդ, Եղերդակ կամ Վայրի Նազար	141
230.	,, Եղերդ սրճայ	144
234.	Գ. Թառնիճ կամ Եղէգ	147
240.	Դ. Ձարճիր, Ձարճրուկ կամ Կռաքանջար	150
242.	Ե. Ասորեակ կամ Ասորեկ	151
244.	Զ. Անմեռուկ կամ Փրփրեմ և կամ Կոճկորակ	153
246.	Է. Գառնալեզու պսակաձև	154
247.	Ը. Կտիճն, Կտեմ	155
251.	Թ. Ջրկոտիճն, Ջրկոտեմ, Ջրախոտ կամ Ջրխոտ	157
253.	Ժ. Վարսակն կամ Սիսամբար	158
254.	ԺԱ. Հնդիկ կոտիճն կամ Ալբիշան	159
256.	ԺԲ. Բազուկ	161
258.	ԺԳ. Գազտիկուր	162
260.	ԺԴ. Սպանախ կամ Շոմին	163
264.	ԺԵ. Հաւազդան	166
266.	ԺԶ. Քեղակարոս	167

		էջ
268.	ԺԷ. Թաղթ կամ Թայլ	170
269.	ԺԸ. Մաղաչ կամ Բաղրջուկ, Աղճկատակ	171
271.	ԺԹ. Թրթենջուկ	173
274.	Ի. Թթահկիչ	175
275.	ԻԱ. Խաւարծիլ կամ Գաւթծիլ, Իշխուն: — Խաչնդեղ կամ Գաք	177
278.	ԻԲ. Խմոր, Բոխնի	179
281.	ԻԳ. Մանանեխ կամ Մանանեխ	183

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԹԱԽԱՐԾՔ ՈՐՈՑ ՊՏՈՒՂԸ ԿԱՄ ՍԵՐՄԸ Կ'ՈՒՏՈՒԻ

284.	Ա. Լոբեխա կամ Լովիա	185
290.	Բ. Դկուղ կամ Սև պորտիկ. Պալոճիկ	189
291.	Գ. Բակլայ	190
294.	Դ. Ոլոռն կամ Մաշ	193
297.	Ե. Սիսեռն	195
300.	Զ. Ոսպն	197
302.	Է. Վայրի ոլոռն, Կատուխճանկ, Ճուլպան	199
304.	Ը. Արաքիդ կամ Գետնապխատակենի	201
307.	Թ. Ցակոբուկ, Քաքանաճ	203
309.	Ժ. Կապար կամ Կապարցախ, Կօրաք	205
312.	ԺԱ. Բամիա	207
313.	ԺԲ. Դարապղպեղ	208
316.	ԺԳ. Վարնգենի: — Վարունգ	211
321.	ԺԴ. Պատինճան կամ Չատաղ	215
325.	ԺԵ. Ոսկեխնձորի: — Ոսկեխնձոր, Պալաւիկ	218
329.	ԺԶ. Կանկար կամ Արտիճուկ	223
333.	ԺԷ. Անանաս	228
337.	ԺԸ. Եղակենի: — Եղակ	230
345.	ԺԹ. Ձմերուկ կամ Մեղրապուպ	235
350.	Ի. Սեխենի: — Սեխ, Պրեխ	238
356.	ԻԱ. Դդմենի: — Դդում, Մեղրադդում, Բազկադդում, Կօշ կամ Տոլ	243

ՄԱՍՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԽԱՒԱՐՏՔ ՈՐ ԿԸ ԳՈՐԾԱԾՈՒԻՆ ԻԲՐԵՒ ՀԱՄԵՄ

էջ

360· Ա· Ռահան կամ Շահասպրամ . . . 248
362· Բ· Անիսոն 250
366· Գ· Գինձ 253
368· Դ· Մարզանոն կամ Մարզանգոշ, որ և ասի Մուսամէքար, Անճարակ 255
371 Ե· Անանուխ 257
373· Զ· Արջնդեղ կամ Սոնիճ 260
375· Է· Զաման 262
377· Ը· Զաման Հայոց կամ Ճապուռ . . . 263
379· Թ· Հոռոմ չաման կամ Բլթենի . . . 265
381· Ժ· կարոս ընտանի, կարոս Մակեդոնի . . 266
384· ԺԱ· Ծոթոր, Ծոթրին, Ծամրին, որ և ասի Ուրց, Խազուր, Սադիր 268
386 ,, Ջամբուռ, որ և ասի վայրի Ծոթոր, Կաքաւաձոռ, Հոնի 269
387· ԺԲ· Լիքանովտան կամ Հազրէվարդ, որ և ասի Լուանատակի Ծառ, Խնկունի . . . 270
388· ԺԳ· Ջուիրակ կամ Կորնգան, Կատաւան, որ և ասի Դաղձն, Թորթ, Մարեմայ Խոտ· . . 272
389· ԺԴ· Եղեսպակ, որ և ասի Կմախաշ, Մեղրբեր . 273
391· ԺԵ· Կորդիւն 274
393· ԺԶ· Քրքում 275
396· ԺԷ· Զոպայ կամ Զուխա 277

ՄԱՍՆ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՍՈՒՆԿ ԵՒ ԳԵՐԵՐԻ

397· Ա· Սունկ· — Ղարիկոն, Ոսկեսունկ, Մորկեղ, Թնջուկ, Թնօպի 278
407· Բ· Գերերի կամ Հողսունկ 284

ՄԱՍՆ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԻ

			Էջ
414.	Յունուարի մէջ ընելու աշխատութիւնք	.	287
415.	Փետրուարի	»	288
415.	Մարտի	»	289
418.	Ապրիլի	»	290
421.	Մայիսի	»	292
424.	Յունիսի	»	293
426.	Յուլիսի	»	294
428.	Օգոստոսի	»	295
430.	Սեպտեմբերի	»	296
432.	Հոկտեմբերի	»	297
435.	Նոյեմբերի	»	298
437.	Դեկտեմբերի	»	299

ԳԼԽԱՒՈՐ ԲԱՌՔ

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՆԴԵՐՁ ԳԱՂԻԱԿԱՆ ԵՒ ԻՏԱԼԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՄԲՔ

Ալթիկ· *գղ*· Altique· *իտ*· Altica. 43.
Ախրիզան· *տես Կոտիճ հնդիկ*։
Ախրիզան մեծ· *գղ*· Grande capucine. *իտ*· Astuzia maggiore. 159.
Ախրիզան փոքր· *գղ*· Petite capucine. *իտ*· Astuzia minore. 159.
Ականջամուտ· *գղ*· Forficule. *իտ*· Forfecchia. 45.
Ադուբայ· *գղ*· Bouture. *իտ*· Talea, Barbatella. 233.
Աղչկատակ կամ Աղճկուտակ· *տես Մոլոշ*։
Անանաս· *գղ*· Ananas. *իտ*· Ananasso. 228.
Անանուխ· *գղ*· Menthe. *իտ*· Menta. 257.
Անիսոն· *գղ*· Anis. *իտ*· Anice, Anacio. 250.
Անճարակ· *տես Մարգանոն*։
Անմեռուկ, Փըրթեմ· *գղ*· Pourpier. *իտ*· Porcellana. 153.
Ասիւծախոտ· *գղ*· Orobranche. *իտ*· Orobranca. 192.
Ակաղոն· *տես Սոխ Ակաղոնիկ*։
Ասորեակ, Ասորիկ· *գղ*· Roquette. *իտ*· Ruca, Ruchetta. 151.
Ատաքատակ· *տես Գետնատանձ*։
Ատաքիճ, Գետնապիստակենի· *գղ*· Arachide, Pistache de terre. *իտ*· Arachide, Cece *կամ* Pistacchio *կամ* Nocciola di terra. 201.
Ատչնգեղ, Սոխիճ· *գղ*· Nigelle. *իտ*· Nigella. 260.
Աքիս· *գղ*· Belette. *իտ*· Donnola. 42.
Աքսաբ· *տես Գետնի պտուղ*։
Բազկապուտ· *տես Գդում*։
Բազուկ· *գղ*· Bette. *իտ*· Bietola. 161.
Բակլայ· *գղ*· Fève. *իտ*· Fava. 190.

Բահ. *գղ.* Bèche. *իտ.* Vanga, Badile. 11.

Բաղջուկ. *տես* **Մոլոչ:**

Բամիա. *գղ.* Gombo, Ketmie comestible, Bamia. *իտ.* Gombo, Bamia. 207.

Բանջար. *տես* **Ճակնդեղ:**

Բատատ. *գղ.* Patate. *իտ.* Batata. 50.

Բլիթենի, Բլիթէն } *տես* **Հոտաւոր չաման:**

Բնդեռնքուսոց. *գղ.* Mélolonthe, Hanneton. *իտ.* Melolonta, Maggiolino. 44.

Բոխնի. *գղ.* Archangélique. *իտ.* Arcangelica. 179.

Բողբոջ ծնեբեկի. *տես* **Խաւարծի:**

Բողբոջ սնկոյ. *գղ.* Mycelium. *իտ.* Micelio. 279.

Բողկ մանր կամ ընտանի. *գղ.* Radis. *իտ.* Ravanello. 83.

Բողկ մեծ կամ վայրի. *գղ.* Raifort. *իտ.* Ramolaccio. 81.

Բուսահող. *գղ.* Terreau, Humus. *իտ.* Terraccio. 19.

Գաբ, Գաբծիլ. *տես* **Խաւարծիլ:**

Գազար. *գղ.* Panais. *իտ.* Pastinaca. 79.

Գաղտիկուր. *գղ.* Bourrache. *իտ.* Borrana. 162.

Գաճ. *գղ.* Plâtre. *իտ.* Gesso. 19.

Գայլիկոն. *գղ.* Plantoir. *իտ.* Piuolo, Foraterra. 13.

Գառնալեղու պսակաձև. *գղ.* Corne de cerf. *իտ.* Minutina, Erba stella. 154.

Գետնաթմբեր. *տես* **Ելակ:**

Գետնախնձոր. *գղ.* Pomme de terre, Patate. *իտ.* Patata. 53.

Գետնակապին, Գետնապիստակ. *գղ.* Pistache de terre. *իտ.* Pistacchio *կամ* Nocciola di terra. 201.

Գետնապիստակենի. *տես* **Ախաքիդ:**

Գետնատանձ. *գղ.* Topinambour. *իտ.* Tartufo di canna. 60.

Գետնի կապին. *գղ.* Gland de terre. *իտ.* Ghianda di terra. 110.

Գետնի պտուղ. *գղ.* Terre noix. *իտ.* Bulbo castano. 109.

Գերբերի, Հողսունկ. *գղ.* Truffe. *իտ.* Tartufo. 284.

Գինձ. *գղ.* Coriandre. *իտ.* Coriando, Coriandolo. 253.

Գոնդեղ. *գղ.* Rave. *իտ.* Rapa. 87.

Գուանոյ. *գղ. իտ.* Guano. 18.

Գոզի, Քօչմորաք. *գղ.* Salsifis. *իտ.* Barba di becco bianca. 69.

Գոզի սեաւ. *գղ.* Scorsonère. *իտ.* Scorzonera. 71.

Գօսուէթիւն. *գղ.* Secheresse. *իտ.* Seccheracio. 41.

Գալուկ. *գղ.* Chlorose. *իտ.* Clorosi. 40.

Գաղձն. *տես* **Ջուբրակ:**

Գառնիճ, Եղէգ. *գղ.* Chicorée endive, Scarole. *իտ.* Endivia *կամ* Indivia. 147.

Թարագղպեղ· գղ· Piment. իտ· Peperone. 208.
Դդմենի, Դդում· Courge, Citrouille. իտ· Zucca. 243.
Դկուղ կամ Պորտիկ· գղ· Dolic. իտ· Fagiolo dell'occhio. 189.
Դկուղ ելընդային· գղ· Dolique bulbeux. իտ· Dolico bulboso. 110.
Թոթօշ· գղ· Crapaud. իտ· Raspo. 42.
Ելակ· գղ· Fraise. իտ· Fragola. 230.
Ելակենի· գղ· Fraisier, իտ· Fragola. 230.
Եղեսպակ· գղ· Sauge. իտ· Salvia. 273.
Եղերդ, Եղերդակ· գղ· Chicorée. իտ· Cicorea, Radicchio. 141.
Եղերդ սրճոյ, գղ· Cicorée à café. իտ· Cicorea a caffè. 144.
Եղէգ· տես Պառնիճ:
Ջամբուռ· գղ· Serpolet. իտ· Serpillo, Sermolino. 269.
Ջոպա, Ջուխա· գղ· Hysope. իտ· Isopo. 277.
Ջուգացանութիւն· գղ· Association. իտ· Associazione. 21.
Ջուխրակ, Կորնգան· գղ· Origan. իտ· Origano, Regam.o 272.
Թաղիճ, Թայլ· գղ· Arroche. իտ· Atrepice. 170.
Թթունկիչ· գղ· Oxalide. իտ· Acetosella. 175.
Թիւմ· տես Ծոթոր:
Թնջուկ· գղ· Bolet. իտ· Boleto. 178.
Թնօպէ· գղ· իտ· Amanite. 178.
Թորթ· տես Ջուխրակ:
Թրթնջուկ· գղ· Oseille. իտ· Acetosa. 173.
Ժախ· գղ· Chervi. իտ· Sisaro. 74.
Ժախուկ, Տարգալախտա· գղ· Raifort sauvage, Cran, Armoracie, Cochlearia. իտ· Barbaforte, Armoracio, Rafano. 85.
Իչխուն· տես Խաւարծիլ:
Լախուր կամ Նեխուր· գղ· Ache. իտ· Appio. 95.
Լիքանովտան կամ Հազրէվարդ· գղ· Romarin. իտ· Rosmarino. 270.
Լողքար· գղ· Cylindre. իտ· Cilindro. 25.
Լորանուկ· տես Շողոտ:
Լուբիա կամ Լուվիա· գղ· Haricot. իտ· Fagiolo. 185.
Լուսնաւտակի ծառ· տես Լիքանովտան:
Խազուր· տես Ծոթոր:
Խաչնդեղ· տես Խաւարծիլ:
Խանճուկ, տես Ականուկ:
Խաւարծի ծնեբեկի· գղ· Turion. իտ· Pollone. 132.
Խաւարծիլ, Գաբծիլ· գղ· Rhubarbe. իտ· Rabarbaro. 177.
Խլուրդ· գղ· Taupe. իտ· Talpa. 42.
Խլրտածղրիճ· գղ· Courtilière. իտ· Grillotalpa. 45.
Խղունջ· գղ· Limaçon. իտ· Lumaca. 43.
Խմի· գղ· Angélique. իտ· Angelica. 179.

Խմորկենի · գղ · Capronier. 231.

Խմորուկ · գղ · Capron. *իտ ·* Fragola grossa. 231.

Խոյեղջիւր · գղ · Criocère. *իտ ·* Criocero. 44.

Խտտոր կամ Սխտոր · գղ · Ail. *իտ ·* Aglio. 111.

Խտտորակ · գղ · Dioscorée, Igname. *իտ ·* Ignamo. 62.

Ծաթրին · տես *Ծոթոր ։*

Ծիլբրայ · գղ · Raiponce. *իտ ·* Raperonzolo. 72.

Ծնեբեկ · գղ · Asperge. *իտ ·* Sparago. 131.

Ծնեբեկաստան · գղ · Aspergière. *իտ ·* Asparagiaia. 135.

Ծոթոր, Ծոթրին · գղ · Thym. *իտ ·* Timo. 268.

Ծոթոր վայրի · տես *Ջամբուռ ։*

Կալ · գղ · Are. *իտ ·* Ara. 9.

Կաղամբ · գղ. Chou. *իտ ·* Cavolo. 96.

» *մեծագլուխ · գղ ·* Chou quintale. *իտ* Cavolo quintale. 97.

» *գլխանի · գղ ·* » pommé, cabu. *իտ* Cavolo cappuccio. 96.

» *Միլանու · գղ ·* » de Milan. *իտ ·* Cavolo verzotto, Verza. 97.

» *Բրուսելի · գղ ·* » de Bruxelles. *իտ ·* Cavolo di Broxelles. 98.

» *կանաչ կամ անգլուխ · գղ ·* Chou vert, non pommé. *իտ ·* Cavolo a penna. 99.

» *ծաղկաբեր · գղ ·* Chou fleur. *իտ ·* Cavolo fiore. 100.

» *աւտոնեան կամ Բրոկոլի · գղ .* Chou brocoli. *իտ ·* Cavolo broccolo, Brocoli. 100.

» *գոնդեղային · գղ ·* Chou-rave. *իտ ·* Cavolo rapa. 102.

» *չաղգամային · գղ ·* Chou-navet. *իտ ·* Cavolo navone. 102.

Կանգար կամ Կանկար · գղ · Artichaut. *իտ ·* Carciofo. 223.

Կանգար վայրի · գղ · Cardon. *իտ ·* Cardone. 128.

Կապար, Կապարցախ · գղ · Caprier. *իտ ·* Cappero. 205.

Կատաւան · տես *Ջուբրակ ։*

Կատուխմանկ · տես *Ալոճն վայրի ։*

Կարմիրատակ · տես *Ճակնդեղ ։*

Կարոս · գղ · Céleri. *իտ ·* Sedano. 90.

Կարոս գոնդեղային · գղ · Céleri-rave. *իտ ·* Sedano rapa. 93.

Կարոս ընտանի, Կարոս Մակեդոնի · գղ · Persil. *իտ ·* Prezzemolo 266.

Կաքաւախոտ · տես *Ջամբուռ ։*

Կճատաչ · գղ · Sauge sauvage. *իտ ·* Salvia selvatica. 273.

Կոպով · գղ · Corbeille. *իտ ·* Corba, Corbello. 13.

Կոճկորակ · տես *Անմեռուկ ։*

Կոնձեղ, Դուն · գղ · Souchet. *իտ ·* Dolcichino. 108.

Կոտիմ, Կոտեմ · գղ · Nasturtium, Cresson alénois. *իտ ·* Agretto. 159.

Կատիճ հնդիկ· Ախրիդան· գղ. Capucine. իտ· Nasturzio, Asturzia. 159.

Կորդիւն· գղ· Sarriette իտ· Santoreggia. 274.

Կորնգան, Կորնկան· տես Ջուխրակ:

Կռաքանջար· տես Ճարճիր:

Կարոց պատուաստելոյ· գղ. Greffoir. իտ. Potatojo. 13.

Կօչ, Տոլ· գղ· Calebasse. 246.

Կօրաք· տես Կապար:

Հազար· գղ· Laitue. իտ. Lattuga կամ Cappuccio. 138.

Հազար վայրի· տես Եղերդ:

Հազրէվարդ· տես Լիքանովտան:

Հատաղ· տես Պատինճան:

Հարիւրակալ· գղ· Hectare. իտ· Ettaro. 9.

Հաւազգան· գղ· Mâche, Doucette. իտ· Valeriana domestica. Dolcetta. 166.

Հողաչքլուեն· գղ· Défoncement. իտ. Dissodamento. 24.

Հողկիթ· տես Գետնախնձոր:

Հոտաւունկ· տես Գերբերի:

Հոռի, տես Ջամբուռ:

Հոռոմ չաման, Բլթենի· գղ· Fenu-grec. իտ· Fieno greco, Trigonella. 265.

Ձմերուկ· գղ· Pastèque, Melon d'eau. իտ· Cocomero, Anguria. 235.

Ղարիկոն· գղ· Agaric. իտ· Agarico. 278.

Ճակնդեղ· գղ· Betterave. իտ· Barbabietola. 65.

Ճակնդեղուկ· տես Ճակնդեղ:

Ճապուռ· տես Ջաման Հայոց:

Ճարճիր, Ճարճրուկ· գղ· Pissenlit. իտ· Radichiella. 150.

Ճուլպան· տես Ոլոռն վայրի:

Մակկեան· տես Մարգանոն:

Մանանխի, Մանանխի· գղ· Moutarde. իտ· Senapa. 183.

Մանգաղ· գղ· Faux. իտ· Falce. 13.

Մանրաւունկ· գղ· Oïdium. իտ· Oidio, Critogama. 40.

Մաչ· տես Ոլոռն:

Մարեմայ խոտ· տես Ջուխրակ:

Մարգանոն, Մարգանդոչ· գղ· Marjolaine· իտ· Maggiorana. 255.

Մեղրագդում· իտ. Zucca barucca. 247.

Մեղրապտղ· տես Ձմերուկ:

Մեղրբեր· տես Եղեսպակ:

Մինհայ, Ոչխի բուսոց· գղ· Calandre. իտ· Gorgoglione, Afide. 46.

Մոլոչ, Բաղբղուկ· գղ· Mauve. իտ· Malva. 171.

Մորկեղ· գղ· Morille. իտ· Morillo. 278.
Մուկն· գղ· Rat. իտ· Topo. 42.
Մրջիւն· գղ· Fourmi. իտ· Formica. 47.
Մօրուացան· գղ· Barbe de capucin. իտ· Barba di capuccino. 114.
Յակոբուկ· գղ· Alkékenge, Coqueret. իտ· Alkekengi կամ Alchechengi, Chichingero. 203.
Յատոց· գղ· Serpette. իտ· Potatojo. 13.
Նապաստակ· գղ· Lièvre. իտ· Lepre. 42.
Նեխուր· տես Լախուր։
Շահասպրաս· տես Իհխան։
Շողգամ կամ **Շաղգամ**, գղ· Navet. իտ· Navone. 87.
Շողոտ· գղ· Limace. իտ· Lambrico. 42.
Շոմին· տես Սպանախ։
Շոնիզ· տես Աբշնգեղ։
Ոլոռն, Մաշ· գղ· Pois. իտ· Pisello. 193.
Ոլոռն վայրի, Կատուիճանկ, Ճուլպան· գղ· Gesse. իտ· Cicerchia. 199.
Ոչիլ քուսոց· տես Մնինայ։
Ոսկեխնձոր, Պոլտիկ· գղ· Tomate. իտ· Pomodoro. 218.
Ոսկեսունկ· գղ· Orouge. 278.
Ոսպն· գղ· Lentille. իտ· Lente. 197.
Ուբց· տես Ծոթոր։
Զաման· գղ· Cumin. իտ· Cumino. 262.
Զաման Հայոց, Ճապուռ· գղ· իտ· Carvi. 263.
Զաման հոռոմ· տես Հոռոմ չաման։
Զամանօղի· գղ· Kümmel. 263.
Պաչուլակ· տես Պատինճան։
Պատինճան (քոյան)· գղ· Aubergine, Melongène. իտ· Petronciano, Melanzano. 215.
Պատինճան (պատուղն)· իտ· Petronciana, Melanzana. 215.
Պեղուճ քահով· իտ· Vangatura. 25.
Պիսակ· գղ· Mildiou. իտ· Peronospora. 107.
Պոլտիկ· տես Ոսկեխնձոր։
Պոլոճիկ· տես Դկուզ։
Պոռաիկ· տես Դկուզ։
Պրաս, Բուռաթ· գղ· Poireau. իտ· Porro. 122.
Պրեխ· տես Սեխ։
Ջորեակ· գղ· Bruche. իտ· Bruca. 43.
Ջրախոտ, Ջրխոտ· տես Ջրկոտիճ։
Ջրկոտեմ, Ջրկոտիճ· գղ· Cresson de fontaine կամ d'eau. իտ· Crescione. 157.

Ռահան, Շահասպրամ. գղ. Basilic. իտ. Basilico. 248.
Սադիր. տես Ծոթոր:
Սամիթ. գղ. Fenouil և Aneth. իտ. Finocchio և Aneto. 124, 126.
Սապատ. գղ. Panier. իտ. Cesta. 13.
Սեաւ հնտիկ. տես Արչնդեղ:
Սեաւ պղտիկ. տես Դկուղ:
Սեխենիկ, Սեխ. գղ. Melon. իտ. Popone կամ Melone. 238.
Սերմանուհի յօղս. գղ. Semaille à la volée. իտ. Semina a spaglio. 34.
Սիսամքար. տես Վարսաւն:
Սիսեռն. գղ. Pois chiche. իտ. Cece. 195.
Սխտոր. տես Խտոր:
Սկոլիմ. գղ. Scolyme. իտ. Scardicione. 72.
Սոխ. գղ. Oignon. իտ. Cipolla. 113.
Սոխ ասկաղոնիկ, Ասկաղոն. գղ. Échalotte. իտ. Scalogno. 119.
Սոխ դալար. գղ. Ciboule, Ciboulette. իտ. Cipoletta, Cipolina. 121.
Սոնիճ. տես Արչնդեղ:
Սունկ. գղ. Champignon. իտ. Fungo. 278.
Սուսամքար. տես Մարգանոն:
Սպանախ, Շոմին. գղ. Épinard. իտ. Spinace. 163.
Տեղղին. գղ. Carotte. իտ. Carotta. 75.
Վարընգենի. գղ. Concombre. իտ. Cucumero. 211.
Վարունգ. գղ. Concombre. իտ Cucumero. 211.
» փոքր. գղ. Cornichon. իտ. Cetriuolo. 212.
Վարսաւն կամ Սիսամքար. լտ. Sisymbrium murale. իտ. Rucola selvatica. 158.
Տարվալախտ. տես Ժախտուկ:
Տնկադործ. գղ. Manette. իտ. Traspiantatojo. 13.
Տոլ. տես Կօշ:
Տօբախ. տես Սամիթ:
Յայգամիջատ. գղ. Noctue. իտ. Nottola. Cavolaia. 47.
Յնցուղ. գղ. Arrosoir. իտ. Inaffiatojo. 13.
Փարփար. տես Անմեռուկ:
Փերփերան. տես Անմեռուկ:
Փոխատնկութիւն. գղ. Transplantation. իտ. Trapianto, Trapiantazione. 36.
Փոխացանութիւն. գղ. Assolement. իտ. Avvicendamento. 21.
Փոցխ. գղ. Rateau. իտ. Rastello. 12.
Փտութիւն. գղ. Pourriture. իտ. Marciume. 40.
Փրփրեմ. տես Անմեռուկ:
Քաղհան գործ. գղ. Sarcloir. իտ. Sarchiello. 26.

Քաղհանուիլ· գղ· Sarclage. իտ· Sarchiatura. 26.
Քաղցկեղ· գղ· Gangrène. իտ· Cancrena, Cancro. 41.
Քաթանուխ· տես Անանուխ։
Քաքանաճ· տես Յակոբուկ։
Քեղակաթոս· գղ· Cerfeuil. իտ· Cerfoglio. 167.
Քերիչ· գղ· Grattoir. իտ· Rastiatojo, Grametto· 12.
Քչտոց· տես Քրքրիչ։
Քուռաթ· տես Պրաս։
Քրքում· գղ· Safran. իտ· Zafferano. 275.
Քրքրիչ· գղ· Binette. իտ· Zappa. 12.
Քրքրուիլ հողոյ· գղ· Binage. իտ· Zappatura. 25.
Քօչմորուք· տես Գոզի։
Քօչմորուք սեաւ· տես Գոզի սեաւ։

ՎՐԻՊԱԿԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Երես	16	տող	10.	ուղղել	յետագայ և ոչ հետագայ.
»	111	»	12.	»	սովորական իստորիկն պէս.
»	113	»	12.	»	որոյ և ոչ Որոյ.
»	129	»	1.	»	Կանգար վայրի (վերնագիրը).

ՎՐԻՊԱԿԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

				ՎՐԻՊԱԿ	ՈՒՂԻՂ
էջ	18	տող	38	*գեաինըն*	*գեաինը*
»	69	»	4	Salsefrica	Sassefrica
»	71	»	3	Scorsonière	Scorzonière
»	72	»	2	Scardicione	Scardiccione
»	111	»	12	*խատրին՝*	*խատրին ալէս*
»	115	»	12	*Որոյ*	*Որոյ*
»	129	»	1	*Բազկ ընտանի*	*Կանգար վայրի*
»	248–9			*Ուհան*	*Ռահան*
»	272	»	11	*Թուրթ*	*Թորթ*
»	309	»	38	Seccheracio	Seccherecio
»	310	»	13	*Զոպա*	*Զոպայ*
»	312	»	33	Crìtogama	Crittogama
»	313	»	10	*Ուհան*	*Ռահան*